

НУРАЛИ ҚОБУЛ

ТУБСИЗ ОСМОН

ҚИССА ВА ҲИҚОЯЛАР

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1981

САЛОМ, ТОҒЛАР

Ой кўринса ярми сен,
Кун кўринса ярми сен.
Сувелисойли сулувим,
Сўраб келдим, бормисан.

Халқ қўшиғи.

Биринчи боб

Уйнинг орқа томонидаги яхлит ойна қўйилиб, атрофи сувалган хира деразадан қишлоқ этагидаги кўримсиз қабристон кўзга ташланиб турарди. Ешлигида онаси унга қабристоннинг кун чиқиш томонидаги отасининг ёлғизгина қабрини кўрсатган эди. Мол-ҳолга қарашдан бошқа иш бўлмаган узун қиш кезлари онаси иккови куннинг тенг ярмини дераза тагида ўтказишарди. Қўл тегавериб ялтираб кетган дераза рахлари Зулайҳо учун қадрдон бўлиб қолган. Унинг отаси ҳам шу дераза олдида ўтириб, атрофни томоша қилишни яхши кўрар экан. У қабристонга тикилиб: «Улим ҳақ, охир-пировардида борар жойимиз шу ер», деб қўяркан...

У дераза рахига нягини тираб кун-уззукун ўзи кўролмаган отасининг қиёфасини қаҳратон аёз гул чизиб ташлаган ойнада акс эттирмоқчи бўларди. Онасининг айтишича, унинг қош-қовоқлари отасиникига жуда ўхшар эмиш. Айниқса, аччиғи чиққан пайтларда отасига жуда жуда ўхшаб кетармиш.

Лекин муҳими бунда эмас. Онаси бу гапни ҳеч кимга айтмагин, деб тайинлаган. Сабаби — отасига «ёт унсур» деган айб тақилиб, бедарак кетган экан, Зулайҳо ҳали-

гача бу гапнинг маъносига етган эмас. Лекин қандайдир совуқ гап эканини сезади. Отаси унақа катта ишларда ишлаган ҳам эмас, лекин меҳнаткаш, бирор нимага уннамаса туролмайдиган одам бўлган экан. Шунинг учунми, кўпларнинг дастурхонида танқис бўлган пон уларнинг дастурхонидан ҳеч аримас экан. Оилада Зулайҳодан бошқа фарзанд бўлмаса ҳам, отаси уни ортиқча эркалатмас экан. Онаси Зулайҳонни туққанга қадар олтига бола кўрган, шунинг биттаси тўрт ёшга кирганда кўзикиб ўлган, қолганлари эса бир ҳафта, нари борса икки-уч ой умр кўрмасданоқ нобуд бўлишган экан.

Зулайҳо туғилганда чиқмаган жондан умид деб, отини Турсуной қўйишибди. Аммо Турсунойнинг чилласи чиқмасдан инжиқ, касалманд бўлиб қолибди. Онаси фолбинга олиб борган экан, у фол очиб: «Сизларнинг ота-боболарингиз шоҳсултон ўтган экан, қонларингизда пайғамбар қони бор. Шунинг учун қизингиз бу отни кўтара олмабди. Исми пайғамбарзодалар исмидан — Зулайҳо бўлсин», дебди. Шу-шу, Зулайҳо эсини танигунча «ўҳ» деб йўталмабди.

Зулайҳо уч ойлик бўлмасдан аскарлар келиб, отасини олиб кетишибди. Онаси йиғлабди, сочинни юлибди, лекин отасини қолдиришмабди. Бир неча кундан сўнг қишлоқ Советининг раиси келиб, онасига: «Бирор кишига гинг деб оғзингни оча кўрма, эринг халқ душмани экан. Дод десанг ўзинг билан қизингни ҳам олиб кетишади», дебди. Онасининг айтишича, одамлар «Юсуф пирқа», «Юсуф дўм», дейдиган бу одам узоқ йиллардан бери отасига кун бермай келаркан. Отасининг бор-йўқ айби бир катта маъракада: «Мулла Юсуф, оқ пошпо даврида ўлпончиларнинг бошлиги бўлиб, ўриси приступларини қишлоқма-қишлоқ бошлаб, тоғма-тоғ каклик овлаттириб юрардингиз. Энди жуда ҳақгўй одам бўлиб қолибсизми? Совет деганининг ҳам бағри кенг экан-да?» деган экан. Шунда у отасига ўқрайиб тикилганча маъракадан чиқиб кетибди. Ушанда одамлар: «Шодмонқул-

га ҳам ҳайронсан, нима қилади шу худобезори билан айгишиб. Бечоранинг бошига бирор кулфатни солмаса эди ҳали!» — дейишган экан. Шу гапдан сўнг бирор оёқ ўтар-ўтмас отасини олиб кетишибди...

«Сиз коммунистлар ва раҳбарларнинг обрўсини тўкиб, колхоз тузумига қарши кураш кампаниясига бошчилик қилаётганингиз бизга анчадан буён маълум», дебди одамларнинг айтишича отасини сўроқ қилган одам.

«Мен ҳеч қандай фирқанинг обрўсини тўкканим йўқ. Ҳамма қатори битта қорамол ва учта қўй билан колхозга кирганман. Кампания деганингиз нима у?» — дебди отаси ҳайратдан ёқа ушлаб.

«Ўзингизни гўлликка солманг. Бутун қишлоқ аҳли олдида қишлоқ Советининг раиси, коммунист Юсуф Зухуровнинг обрўсини тўкканингизни тан оласизми? Гувоҳлар нариги хонада ўтиришибди».

«Мен бор гапни айтган эдим. Шунинг учун қамаш керак бўлса қамай қолинглар», — дебди отаси ҳали ҳам қамашларига ишонмай.

«Шошилманг, ҳалиям қамаласиз. Сизга ўхшаган халқ душманларининг кўпини жазоладик. Бундан кейин ҳам жазолаймиз», — дебди ўша одам.

Отасининг арзиши ҳеч ким қулоқ солмабди. Энг хавфли ҳисобланган бир гуруҳ кишилар билан бирга юк вагонига солиб, аллақаяёққа жўнатиб юборишибди. Одамлар ҳам замоннинг қалтислигидан, ўзларининг ҳам тухмат қурбони бўлишларидан чўчиб, ҳақиқатни айтишдан қурқибдилар. Шу-шу, отаси ўпкаси шамоллаб келиб, бир кундан сўнг қазо қилибди.

Ўша Юсуф деган одам тугилмаганда, эҳтимол, Зулайхо бунақа етим бўлмасди! Нега шу одам тугилди экан-а? Одамларни отасидан ажратадиган кишиларни худо нега яратар экан-а? У хаёлан отасини ҳам сўроқ қиларди: «Огажон, нега ўша ёмон одамга шундай деди-гиз? Ахир билар экансиз-ку, у жуда ёмон киши экан!» Қўшнимиз Нозик момо: «У пирига ҳам дўстлик қилмайдиган одам», дедилар.

— Зулайҳо! — деган овоз эшитилди ташқаридан. — Норбодом холанг билан Тошбуви холангнинг болалари ўтин теришга кетишяпти, сен қачон қўзгаласан? Хаёл суришдан қўлинг бўшайдими, йўқми?— Энақиз хола қўлини пешанасига соябон қилиб, баланд товушда гаширарди.

Ана, доимо шунақа: онаси ҳеч қачон унга бирор парсани охиригача ўйлаб олгунча имкон бермайди. Кечалари яхшилаб ўйлаб олай дейди-ю, дарров ухлаб қолади. Мактабда бўлса бундай парсалар устида бош қотириб бўлмайди. Муаллимаси Муҳаббат опа шундай деган. Ўтин териб юриб хаёл сурсанг, ҳаммадан қолиб кетасан. Шерикларинг ўтинини кўтариб жўнаб қолишди. Бир ўзинг тоғда қолиб кетасан. Тоққа ўтин тергани чиқадиган болалар орасида Тошбуви холангнинг ўғли Ғойибназар ҳам бор. У жуда яхши бола. Ғойибназар Зулайҳодан икки ёш катта. Зулайҳога акадай бўлиб қолган. У мактабда Зулайҳодан бир синф юқорида ўқирди. Шу йил ёзда еттинчини битирди. У ҳеч қачон Зулайҳонни ёлғиз қолдирмайди. Улар доим бирга ўтин теришди. Ғойибназар қачон қўлга илинадиган ўтин топса, дарҳол Зулайҳога беради. Олмайман, деса ҳам қўймайди. Аввал Зулайҳонинг ўтинини боғлаб қўйиб, сўнг иккаласи Ғойибназарга теришди. Унинг ҳам отаси йўқ.

Тошбуви холангнинг айтишича, Эгамназар амакини Етимтоғда босмачилар оғиб ташлаган экан. У киши билан бирга яна гўрт кишини отиб ташлашибди. Уларнинг қабри Жиззахда — шаҳар боғида экан. Қабрлари доимо гуллар билан кўмилиб ётармиш. Қандай яхши-я? Ғойибназар ҳам икки марта Жиззахга бориб, отасининг оллоқ мрамартош ўрнатилган қабрини кўриб келган. У ҳам катта бўлса отасидек қизил аскар бўларкан. Уғил болаларга яхши-я, Зулайҳо ҳам ўғил бўлганида қизил аскар бўларди.

— Бўлсанг-чи, уй ютмагур, шерикларинг Ўртақирга етишди-ку, — бобиллаб берди Энақиз хола.

— Ҳози-и-ир, ҳози-ир, — жавоб қилди Зулайҳо.

У доимо ўтин тергани чиққанида ўрайдиган, онаси ўзининг эски кўйлагини бузиб қилиб берган рўмолини олиб, отилганча кўчага чиқди. Зулайҳо шу рўмолини жуда ёқтиради, ундан онасининг ҳиди келиб туради. Қайтишида бошига кулча қилиб, устига ўтин боғини қўйиб, ушламасдан уйгача кела олади. Ғойибназар ҳам онасининг рўмолини ўғирлаб чиқиб, шундай қилиб кўрган эди, сира эплаёлмади. Зулайҳо эса унинг хатти-ҳаракатларига разм соларкан, маза қилиб кулди. Уйга келганда Ғойибназарни онаси роса уришибди. Тошбуви холага ҳеч тушунмайсан киши. Гоҳ жуда меҳрибон, ширинсухан бўлиб кетади. Шундай пайтларда Зулайҳога: «Худо хоҳласа, сени келин қиламан», дейди. Гоҳида Ғойибназарни шундай бақириб уришадикки, юракларинг ачишиб кетади. У куни шундай бўлди: Ғойибназар бор четига арқонлаб қўйган бузоқ бўшалиб кетиб, онасини эмиб қўйибди. Бечора Ғойибназарнинг бошига не балолар ёғилмади. Ҳаммаси майлику-я, аммо Тошбуви холанинг бир гапи Зулайҳонинг ҳам жон-жонидан ўтиб кетди. «Ёмонлигингдан отангнинг бошини егансан, ер юткур», — деди у ўғлига. Тавба, қандай қилиб у ўғлига шундай дейди-а? Ахир одам ҳам ўз туққан боласига шундай дейдими?

Ғойибназар доимо кўзидан ёш чиқармай йиғлайди. Унингча, ёш чиқариб йиғлаш ўғил болаларга ярашмасмиш. Шу куни Зулайҳонинг унга бирам раҳми келдики, кечаси билан ухлай олмади. Уша куни Ғойибназар Зулайҳоларникида ётди... Онаси унга ҳам ўзларига қилган ун ошидан катта ёғоч косада сузиб берди. Тушликда ҳам ҳеч нима емаган экан, битта зогора кулча билан ҳаммасини ичди. Зулайҳо ўз овқатидан ҳар ҳўплаганида унга қараб қўяр, у эса бошини кўтаролмасди. Шунинг учун Зулайҳо унга бемалол қараб-қараб олди. Бошқа пайтларда у Ғойибназарнинг юзига кўп қарай олмайди. Ғойибназарнинг кўзи бошқаларнинг кўзига ўхшамайди.

Гўё кўзининг ичида ҳам аллақандай воқеалар содир бўлаётгандек, ўйлаётган ҳамма фикрларингни сезиб тургандек туюлаверади... Бугун Зулайҳо учун энг ёмон кун бўлди. У умрида биринчи марта Ғойибназарнинг кўзидан ёш чиққанини кўрди. Ёш юзидан оқиб тушмади. Кўзидан тўппа-тўғри овқат еяётган косасига тушди. Фақат икки томчи. Зулайхонинг онаси гап билан бўлиб, буни сезмади. Ғойибназарнинг боши эгик тургани учун кўзи ёшланганми-йўқми қалин киприклари орасидан билиб бўлмасди. Шундан кейин у Ғойибназарга қараёлмади... У ҳам Ғойибназардай бошини эгиб, овқат ича бошлади. Қорни тўқ бўлса ҳам, Ғойибназар овқатланиб бўлгунча ичаверди. Энақиз хола ўнг томонига Ғойибназарга, чап томонига Зулайҳога жой солиб берди. Унинг бу ерда биринчи ётиб қолиши эмас, бундай воқеалар илгарилари ҳам бўлиб турарди. Ётиш олдидан Энақиз хола Ғойибназарга бир оз насиҳат қилган киши бўлди.

— Онанг бечора ҳам менга ўхшаб эзилган, эрсиз бош — тилсиз тош, ҳамма борди-келдига ўзинг, тирикчилик ҳам жонингга тегиб кетади, лекин сен оғир бўлгин, — деди.

Ғойибназар индамади. «Хўп» деган маънода бошини ирғаб қўя қолди. У ётиш олдидан дўпписини буклаб ёстиқнинг орасига тикди-да, кўрпага ўраниб олди. Қалин қошлари, узун киприклари кўзини юмганда бирам чиройли бўлиб кетаркан. Лаблариям. Унинг оти жуда қизиқ — Ғойибназар. Ўзининг айтишича, худо ғойибдан назар қилгани учун туғилгану соғ қолган экан. Одамлар уни: «Ғойиб, Ғойибжон», дейди. У ҳам ёлғиз, бошқа бирорта ака-укаси турмаган экан.

Пешанасида бурноғи йили Қосим бузуқи билан уришиб қолганида у тош урган жойнинг изи шундоқ билиниб туради. Қосим ўша Юсуф дўм деган одамнинг ўғли. Шунинг учун ҳам Зулайҳо уни ёмон кўради. У доимо Зулайҳони ҳам, Ғойибназарни ҳам менсимай гапирарди. Ушанда айб Қосимдан ўтувди. Ғойибназар билан

Зулайҳо қўзиларни яйловга одатдагидан кўра кечроқ ҳайдаб чиқишди. Эртароқ чиқишарди-ю, бироқ Зулайҳонинг онаси эчкиларини барвақтроқ соғишга улгурмаган эди. Ғойибназар уни кутиб қўзиларини қайтариб турди.

— Оталикларнинг моли олти тўйди, отасизлар, бормисанлар? — деди Қосим бақариб.

У доимо болалар бирор иш қилмоқчи ёки ўйин бошламоқчи бўлишса, бузиб турарди. Шунинг учун ҳамма болалар уни «Қосим бузуқи», дейишарди.

— Ундай дема, Қосим жўра! Бизнинг отамиз беш кун олдин ўлган бўлса, сеники беш кун кейин ўлади, — деди Ғойибназар сал ранги ўчиб.

Қосим сўкиниб чийиллаганча: «Нега менинг отамни ўлсин дединг?!— дея Ғойибназарнинг ёқасига тармашди. Ғойибназарнинг ҳам жаҳли чиқди. Бир тарсаки урган эди, Қосим учиб кетди. У пайпаслаганича ердан тош олиб, Ғойибназарга отди. Тош Ғойибназарнинг пешанасига келиб тегди, тирқираб қон отилди. Зулайҳо турган жойида қотиб қолди. Қўрқиб кетган Қосим қоча бошлади. Ғойибназар Қосим отган тошни олиб, унинг орқасидан ўқдек отилди. Қосим энди йиғлаб: «Отажон», деб бақирарди. Зум ўтмай, Ғойибназар унга етиб олдида, чалиб йиқитди. Улар олишиб кетишди. Ғойибназар уни остига босиб тош билан пешанасига урди...

... Унинг айтишича, ўчсиз юрак — жонсиз буйрак эмиш. Бу сўзларни унга ким ўргатган экан? Қосим додлаганча уйига томон ҳаллослаб кетди. Ғойибназар эса пешанасига Зулайҳо берган рўймолчани босиб, чалқанчасига анча вақт ётди. Кун исий бошлаганда улар уйга қайтишди. Уйларига Қосимнинг онаси келибди, Тошбуви хола билан жанжаллашибди: «Етимнингни тийиб қўй, бу бебош сағирларнинг дастидан инсон боласи кўчада юролмайдиган бўлиб қолди», дебди. Тошбуви хола ўғлини еб ташлагудай бўлиб ўтирган экан, юракни эзадиган қарғишларини яна такрорлади. Зулайҳо деворнинг

тирқишидан ҳаммасини кузатиб турди. Тошбуви хола қарғай-қарғай ўғлининг пешанасига қозоннинг куясини ёққа аралаштириб босди-да, рўмол билан тангиб боғлади...

Ғойибназар қизиқ: Зулайҳо билан юрганида ҳеч қачон унинг отини айтиб чақирмайди, «Қоракўз», дейди. Айтишича, Зулайхонинг кўзи қорамиқдай қора эмиш. Бу гапларни у қандай топар экан? Бу исми ундае бошқа ҳеч ким билмайди.

...Зулайҳо нягига тиралган қўли толиққандан сўнг бошини ёстиққа қўйди. Тавба, намуноча у ҳалеб Ғойибназарни ўйлайди. Тўғри, у Зулайҳога кўп яхшиликлар қилган... Бироқ шунинг учун уни шу қадар кўп ўйлаш керакми? Унинг онаси ҳам Ғойибназарни яхши кўради.

Ғойибназарнинг отаси ҳам жуда яхши одам бўлган экан. Эри ўлгандан кейин Тошбуви хола қўшини қишлоқда кимгадир турмушга ҳам чиққан экан. Бироқ бахт чопмай кейинги эри ҳам нимадир бўлиб қазо қилибди. Шундан кейин уни «Бехосият хотин», деб ҳеч ким олмаган экан. Тошбуви холанинг серзарда ва баджаҳл бўлиб қолгани ҳам шундан экан...

Ярим тунда онаси келиб, Ғойибназарни уйғотиб олиб кетди. Энақиз хола Тошбувиға: «Бечора боланинг раъйига қаранг, кўнгли ярим. Ота насиҳатини эшитмаган бўлсаям, ақл-ҳуши жойида, ўргилай. Узи сиз билан менинг пешанамиз бошдан шўр экан. Нима қиламиз, тақдир экан-да», деганида Зулайхонинг кўзидан ёш чиқиб кетди. Лекин кўрпадан бошини чиқармай ётаверди.

У ҳамиша шундай — онасига кўрсатмай йиғлайди. Энақиз хола қизининг йиғлаганини кўрса, ўзини йўқотиб қўяди. Илгарилари онаси унинг елкасини силаб, аллалаб ухлатарди. Зулайҳо бунга ўрганиб қолган эди. Гоҳида Зулайҳо бир ухлаб уйғонганда ҳам онаси аллақандай ашулаларни айтиб қизининг бошида ўтирарди. Онасининг Зулайҳога ёд бўлиб қолган бир ашуласи бор. Онаси шу ашулани айтганида доимо унинг кўзи ёшла-

нар, тўйиб-тўйиб йиғлагиси келарди. Нега шундайлигини ўзиям билмасди. Қўшиқ шундай бошланарди:

Сарғайиб турган дарахтнинг
Соябони бормикан?
Термилиб турган етимнинг
Меҳрибони бормикан?
Сарғайиб турган дарахтнинг
Соябони ман бўлай.
Термилиб турган ғарибнинг
Меҳрибони ман бўлай...

Иккинчи боб

Ғойибназар ёшлигида онаси уни кўп уришар, ҳатто урар эди. Лекин шунда ҳам унинг онасига раҳми келарди. Ҳаётда унинг учун энг яқин уч киши бор: онаси, Энақиз хола ва Қоракўз. Тўғри, ҳашар-пашар қилганда чақиршиша келадиган амакилари ҳам бор. Бироқ уларга қанча зиёнинг тегмаса, шунча хурсанд. У Энақиз хола билан Қоракўзни ҳаммадан кўпроқ ўйлайди. Тўғри-да, уларни ҳам кимдир ўйлаши, уларга ҳам кимдир қайғуриши керак-да. Энақиз холанинг ўғли йўқ, кўнгли ўксик. Гоҳ-гоҳида: «Ўғли йўқнинг ўрни йўқ», деб қўяди. Ғойибназарнинг онаси эса ўғлидан нолиган пайтларда: «Қизи йўқнинг қадри йўқ», дейди. Иккисининг гапи ҳам тўғри...

Келаси йил Қоракўз еттинчи синфни битиради. Ғойибназар колхозга кириб ишламоқчи. У ҳисоб-китобни яхши биледи. Мактабни битираётганида илмий бўлим мудирини: «Сени пионервожатий қилиб оламыз», деган эди. Энди эшитса, директор кўнмабди. Қишлоқ ўнбошиси¹ Сулаймон ака: «Раисга айтаман, сени менга ҳисобчи қилиб беради», деди. Шу гап рост чиқса, бир қойиллатиб ишласинки...

---

¹ Бригада бошлиқлари қишлоқда ўнбоши деб юритилади.

Тунов куни онаси: «Энди бирор тузукроқ ишнинг бошини тутгин, эрта-индин уйланасан. Саруполарни бисотимдан қилсам ҳам, қалинга, тўй харажатларига пул керак», деди. Ғойибназар уялиб кетди. Аммо бу гап оҳангидаги қандайдир илиқлик уни элитгандай бўлди...

... Янги ўқув йили бошланишидан олдин у ҳар галгидек китобларини Қоракўзга берди. Атайлаб районга тушиб олиб чиққан рўмолнинг учига аллақачон ёзиб қўйган, лекин беришга юраги бетламай юрган қоғозни тугди. Қип-қизил рўмолни олганида Қоракўзнинг юзлари ял-ял ёниб кетди. У умрида бировдан биринчи марта совға олиши эди. Бу рўмол Ғойибназарнинг ўзи учун ҳам қимматли, у ҳисобчиликнинг биринчи моянасидан олинган биринчи совға эди.

Қоракўзнинг бутун эътибори рўмолда бўлса, Ғойибназарнинг кўзи тугунда эди. Қоракўз кўрмади, кўрса ҳам ўзини кўрмасликка олди.

— Қоракўз, анави тугунни ечиб кўринг! — у шундай дедию отилганча кўчага чиқиб кетди...

«Қорамикдай қаро қошнинг,
Қалбгинамни қийнайди.
Қиличмисол киприкларинг,
Қаро кўзни қиймайди...»

Зулайҳо хатни ўқиб, бир зум туриб қолди. Шеърнинг моҳиятига унчалик тушуниб етмаса-да, бу сатрлар рўмолдан ҳам қимматли эканини тушунди. Мактубни дарҳол китобларининг орасига яширди...

Ғойибназар ғаллачилик бригадасига ҳисобчи бўлганидан кейин Энақиз хола у ҳақда янада кўпроқ гапирадиган бўлиб қолди. Онаси қачон Ғойибназар ҳақида гапирса, Зулайҳо жимгина туриб эшитарди. Шунда у бор ташвишларини унутар, аммо буни онасига сездирмаслик учун ўзини бепарво тутишга ҳаракат қилар, лекин кўнҳолларда буни эплаёлмас эди.

Қизиқ, неға Ғойибназар унга шеър ёзиб бердийкин-а? Узи ёздимикан? Ёки севармикан? Севги! Қизиқ! Уйлашга уяласан киши. Ҳаммада бўладими севги? Одам ҳаётида бир кишини севадими? Бўлмаса неға Намозшомгул маҳалласидаги ўлган мулла тўртта хотин олган? Тавба, Ғойибназар севиб қолдимикан? Бечорага қийин бўпти-да. Узи-чи? Неға Ғойибназарни кўп ўйлайди? Тўғри, яхши кўради, ҳаммадан яхши кўради. Аммо шу яхши кўриш севимикан? Йўқ! Севги бошқача бўлса керак? Севишганлар доимо боғларда, гулзорларда сайр қилиб юришади, дейишади-ку! Улар-чи? Утин теришади, қўзи боқишади... Бироқ тоғ ҳам яхши. Улар доим Қўкқўтонга етганда: «Салом, тоғла-ар! Биз келди-ик!» деб қичқиривади. Тоғлар ҳам залварли овоз билан: «Хуш келибсиз!»— дегандек қилиб акс садо беради.

— Ҳа, уйингга буғдой тўлгур, Зулайҳо-юв, манави вормандаларни ушла-а, бошбоғидан чиқиб кетибди-ку!— дея ҳовлидан туриб чақирди Энақиз хола.

Зулайҳо чувалашган хаёлларини йиғиштиролмай, ҳовлига чиқди. Бошбоғидан чиқиб кетган улоқ онасининг кетидан чопиб, эмиб юарди.

— Кечки сутидан энди декча ҳам тўлмайди. Холангнинг қизини кўзи ёриган экан, ширгуруч қидиб бормоқчи эдим. Сигир бўлса, куз кирмай берадиганини қуригди. Атала қилай десам, ун йўқ. Тегирмончига, ташлаб келган буғдойни тезлатиб, бирорта уловлидан бериб юборинг, ўргилай, деб худонинг зорини қилдим, қани энди жўната қолса...

— Қадини беринг, ўзим яхшилаб соғиб бераман, ширгуручингизга етадиган қилиб,— деди Зулайҳо.

— Ширгуручга етказаман, деб улоқларга жабр қилма, болам, қарғайди-я жониворлар!

Зулайҳо индамасдан эчки соғишга киришди. Утган йили юз берган бир воқеадан сўнг эчки соғишдан қўл тортган эди. Қўли анча чиқиб қолибди. Ушанда йил қурғоқчилик келган эди. Ҳар галгидек, Зулайҳо эчкини эрта-

лаб соғиб бўлгандан кейин елини халтасини боғлаб қўйди. Кечкурун эчки подадан бурун чопқиллаганча уйга кириб келди. Ариқдаги сувга елинини ботирди, ерга ишқалади. Зулайҳо чопиб бориб, уни турғазди, елинини ишқаламоқчи бўлди-ю, қўли совуқ бир нарсага тегиб, қўрқувдан оёқ-қўли қалтираб кетди. Бир қарич келаётган икки эчкиэмар эчкининг елинини сўриб ётарди.

— Оташкуракни ўчоққа қўй, — деди ўшанда сўрида тери ошлаётган Энақиз хола. — Елини халтасини тузукроқ боғла, деб минг марта айтмабмидим сенга!

Эчки ҳамон ағанаб, аянчли маърарди. Зулайҳо оташкуракни ўтга қўйди. Бир оз қизигандан сўнг онаси эчкиэмарларни битта-битталаб оташкурак билан қисиб олиб ташлади. Улар оғзидан сут отилганча сапчиб ерга тушишди. Зулайҳо, кўнгли озиб, тескари қараб олди. Шундан сўнг қарийб ярим ой эчки сутини соғиб ташлаб юришди, улоқларга эса Тошбуви холанинг эчкиси сутидан бериб туришди.

Шу воқеадан кейин Зулайҳонинг эчки соғишга юраги бетламади. Назарида эчкинини оёқлари орасидан эчкиэмар чиқиб келаётгандай туюлаверарди. Бугун у қандай журъат билан эчки соғишга тушганини ўзи ҳам сезмай қолди. Энақиз хола ҳам қизини алқаб-алқаб, овқатга уннаб кетди. Онасининг айтишича, ўшандан сўнг эчкиларнинг эмчаклари тошдек қаттиқ бўлиб қолибди. Эчкиэмар эмса одатда шундай бўлармиш. Ҳақиқатан ҳам, эчкининг эмчаклари қаттиқ эди. Бу ювош оқ эчки ҳам онанинг бир аъзосидай бўлиб қолган. Кўзлари одамнинг кўзига ўхшайди. Нима десанг, айтганингни қилади.

Доймо кизи қўлидан ишнини олганда Энақиз хола уни алқайди. Шундай пайтларда ичидан мамнун бўлиб: «Ўғил ёққан чироқни қиз ҳам ёқади», деб қўяди, шундай дейди-ю, яна юраги аллапечук беҳузур бўлиб кетади. Ишқилиб, онажонининг айтгани келсин. Ахир унинг ҳаётда Зулайҳодан бўлак нима илинжи бор?

Оқ эчки маъраганда Зулайҳонинг хаёллари тўхтама

келди. Сут чиқмаса ҳам тортаверганидан, елини эчки-эмар эмгандагидай қизариб кетибди. У қилган «айб»и учун совуқ сув билан эчкининг елинини юшиб қўйди, охурига қолган-қутган пўчоқларни солди.

Ойқордан бошланиб, Сутлибулоқ қишлоғини қоқ ўртасидан бўлиб оқадиган шарқироқ сой бўйига жойлашган бу икки хонадонда деярли ҳамма нарса бир-бирига ўхшаш. Икки хонадон ҳам эркаксиз, икки ўйнинг ҳам айвонсиз пештоқларини ёмғир юшиб кетган. Ҳар иккала хонадоннинг ҳам ҳовлисидан мўъжазгина ариқча оқиб ўтади. Ариқча аввал Ғойибназарларнинг ҳовлисидан, сўнг Зулайҳолар ўйининг чап томонидан ўтади. Ҳар икки ҳовлида ҳам ариқчанинг ёқасида бир тупдан кекса садақайрағоч ўсади. Ғойибназарларнинг ҳовлисидаги садақайрағоч соясида эски сўри бор. Қўшнилари кўпинча шу сўриларда ўтиришарди. Зулайҳоларнинг ҳовлисидаги садақайрағочдан илон тушганидан бери унинг соясида ҳеч ким ўтирмай қўйди. Ёғоч сўри ҳам ўз-ўзидан бузилиб кетди. Аммо ҳозир ҳам Энақиз хола ҳавонинг иссиқ кунларида кўрпа қависа, садақайрағоч остида ўтиради.

Ҳар иккала она ғалла ўримида ўроққа чиқишади. Ўримдан сўнг кўп қатори машоқ теришга киришади. Барча катта-кичик ишларда улар бир-бирларига ҳамкор. Ғойибназар ҳисобчи бўлганидан буён ҳар икки хонадоннинг ҳам иши юришгандай бўлди. Ғойибназар бу мавсумда Энақиз холага яхшироқ меҳнат ҳақи ёзди. Шу сабаб Энақиз хола колхоздан ўн пуд ғалла олди. Қизи ёккиси ангордан икки пуд чамаси машоқ теришди. Бу билан янаги ўримгача етиб олишлари мумкин. Кейин, икки кунлик қатиқни бозорга олиб чиқиб сотишса, бир кило-ярим кило гўшт ва қанд пули ҳам чиқиб туради. Аммо Зулайҳо бозорга боришни ёқтирмайди — уялади. Ҳатто дарсдан чиқаётиб онасининг бозордан қатиқ сотиб қайтаётганини кўриб қолгудай бўлса, дарҳол ўзини четга олади, номус қилади. Буни фақат Ғойибназар сезади, холос...

Мактабда Ғойибназар доимо унинг тарафини олади. Буни ҳамма билади, лекин бирортаси Ғойибназарнинг олдида гапира олмайди. Агар шундай одам топилгудек бўлса, Ғойибназар, ўз сўзи билан айтганда, бирон-бир пайтини топиб, «шахсан гаплашиб» қўярди. Бундай гапларни кўпинча Зулайҳони кўролмайдиган қизлар тарқатишарди. Аммо Зулайҳо уларга офиз очиб: «Нега ундай дединг», демасди. Гоҳида Зулайҳонинг ўрнига ҳам улар билан Ғойибназарнинг ўзи гаплашарди.

Ғойибназар еттинчини битирадиган йили бир тасодифий воқеа сабаб бўлиб, у қўйган исм аввал мактабга, сўнг бутун қишлоққа тарқалди. Дарсдан қайтишадиганида болалар бир-бирларининг лақабларини айтиб чақирарди. Ғойибназар бехосдан «Қоракўзи!», «Қоракўзим», деб юборди. Зулайҳо шундай қизариб кетдики, анчагача ўзига келолмади. Шу-шу, болалар бошқаларнинг отларини унутиб юборишса ҳам, Қоракўзни ҳеч ким унутмади... Зулайҳо бўлса... сўраганларга: «Ешлигимда стим шундай бўлган», деб қўя қолди. Қоракўзининг бу зукколигидан Ғойибназар ҳам қувониб кетди.

— Ишқилиб, анави тоғаваччангиз энангизга бир нима деб қўймасин-да, одам уялади, — деди Ғойибназар, иккиси болалардан ажралиб, уй томон бурилишганда.

— Бир нима деб сасиса керак, — дея жавоб қилди Қоракўз.

— Чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди, энангиз мени биладилар-ку!

— Энам сизни шундай яхши кўрадиларки... — Зулайҳо бу гапни айтишга айтди-ю, ўзи ҳам уялиб кетди, Ғойибназар ҳам.

... Уларнинг назарида бу сўз фавқулодда айтилгандай бўлиб туюлди. Шундан кейин уйларигача жим келишди, жимгина хайрлашишди. Хуллас, шу воқеадан кейин ҳамма уни Қоракўз деб атайдиган бўлди. Бу кўзларга тикилган одам исмининг жисмга монандлигидан қувонарди.

Тўрт қатор шеър кун-уззукун ўз хаёллари билан олишиб юрадиган Қоракўзни шошириб қўйди. У ўзини қўйишга жой тополмас, бирор ишга қўл ургиси келмасди, ўзини сарҳадсиз тўлқинлар ичида сузиб кетаётган кемага қиёс қиларди.

Тошбуви хола аҳён-аҳёнда уларникига кириб, Ғойибназарнинг топар-тутари анча яхши бўлиб қолганлигини, холи-жони борида ўғлининг бошини иккита қилиб қўймоқчи эканини айтарди. Қоракўз Тошбуви хола шу ҳақда гап очиб қолгудай бўлса, секингина бирор нарсани баҳона қилиб чиқиб кетар, даҳлизда туриб уларнинг гапига қулоқ соларди... Шундай гап-сўзлардан кейин у бир неча кунгача ўзини галати сезар, Тошбуви хола ёки Ғойибназарга кўринишдан уялиб юарди.

У ҳар қанча уриниб кўрса ҳам, хатга жавоб ёзмади. Ғойибназар еттинчини битирган, бундай хатлар ёзишга ҳаққи бор. Қоракўз-чи? Йўқ! У ҳали мактаб ўқувчиси. Тўғри, сифдошларидан бир-икки ёш катта. Лекин барибир ўқувчи. Агар буни муаллимаси Муҳаббат опа билиб қолса борми?

Унинг опасига Тошбуви хола айтадиган гапларни тоғасининг хотини Мастон хола ҳам айтарди. Нима учундир Энақиз хола унинг гапларини совуққина эшитар, у гапирганда урчуқ йигиришга киришар, иложи борица гапни бошқа ёққа бурар эди. Бунинг ҳаммасини Қоракўз даҳлизда туриб эшитар, эшитган сари қаҳри ошар, вужудига қандайдир совуқ бир нарса теккандек бўлар эди.

Унча-мунчага гап бермайдиган Мастон хола охири бир куни мақсадини очиқ айтди.

— Битта қизингиз экан, Энақизойичча! Шунини қўшқўллаб сўрадик. Берсангиз ҳам берасиз, бермасангиз ҳам берасиз. Ўз уруғимизда ойдай қиз бўла туриб, биз бечоралар кимнинг эшигига қиз сўраб, саргайиб борайлик! — деди у талаб оҳангида.

Қоракўз даҳлизда ўтирган жойига қапишиб қолган-

дай бўлди. Хаёлан кўчага отилмоқчи, Ғойибазарларнинг уйи томонга югурганча: «Мени қутқаринглар!»— деб қичқирмоқчи бўлди. Лекин онасининг жавобини эшитиш учун яна ўтирди

— Қизим ёш, айланай. Мастоной, ўзингиз ҳам биласиз. Мактабни битирсин, сўнгра бамаслаҳат бир иш тўтармиз, ўргилай, — деб жавоб қилди онаси.

— Маслаҳатингиз бизсиз ўтмас, ахир? Биттаю битта акангиз. Билсангиз, бир тоға етти отанинг ўрнига ўтади. Энди «йўқ», деманг, маслаҳатни бир ерга қўяйлик. Дўсту душман олдида юзимиз ёруғ бўлади.

— Айтдим-ку,, қизим ҳали ёш, деб.

— Эшитишимча, қўшнингиз Тошбуви Бехосиятнинг ўғли қизингизга гап отиб юрган эмиш. Билмайди, д.б ўйлайсизми? Ишқилиб, эҳтиёт бўлинг, охир-оқибатда сано манга бориб қолмайлик!

— Вой, айланай, унақа деманг. Қўшнингнинг ўғли қўйдай ювош бола. Бошқалар айтса ҳам сиз айтмано бунақа гапларни, Мастоной, уят бўлади-я?

— Қўйми, эчкими униси билан ишим йўқ...

Қоракўз чиқиб кетди. Тўғри ўтинхонага борди. Неча йилдан бери ўтин ёрилавериш, ингичкалашиб кетган кучадага ўтирди. Бейхтиёр кўзларидан дув-дув ёш гўкилди. У отажонини сўроқ қиларди:

«Нега сиз ўша ёмон одамга шундай дедингиз, отажон? Шундай демаганингизда у сизни «ёт унсур»га чиқармасмиди?»

«Нима қилай, қизим, тўғри гапни айтиш бизнинг қонимизда бор!»

«Бизга раҳмингиз келмадим, отажон?»

«Одам хоҳ шоҳ, хоҳ гадо бўлсин, ҳеч қачон бағри бутун бўлмайди, бўтам! Ҳамма ўйлаган ўйларнинг тўлатўкис рўёбга чиқавермайди. Худо бошидан ёрлақамаса, охирида ёрлақар! Сабрли бўл!»

«Агар сиз ҳаёт бўлганингизда ҳеч қачон, ҳатто ҳайит кунларида ҳам, «аҳволнинг қалай», демайдиган тоғам»

нинг хотини уйимизга келиб, энам бечорани бунчалик қийнаб, менга човут солмасмиди, отажон?»

«Мен ҳам сағир ўсганман, болам. Бир ёшга кирар-кирмасимдан онам қазо қилган! Пешанамизга ёзилгани шу экан. Сен отасиз қолдинг! Майли, қизим, хафа бўлма, бировга ноҳақ қилич кўтарган қиличдан ўлади! Сенинг отаңни ноҳақ жаҳаннамга жўнатганлар ҳам бу дунёга устун бўлолмайдилар!»

«Хўп, отажон! Хайрият, бахтимизга Тошбуви хола билан... у кишининг ўғли бор экан, бизга қарашиб туришади».

«Узоқнинг донидан яқиннинг сомони яхши, болам! Оқибатсиз қариндошдан бегона бўлса ҳам қўшни маъқул».

«Отажон, менинг кўларим сизнинг кўларингизга жуда ўхшар экан. Энам шундай деганларида жуда қувониб кетаман! Кўчада юрсам одамлар сизнинг қизингиз эканлигимни билсин, деб, кўларимни катта-катта очиб юраман! У куни кўчада бир киши: «Анови қизнинг қошқовоги раҳматлик Шодмонқулнинг ўзи-я», деса, иккинчиси: «Бир қизи бор, дейишарди, шу қизмикан?» — деди. Улар сиз ҳақингизда яна бир нима дейишармикан, деб жим туравердим! Улар: «Яхшига юрум йўқ, бояқиш ноҳақ жувонмарг кетди-да», дейишди. Мен ҳайрон бўлдим. Нима, яхшилар узоқ яшамайдими, отажон? Нега шундай дейишади-я? Одамлар сизни эслаганидан қувондим, сиз йўқлигингиздан ич-ичимдан ўқиндим, отажон!»

«Яхшилар яроғсиз бўладилар, болам! Шунинг учун уларга ажал тиғи тез тегади! Менинг умримни ҳам худ сенга, фарзандларингга берсин! Нима бўлсаям, ёмондан ёмон, яхшидан яхши ном қолади, яхши бўлгин, болам!»

«Отажон, мен барибир сизни кўраман, биз учрашамиз! Боғимизнинг тўридаги қўшнимиз Нозик момо шундай дедилар. Ё етти, ё ўн тўрт пуштдан сўнг инсон яна

қайта туғилармиш! Агар у биринчи яралишида ҳаётда кам бўлиб яшаса, иккинчисида бағри бутун бўлармиш! Биринчи яралганида роҳат-фароғатда яшаган бўлса, иккинчисида азоб-уқубатда яшармиш. «Сен ҳам қайта яралганигда етим бўлмай яшайсан», дедилар. Сиз ҳам серфарзанд бўлиб яшаркансиз, отажон! Мен Нозик момонинг гапларига ишонаман! У киши умри бино бўлиб ёлгон гапирмаганлар. Энам шундай дедилар!»

«Гапингда жон бор, болам! Нозик момонинг энаси ҳам бизга шундай дерди!..»

... Мاستон холанинг турқидан совуқ гаплари ўтинхонадан ҳам эшитилиб турарди:

— Эшакнинг бошини товоққа солсанг, юмалаб тушибди. Хайфи ўғлим кетсин ўша манжалақи қизинг! Дарбадарга берасанми, чулчутга берасанми, етти ёт бегонага берасанми, билганингни қил! Илоҳим ношукурликларинг тос теппанга урсин, у дунё-бу дунё ёлчиб емай ўтиб кетинглар! Самандар сенга ака эмас, сен унга сингил! Ёмонлигиндан сенлар Шодмонқул бечоранинг бошини едиларинг! Шуни айтадилар ўзи, болоқдаги бит бошга чиқади, деб! Кўраман ҳали, эшигимга ялиниб бормаганларингни!

Қоракўзнинг кўзларидан муздек ёш қуйилди. Совуқ гаплар аъзойи баданини зирқиратиб юборди. Онаси остонада йиғлаб ўтирарди. Доимо қорни тўймай, думини лапанглатиб юрадиган Олапар онасининг ўнг томонида ялпайиб ётар, бекасининг йиғлаганидан ўзича безовта бўлиб, қулоқларини чимираб, аҳён-аҳёнда ўтинхонага қараб кўяр эди. Кекса ўрикнинг синиқ шоҳида сассиқпопишак ку-куларди. Қоракўз ўзини йиғидан тўхтатиб, онасини юпатмоқчи бўлди, қўлидан келмади, онасининг кўксига бошини қўйиб, ҳўнграб юборди.

Яқингинадан ўтин ортган тоғчилар ўтгандай бўлди. Энақиз хола шоша-пиша кўз ёшларини артиб, юзини ювиш учун қумғондаги сувга интилди. Ранги ўчиб кетган

эски ёғоч ғовдан Ғойибназарнинг тапиш кўк эшаги кўринди. Ёшлигида у эшагини «кўк дўнан», деб атарди. Ҳозир эслатсангиз, уялади. Ғовни отасидан қолган эски чоригини кийиб олган Ғойибназар очди. Остонада камзулининг этаги билан кўзларини артаётган Қоракўзга, қумғонни ўнг қўлига ушлаб олиб, қизариб кетган юзларини юваётган Энақиз холага назар ташлади. Бир зум ғов олдида серрайиб туриб қолди. Қоракўз ўзини ичкарига олди. Энақиз хола ўчоқ бошига қараб юрди.

Ғойибназар ўтинни ағдариб ташлаб, уйга қараб юрди. Қоракўз уни кўриши билан кўнгли бўшаб кетди. У қўрқа-писа Қоракўзнинг ёнига ўтирди. Титроқ бармоқлари унинг қўлларидан тутди.

— Қоракўз, йиғламанг. Нима қилди? Ким хафа қилди? Айттинг!..

— Ундан кўра, айттинг, нега... Нега одамлар бизни истаганича топтайди? Айттинг... нега?

Ғойибназар бу саволга нимадир деб жавоб бермоқчи бўлди, лекин ҳеч нима деёлмади.

— Сиз учун, опагиз учун биз бор, Қоракўз! Хафа бўлманг, ҳаммаси ўтиб кетади, айттинг, ким хафа қилди? Айттинг, ўзимга айттинг...

Қоракўз юзини бекитиб йиғлар, Ғойибназар уни юпатиш учун алланималар дер, лекин нима дегани хотирасида қолмас эди...

Учинчи боб

Ғойибназарни янги мавсум олдидан ҳисобиликдан бўшатинди. Ким биладн, иш бэр жойда камчилик бэр. Иш бўлмаса, камчилик ҳам бўлмайди. Бирор айб қилгандир-да. Сулаймон ўнбоши колхоз раисига учради, натижа чиқмади. Кейинчалик, Сулаймоннинг айтишича, Юсуф дўм билан Қоракўзнинг ферма мудирн билан ишлайдиган тоғаси Самандар совуқ раисга уни: «Ҳали гў-

дак, сўзидан она сути кетмаган, одамлар норози бўлиш-
япти», деб чақавериб, охири мақсадларига етишибди.
Бунга ўша — Қоракўзларнинг уйида Мاستон хола билан
бўлиб ўтган воқеа сабаб эканини улар сезишди. Бу во-
қеа икки оиланинг ҳаётига ҳам, руҳига ҳам гаъсир эт-
май қолмади. Лекин Ғойибназар хурсанд эди.

— Қайтага яхши бўлди, бир боплаб меҳнат қи-
лайнки, — деди у онасига.

— Яхши ишлайман деб ўзингни уриштирма, сенинг
меҳнатингни кўрсатадиган одамнинг йўқ, — деди уф тор-
тиб Тошбуви.

— Одамлар билса бўлди-да, эна!

Кўп ўтмай ўзи ҳисобчилик қиладиган бригадага ўроқ-
чи бўлиб ишга кирди.

У ишга эрта бориб, кеч қайтар, Қоракўзни деярли
кўрмасди. Қоракўз ғира-ширада подага сигирлари-
ни ҳайдаб чиқаётганда ёки қайтаётганда кўз кўзга ту-
шиб қолар, бир-бирларини яширинча кузатиб қолишар-
ди. Шеър ҳам ҳануз жавобсиз эди. Бу йилги баҳор кам-
ёғин келди. Ёзни доимо тоғда ўтказадиган чорвадор
оилалар илк баҳорданоқ Ойқорга жўнаб кетишди. Куй
қайтиши биланоқ Кўкқўтон, Ғовқўтон, Мойлиқўтон ва
Ғавғоқўтонда, хуллас, тоғдаги барча қўтонларда чўпон-
ларнинг гулханлари милтирайди. Салқин тоғ шабадаси
чўпон-чўлиқларнинг тоғу тошда акс садо берувчи қий-
қириқлари, тоғ ўсимликларининг ёқимли ҳидини таратиб,
қалбингни қитиқлайди. Назарингда, гулхан атрофида-
гилар бошқа бир сирли, фақат ҳузур-ҳаловатдан иборат
дунёда яшаётгандай. Уларнинг ҳеч қандай ташвишлари
бўлмаса керак. Ўт сероб, қўю сигирлар ўтлаб юриша-
веради. Ғойибназарники-чи? Улардай эмас! Тунов куйи
уйида тишга босгулик ҳеч вақо қолмаган экан, районга
тушиб, ўзларига ва Қоракўзларга бозор-ўчар қилиб ке-
лаётган эди, йўлда рўпарасидан саман отини ўйнатиб
раис чиқиб қолса бўладими?

— Ҳа, қишлоқдан кўчиб кетгинг келяптими, нега иш-

га чиқмадинг? Эртагаёқ кўчирмага фамилиянгни тиркаб юбортираман! — деди у дўқ уриб.

— Ҳозир бораман,— деди Ғойибназар раиснинг олда жуда ноқулай аҳволга тушиб.

У қайтиб индамади. Ғойибназар ҳам эшагини ниқтаб йўлида давом этди. Қизиқ, ишда ҳам нуқул Ғойибназар тенги ёш-ялангтар ишлайди. Хўп янчиш ҳам, дон ташиш ҳам, ҳаммаси уларнинг зиммасида. Хирмонда ёши каттароқ одамларнинг ҳаммаси болаларга иш буюришади. Ғалла бўлиштиришга келганда эса ғиппа кекирдик бўлиб кўпини ўшалар олишади. Улар тинчигандан сўнг қолган қутганларга бирор нима тегади. Ажабо, нега шунақа-я?

... Бир воқеа ҳамон унинг хотирасида. Очарчиликнинг иккинчи йили, у энди ўн бирга тўлган эди. Уйларида ейишга ушоқ қолмади. Онаси ҳар кунги сут-қатиқни сотиб, бозордан ним қадоқ арпа уни олиб келарди. Бу ун на кулчага, на аталага етарди. Ушанда улар ҳеч қачон тўйиб овқат ейишмаган. Ғойибназар қанчалик очикмасин, онасига билдирмасликка ҳаракат қиларди. Кечалари онаси уни овутиш учун эртак-маталлар айтиб берарди. Ҳар бир эртак ҳафтада бир неча бор такрорланарди. Ғойибназар ботир Эрданачўкки ҳақидаги эртакни жуда яхши кўрарди. Онаси жодугар кампирнинг мудҳиш кўшиғини айтганида, қўрқувдан кўзларини юмиб оларди. Шунда қаршисида бир кўзли, арра тишларини қайраган жодугар пайдо бўлар ва у яна кўзларини очиб юборарди. Ғойибназар онасининг ҳам қорни очлигини биларди. Доимо овқатланиб бўлишганда онаси бирорта ушоқ қолмаган бўлса ҳамки, дастурхонни кафти билан сидириб, қўлини оғзига олиб борар ва ютиниб қўярди. Шундай пайтларда у онасининг кўзларига қараёлмасди.

Гоҳида онаси эртак айтавериб очликдан толиқиб қолар, сўзлари ҳам товланиб, аранг чиқарди. Шундай воқеа юз бермаслиги учун Ғойибназар ўзини ухлаганга соларди. Онаси ҳам эртак айтишдан тўхтаб, худога аллақандай илтижолар қилиб, уйқуга кетарди. Аммо у,

кўзини юмиши билан қаршида яна ўша жодугар кам-
пир пайдо бўлар, ўзининг ёқимсиз ва нохуш қўшиғини
айта бошларди:

Эрданачўкки уйдами?

Қарагай найза қўлдами?

Олмос қилич белдами?..

... Бадани жунжикиб кетган Ғойибназар яна кўзини
очар, онаси қимирлаши билан яна юмарди....

Шу йили бир амаллаб кўкламга чиқишди. Ғалла ўри-
ми яқинлашганда онаси **Матқобил** ўнбошининг уйига
борди. Ўнбошининг хотини нима учундир Тошбувини
мамнун қаршилади.

— Келинг, Тошбувиойичча? — деди у Тошбувининг
нима мақсадда келганини пайқаб.

— Қишда болам билан бир уйда ўлиб қолишимизга
сал қолди. Ёзда озгина дон-дун йиғмасак, яна ҳолимиз
хароб, айланай. Қўлда терган машоқ билан кун кўриб
бўлади, дейсизми? Эшитишимча, ғалла янчишга бола-
ларни ҳам олишаётган экан. Отга миниб ғалла янчиш
қийин дейсизми? Менинг ҳам биттаю битта етимим ўн
иккига кирапти,— деди Тошбуви атайлаб ўғлини бир
ёшга ошириб, кўзи ёшланар экан. — Шунини **Матқобил**-
жонга айтай деб келувдим.

— Ҳа, очарчилик ҳамманинг силласини қуритди, ўр-
гилай. Боламини хўп ишига олинг, деб келаётганлар сон
мингта. Хўжайиннинг ҳам боши қотиб қолган. Кеча
тўртта одамга йўқ, деб юборди. Ушалар ҳам худди сиз-
дай, бошида эри йўқ.

— Садағанг кетай, Барчиной, сизнинг бир оғиз сў-
зингиз. Бетимнинг суви беш томиб, остонангизга оёқ
босдим. Эрингизга айтинг, нима иш берсалар розимиз.
Ишқилиб, бир амаллаб қишдан чиқиб олсак бўлгани.
Кейинига худо пошшодир.

— Майли, сиз учун бир айтиб кўрай, йўқ демаслар.

Бу дунёда одам боласининг бир-бирига қилган яхшили-
ги қолади.

Аммо «йўқ демаслар» дегани унчалик арзонга туш-
мади. Тошбуви роппа-роса беш ой Барчиннинг ипини
йигирди. Матқобил Ғойибназарни отига мингаштириб,
Ғалахирмонжойга олиб кетди. Хирмонбоши уни ориқроқ
тўриқ отга миндириб қўйди. У жуда қувониб кетган эди.
Қувонганидан очлигини ҳам унутгандек эди. Аммо бу
қувонч тушга яқин сўнди. Хирмон атрофида ўралашиб
юрган катта ёшдаги одамлар араваларнинг соясига ўти-
риб, нон, гўшт ейишди, айрон ичишди. От эзғилаб таш-
лаган болаларни эса ҳеч ким: «Бери кел», демасди. Ғо-
йибназар ёшлигидан дунёда энг ёмон кўрган одамла-
ри — босмачилар ҳақида кўп ўйларди. Уларнинг айрим-
лари унинг отасини ўлдирган, Ғойибназар афт-башара-
сини хаёлан чизиб юрадиган ўша одамларга ўхшарди.

Болалар унга хирмонбошининг рухсатисиз отдан
тушиш мумкин эмаслигини келиши биланоқ тушунтири-
лар. Иссиқ, очлик, бунинг устига ёзилгиси қистарди.
Отдан тушиб, пиёда бўлса ҳам кетиб қолай деди-ю, ле-
кин унга кўз тикиб ўтирган онасини ўйлади. Ниҳоят,
ўтирганлар ҳазил-мутойиба қилишиб, ўринларидан гу-
ришди. «Қорни тўқ, қайғуси йўқ одам ҳазил-мутойиба
қилади», дея хаёлидан ўтказди Ғойибназар.

— Отларни чиқариб, суғориб келинглар!— деб буюр-
ди хирмонбоши баланд овоз билан.

Ғойибназар отини хирмондан ҳаммадан кейин чиқа-
риб, болалар кетидан юрди. Ошпаз отнинг устидаги
болаларга яримтадан зогора нон ва бир бурдадан гўшт
улашиб чиқди. Навбати кейинроқ келган Ғойибназар ва
яна иккита болага гўшт етмади. Ошпаз айронга тўғрал-
гандан қолган пиёзни узатди.

— Эргага кўпроқ гўшт бераман,— деди у тиржайиб.
— Бир йўла ўзларинг ҳам сув ичиб кела қолинглар, су-
вимиз исиб қолибди!— деди у ҳамма эшитсин учун ба-
ланд овозда.

Болалар индамай пиёзни олишди. Ажабо, нега бу одамлар бунчалик бераҳм бўлиб қолишган-а? Агар отларни суғориш керак бўлмаса, болаларга ҳам нон берилмас экан-да? Наҳотки болалардан ҳам отлар азиз бўлса?

Айрим болалар сувга етмасданоқ нонларини еб қўйишди. Ғойибназар ҳам индамай нон ейишга киришди. У зоғорани ҳар тишлаганда кўз олдига онаси келарди. «Волам, берган нонларини эҳтиёт қилгин, ортса, олиб қўй», деган эди онаси оғзига ипдан боғ қилинган бўз халтани унинг қўлига тутқазаркан. У ўз қорнидан ортириб, уйга нимадир олиб бориши керак. Гўшт беришганда ноннинг ярми қолармиди? У пиёз билан нонни биринчи еяётгани йўқ. Кўпинча уйда очиққанида нон билан пиёз ерди. Бир куни уйда ейишга ҳеч нарса қолмади. Онаси қаердандир уруғликка олиб қўйилган катта пиёз топди. Кейин уни қайнатиб, озгина туз ва сарёғ солди. Она-бола пиёзни бўлиб еб, сувини ичишди. Кўнгил айнимаслиги учун устидан чириш чайнашди.

Ғойибназар зоғоранинг ярмини еб, ярмини қўйнига солиб қўйди. Қанча егиси келмасин, емади. Болалар отларини суғоришди, ўзлари ҳам сув ичишди. Улар борган сой тўқайзорга ўхшар, тип-тиниқ сув қамишлар орасидан сизиб оқар эди. Катта тошлоққа қўшиладиган кўм-кўк сойни Сирлисой дейишади. Айтишларича, қадим замонда подшонинг қизлари тахтиравонларида сойдан ўтаётган пайтда чўкиб кетган эмиш. Улар ҳанузгача сойнинг тагида яшармиш. Ҳозир ҳам кечалари бирон киши сойдан ўтса чўкиб кетармиш. Шунинг учун бу сойнинг атрофига болалар кам келишади. Қамишлар орасида отини ҳеч ким билмайдиган жажжигина қушлар пилдирашиб юришар, тулкилар қўлга тушира олмаса ҳам чаққон қушларни беҳуда пойлашарди. Ойқордан оқиб чиқадиган барча сойларда бўлганидек, бу сойда ҳам тўнғизлар бор эди. Улар анҳорни лойқалатиб ағанашар, сувга келган сурувларни ҳуркитишар эди.

Аксига олгандек, бугун ҳам шундай бўлди. Отларнинг олди сувдан қайтганда қамишлар орасидан хўриллаб тўнғиз чиқди. Сув ичаётган тўриқ бирдан ўзини орқага ташлади. Ғойибназар чап томонга оғиб қолди. Оёғини узангидан чиқариши биланоқ отилиб кетди. Анчагача ўрnidан туролмай ётди. Болалар чувиллашиб, уни суяб турғазиди. Қўллари шилиниб кетган, оёғи қақшаб оғрирди. Қўйинини пайпаслаб кўрди — нон йўқ эди. Шу атрофга тушгандир, деб у ёқ-бу ёққа қаради. Кўринмади. Болалар ҳам индашмади... Уни болалардан бири отига мингаштириб олди. Тўриқ қочиб кетган эди.

— Барибир хирмонга боради, у от Муродуллани ҳам йиқитувди. Ким биринчи келса шу отга минади, — деди болалардан бири.

— Ҳалиям бахтинг бор экан, жўра, тўнғиз ўзингга ташланганда нима қилардинг? — деди иккинчи бола.

— Бир ўлимдан қолдинг, энди юзга кирасан, — деди яна бошқаси.

Болалардан тағин бири қишлоқда ҳамма айтиб юрадиган, Саттор деган ўтинчини Каттасойда қандай қилиб тўнғиз чалиб кетгани ҳақидаги мудҳиш воқеани худди ўзи кўргандек ҳикоя қилиб берди.

Улар хирмонга қайтишганида тўриқ ҳам ўйноқлаб хелиб, янчилаётган галлага оғиз урган экан.

— Кимнинг оти бу, ол деяпман! — дея қичқирди хирмондаги одамлардан бири.

Бу — хирмондагилар Бердимурод полвон дейдиган, бақувват мускулларини доимо ўйнатиб, ўз кучи билан қишлоқ болаларини ҳайратга солиб юрадиган одам эди.

Ғойибназар мингашиб келган отидан сакраб тушди-да, тўриққа қараб югурди.

— Ҳа, тирранча, бугун келибоқ отни қочириб юбордингми? — деб ўшқирди Бердимурод.

— Тўнғиз ҳуркитиб юборди, йиқитиб қочди, — деб жавоб қилди у қўрқа-писа.

— Лапашанг одамлар бир умр шундай танбеҳ еб

юришади. Отанг ҳам сал пухтароқ бўлганида бунча эрта ўлиб кетмасди. Отангга тортибсан-да. Ишласанг тузук-роқ ишла, бўлмаса хирмонбошига айтиб, ҳайдаттириб юбораман, — деди у ўқрайиб.

— Отам сизга нима қилди? Хирмонга сиз хўжайин эмассиз, — дея йиғламсираб жавоб қилди Ғойибназар.

— У-ҳў, ҳали тилим ҳам бор, дегин...

— Бердимурод, нима керак ўлган одамнинг орқасидан гапириб! Ақл-ҳушинг жойида бўлса тирикларни инсофга чақир! — дея узоқдан баланд овоз билан гапирди похол тўдалаётган Дўстмурод бобо.

Бердимурод қайтиб оғиз очмади. Ғойибназарнинг бўғзига алланима тиқилгандек, лекин орқасида ҳам кимлардир борлигидан қувват олгандай бўлди. Бердимурод Дўстмурод бобога ҳеч нима деёлмади. Қизиқ, у кишига ҳеч ким гап қайтаролмайди. Унинг айтганини ўнбоши, ҳатто раис индамай бажаради.

Ҳамма ўз ишига киришиб кетди. Ғойибназар бўлиб ўтган дилхираликдан ярим очлигини ҳам унутди. Уйлай-версанг бошинг ҳам оғирлашиб кетар экан — бунини у кечга яқин сезди. Шундан сўнг кўпроқ Ойқорга, сукунат қатрида мудраётган чўққилардаги ола-була қорларга қаради. Утин олиб келгани боришганида, саратонда ҳам қорбўрон ўйнаганини эслади.

Кеч кирди. Қуёш бўзарганча олисдан жуда паст кўринадиган тоғлар ортига ботиб кетди. У тоғлардан қараса Ойқор ҳам пастгина кўринса керак. Лекин Ойқорнинг чўққиларидан мудом қор аримайди. У тоғларда қор йўқ. Ойқордан қор ариса қаҳатчилик бўлармиш... Кечки пайт Ойқор совуқ ва қорайиб кўринади. Назарингда, кеч кириши билан тоғдаги барча жонзотлар инларидан чиқиб, изғиб юргандек туюлади. Шундай пайтларда кишининг уйда ўтиргиси келмайди. Тўй ёки бирон-бир маърака бўлса майлику-я, болалар тўпланишиб «қиҳ-қиҳ», «пистин-пистин» ўйнашади. Бўлмаса катталарнинг гапига қулоқ солиб ўтиришдан бошқа иш қолмайди.

Ғойибназар бундай туиларни ёмон кўрарди. Бундай пайтларда онасининг нима айтиб беришини олдиндан биларди. Онасининг унга айтиб бермаган эртақ ёки афсона қолмаган. Гоҳида қизиқ-қизиқ эртақ, афсона ёки воқеаларни ўзи сўраб айттиради. Айниқса, онаси келин-чаклик пайтларида ўтов тикиб, Ойқорга чиқишганида Янгибой исмли қўшнилари қандай қилиб ўз ўғлини бир мушт уриб ўлдириб қўйганлигини ҳаяжон билан айтиб берарди.

Айтишларича, Янгибой одамлар билан кўп гаплашмас, одамлар ҳам ундан ўзини олиб қочар экан. У жуда кучли бўлиб, икки килогача хом қўйруқни нон билан паққос туширар экан. У деярли ҳар ҳафтанинг уч-тўрт куни қиморда бўларкан. Ойқордан ошиб ўтиб, икки-уч кун тожиклар билан қимор ўйнаб, ютиб ёки ютқазиб келар экан.

Бундай ўйинлар Янгибойнинг уйида ҳам бўлиб тураркан. У хотини ёки болалари қўлига бирор чақа бермас, бозор-ўчарни ўзи қиларкан. Лўлилар қишлоққа узук, сирға ва шунга ўхшаш майда-чуйдалар олиб келганда хотини Ғойибназарнинг онасидан бир сўм-ярим сўм қарзга оларкан. Тошбуви унга раҳми келиб, қарзларини қистамаса ҳам, эридан ўғирлаб-нетиб қайтарар экан.

... Ушанда ҳамма қиморбозлар Янгибойнинг уйига йиғилишибди. Абдумажид исмли ўғли ҳар галгидек онасининг тиззасига суяниб ўтирган экан. У, отаси кўрпанинг остига қистириб қимор ўйнаётган пулдан ўғирлаб онасига берар, онаси уни қарз-ҳаволаларига ишлатар экан. Уша куни у кўрпанинг четидан учи чиқиб турган бир сўмликни секин тортганида отаси кўриб қолибди. Уялган Абдумажид чордана қурганча ерга тикилиб қолибди. Ютқазиб алам қилиб ўтирган отаси жаҳл ўстида унинг бўйнига бир мушт урибди. У: «Иҳ», дея бошини ерга қўйибди. Оғиз-бурнидан қоп-қора қон кетибди — шакар томири узилиб кетган экан...

Онаси дод солиб, эрига ёпишибди, қарғабди. У хогин бўлиб эрини биринчи марта қарғаши экан. Эри уни шундай тепибдики, шўрлик аёл икки ой деганда зўрға ўзига келибди. Бўйида беш ойлик боласи бор экан, у ҳам нобуд бўлибди. Ғойибназар онаси учун жувонмарг бўлган Абдумажидни кўп ўйларди...

Шу пайт хирмонбошининг овози эшитилди. Ҳамма отини ҳўпдан чиқарди. Хирмончилар сомонни ажратиб донни совуришга киришдилар. Уйига олиб боришга майда-чуйдаси борлар кетишди. Ғойибназар ота-онаси йўқ иккита бола билан хирмонда қолди. Борар жойи йўқ бу болалар ҳар кун шу ерда қолишар экан. Улар Ғойибназарнинг ҳам хирмонда қолганидан суюнишди.

Хирмончилар ишларини тугатгандан сўнг ҳаммалари ўтириб атала ичишди. Борлар чакмонигами, чопони-гамн ўралиб уйқуга кетди. Йўқлар эса сомондан ўзларига жой қилишди.

— Юр, жўра, бизнинг уямиз бор, сенга ҳам уя ковлаймиз,— деди ўша болалардан бири Ғойибназарни похол уюмлари сари бошлар экан.

Ростдан ҳам улар тўдаланган похолдан бўрниккига ўхшаш уя ковлашган, икки уя бир-бирига туташган жойда ухлашар экан.

— Менга тоққа қараб ётишга ўнгроқ қилиб уя ковлаймиз,— деди Ғойибназар уларнинг ишига астойдил қизиқиб.

— Совқотиб қоласан, жўра,— деди иккинчи бола.

— Совқотсам, сизларнинг уяларингга кирман.

— Оёғингни биз томонга қилиб, бошингни чиқариб ётаверасан бўлмаса. Биз барибир ичкарида ётамиз. Бошқа уя ковлаб юрмаймиз. Ҳадеб ковлайверсак похол ҳам чўкиб кетиши мумкин,— деди қорачадан келган, иссиқдан юзлари ёрилиб кетган бола.

— Тўғри айтади,— қўшилди иккинчиси.

— Отининг эгарини бошингга қўйиб оласан, сов-

қотсанг жабдуғини ёпиб ол, — ўргатди у катта кишилардек.

У чарчоқдан хаёл суришга ҳам улгурмай, уйқуга кетди. Уянинг тўридаги болалар ҳам ўша заҳотиёқ тинчиб қолишди. Ғойибназар ярим кечада совқотганиданми ёки нимадир шитирлаганиданми уйғониб кетди. Икки-уч киши пичирлашиб, ниманингдир ҳисоб-китобини қилишарди. Ғойибназар жойидан кўзгалмай, уларнинг гап-сўзларига қулоқ солди. Улар қопни судраб, сомон уюмларидан бирига кўмишди, кейин узоқ вақт қачон олиб кетишни маслаҳат қилишди. Ғойибназар уларнинг уччаласини ҳам таниди: Бердимурод, Матқобил амаки ва яна бири Ғойибназар ҳаммадан яхши кўрадиган Дўстмурод бобо эди... «Ия, Дўстмурод бобо ҳам ўғирлик қиладими?» — деб ўйлади у... Бир оздан сўнг қопларни эшакларга ортишди. Эшаклар қумлоқ йўлга тушганидан қишлоқ томон кетаётгани сезилиб турарди.

Ғойибназар яна ухламоқчи бўлган эди, кўз олдида уч башара — Бердимурод, Матқобил ва Дўстмурод боболар гавдаланаверди. Сўнг болаларга яқинроқ бориб, эгарни бошига қўйди. Жабдуқни устига ёпиб, кўзларини юмди. Ухлаш олдидан ҳеч қачон ўй-хаёлларингни охирига етказа олмайсан. Биринчиси тугамасдан, иккинчиси бошланаверади. У шерикларининг ухлаб ётганига ҳавас қилиб, ўзи ҳам ухлаб қолди.

Эрталаб кечаси бўлиб ўтган воқеа ҳақида ҳеч кимга оғиз очмади. Дўстмурод бобо билан Бердимуроднинг кўзига қараган эди, иккаласи ҳам кўзини олиб қочди. Улар ниманидир сезишган эди. Тушга яқин Дўстмурод бобо уни секин ёнига чақирди.

— Кўрдингми? — деди у бўшашиб.

— Ҳа, — деди Ғойибназар гуноҳқорона.

Дўстмурод бобонинг кўзлари пирпираб, қошлари учиб тушар, тиззалари билинар-билинемас қалтирарди. Ғойибназар Дўстмурод бобонинг кўзига қараёлмас, ичидан унга раҳми келарди. Қани энди у Ғойибна-

зарнинг бу воқеани ҳеч кимга айтмаслигини билса эди!

— Қўйишмади, ўзингга ҳам бир қои берамиз, дейишди. Қишда болаларимнинг чирқиллашиб қолганини эслаб, хўп деворибман. Нима қилай, Ғойибназар-жон?— деди Дўстмурод бобо хижолатдан ўзини йўқотиб.

— Хотиржам бўлинг, ҳеч кимга айтмайман, бово, — деди Ғойибназар астойдил.

— Худо хайрингни берсин, бўтам. Қишлоққа борганинга уйга кир, сенга ҳам бир пудини бераман. Сизларга ҳам қийин.

— Раҳмат, бово, керак эмас. Ўз ҳақимни беришса бўлгани.

— Беришади, ўзим олиб бераман, кўнглинг тўқ бўлсин, — деди ишонч билан Дўстмурод бобо.

Шу пайт узоқдан отлиқ Матқобил кўринди. Унинг хатти-ҳаракатидан ниманидир айтишга шошилаётгани сезилиб турарди. Хирмондагилардан бири унинг отининг жиловидан ушлаб, нарироқдаги қозиққа боғлаб келди.

— Бугун тушда лектир келармиш, — деди Матқобил ҳовлиқиб.

— Нега? Ишни текширарканми? — деб сўради кимдир.

— Қим билади, биронтаси ёзгандир-да, — дея жавоб қилди Матқобил безовта бўлиб.

— Биринчидан, лектир эмас — лектор. У шикоят текширмайди. Дунёда бўлаётган воқеалар ҳақида сўзлаб беради, — деди бошини белбоғи билан тангиб олган, ҳамма Абдурайим аскар дейдиган киши «лектор» сўзидаги «о» ҳарфига урғу бериб.

Унинг бу лақабни олишининг боиси бор. Босмачилар тугатилиб, уруш тамом бўлганидан кейин ҳам у бешолти йил чамаси аскарлик формасини ечмади. Аскарлик кийими йиртилмайдими ёки унда бошқаси ҳам бормиди,

қачон қараманг — формада юрарди. Шунинг учун одамлар: «Абдурайим аскар бўлиб туғилган», дейишарди. Аскар гапини қўшиб гапиришмаса, кўпчилик уни танимасди.

— Э, хайрият-э, шунақа дегин? Раис шундай дегандан сўнг шошганимдан уйга ҳам кирмай етиб келдим-да, — деди Матқобил бир оз ўзига келиб.

Бу гап одамлар орасида тарқалиб, ҳамма тараддудга тушиб қолди. Фойибназар ҳам лекторнинг нималар ҳақида гапиришини ўйлай бошлади. Уша одамга бугдой ўғрилари, ишەкмас хирмон ишчилари ҳақида гапирсамикан? Матқобил билан Бердимуродни айтса, Дўстмурод бобони ҳам айтиши керак. Лекин у кишини айтиб бўлмайди. Ун битта боласи бор. Аслида у кишининг ўн учта боласи бўлиб, иккитаси бултурги очарчиликда ўлиб кетган эди. Шунда Дўстмурод бобо жининамо бўлиб қолган, дейишади. Шу боисдан бўлса керак, аламинин Юсуф дўм билан колхоз раисини тутиб олиб, роса дўп-послаган экан. Улар қўрққанларидан Дўстмурод бобога колхоз омборидан озиқ-овқат беришибди. Бўлмаса, қолган бола-чақаси ҳам очликдан ўлар ҳолга етган экан. Раисдан тортиб ўнбошигача у кишидан қўрқинининг сабаби ҳам шунда бўлса керак. Қандай қилиб у бечорани лекторга айтиб бўлади?! Лекин Матқобил билан Бердимурод нобоп одамлар. Айниқса, Бердимуроднинг турқи совуқ, кўзлари оламининг кўзига ўхшамайди. Унинг отасини Ойқордан оғиб, Афғонистонга қочиб кетган, дейишади. Орасининг айтишича, Матқобил ўлгудай порахўр, иложи бўлса, ўлган одамдан ҳам пора олгиси келар экан. Аслини олганда, дупёла ёмон одам бўлмаса керак. «Яхши-ёмон» деган гап кишилар бир-бирини чуқур тушушмай қоллиларидан ёки бир киши иккинчи кишини тан олмаслигидан келиб чиққан бўлса керак. Мана шу Бердимурод ёки Матқобил амаки ҳам бировлар учун чинакам сеvimли, энг азиз инсон бўлса

керак. Яхши одамлар кимлар учундир энг тубан киши бўлиб туюлса ажаб эмас.

Тушга яқин лектор яна бир отлиқ билан бирга келди. Уларнинг бири алланималар дер, бошқаси маъқуллар эди. Маъқуллаётган одам шу ердан, колхоздан бўлса керак. Болалар ҳам отларини секинлатиб, келганларга қарашди. Матқобил ўзини бечораҳол кўрсатиб, уларга пешвоз чиқди.

Келган кишиларни араванинг соясига ўтқазиди. Матқобил: «Отларни нега тўхтатдиларинг?» — дегандек болаларга ўқрайиб қаради. Улар отларини «чуҳ-чуҳ»лаб яна ишга тушишди. Бир неча киши араванинг панасига ўтиб, серрайиб турар, бошқалари ўзини кўрсатиш учун илдамроқ ишлашар эди. Араванинг панасидагилар орасида икки қўлини маъносиз осилтириб турган Дўстмурод бобо ҳам бор эди. У кишининг қўллари бир оз чўзилиб кетгандай туюларди. Дўстмурод бобо шубҳаланмасин деб, иложи борича ўша томонга қарамади. У кишининг орқасида кўзлари бежо Бердимурод турарди.

— Нега ота фақат болалар минган? — деб сўради лектор Матқобилдан.

— Отларга оғирлик тушмасин, деб болаларни қўйганмиз. Акс ҳолда, отлар чарчаб қолади, дегандек...

— Болаларни алмаштириб, отларга катталарни ҳам миндириш керак. Биласиз, от кишини эзиб ташлайди.

— Эрта-индин хирмон ҳам тугаб қолади, болаларни енгил ишга ўтказамиз.

— Қанақа енгил ишга?

— Аравада районга ғалла ташишадн.

— Бундан чиқди, энг масъулиятли иш болалар зиммасида экан-да?

— Йўқ, ўртоқ лектир. Бу енгилроқ иш, тез-тез қатнаб келишаверади, дегандай...

— Йўқ, қатнаб келишавермайди. Аравани катталар ҳайдасин. Замон нотинч. очарчилик. Тоғу тошда писиб

юрганлар оз эмас. Ҳар ҳолда, аравани эсли-ҳушли одамлар ҳайдаса яхши бўлади.

— Хўп, ўртоқ лектир, хўп,— деди Матқобил гапнинг жиддий тус олишини истамай.

Кейин Матқобил лекторнинг ишораси билан болаларга отдан тушишни буюрди. Хирмонда биринчи марта иш таққа тўхтади. Илгари ҳеч қачон бундай бўлмаган эди. Тушлик пайтларида катталар дам олишса, болалар ишлашар, болалар тушликка чиққанда ёки от суғоришга кетишганда катталар хирмон уйиб, дон совуришарди. Қаттиққўл Матқобил амаки ҳаммани шунга ўргатган эди. Ҳамма нимадир юз беришини кутаётгандай бири-бирига зимдан тикилар, Матқобил билан Бердимуроднинг кўзи бежо аланглар эди.

Хирмондагилар ярим айлана шаклида чордана қуриб ўтиришди. Ён дафтарига алланималарни диққат билан ёзиб-чизиб ўтирган лектор ўтирганларга юзланди.

— Ҳорманглар, болалар! — деди у табассум билан.

Болалар бир-бирларига қарашди. Ҳеч кимдан садо чиқмади.

— Бор бўлинг, ўртоқ лектор! — деди қуйироқда ўтирган болалардан бири.

— Бор бўлинг!

— Бор бўлинг! — дейишди болалар бирин-кетин.

Улар орасида жонланиш пайдо бўлди. Лектор атайлаб болаларга: «Ҳорманглар», деди. Бу уззуқун отда хаёл суриб юрадиган ва дунёнинг иши дон янчишдан иборат, деб биладиган болаларнинг руҳини кўтариб юборган эди.

— Чарчамайяпсизларми? — сўради лектор ўша габассумда.

— Йўқ!

— Раҳмат! — дея чуғурлашди болалар.

— Мен ҳам ёшлигимда отам билан доимо қўш қўшиб, ғалла янчар эдим. Отам мени отга миндириб қўярдилар. Энди гапнинг очигини айтсам, айниқса ғалла

янчганда отда ўтиравериб орқам жуда яғир бўлиб кетарди-да...

Даврада гурр кулги кўтарилди. Ғойибназардан икки ёш кичик, тиши кемшик Раимқул деган боладан қўлини қаерга қўйишини билмай аланг-жаланг ўтирган Дўстмурод бобогача ҳамма кулди.

— Энди асосий масалага ўтамиз, — деди ҳалиги киши жиддий оҳангда. — Мен райкомнинг топшириғи билан сизларнинг ҳузурингизга келдим. Партия ва ҳукуматимиз колхоз тузумининг мустақкамланиши учун кўп ишлар қиляпти. Аммо бу ишга ҳалақит берувчи одамлар ҳам йўқ эмас. Улар колхоз тузуми ташкилотчиларига суиқасд уюштирмақдалар, бор ғаллаларни бекитиб, колхозларнинг донини ўғирлашмоқда. Айниқса, бундай одамлар коллектив хўжалик аъзолари ичидан ҳам чиқаётгани ачинарли ҳолдир...

Ғойибназар беихтиёр Дўстмурод бобога қараб қўйди. Бахтга қарши, у ҳам кўзи жовдираганча Ғойибназарга тикилиб турган экан. Ғойибназар ноқулай аҳволга тушиб қолди. Ёши улуг одамнинг кўзи жовдирагани қизиқ бўларкан. У шу воқеани кўрганлиги учун ўзини лаънатлади. «Отиб ташласалар ҳам бировга айтмайман, Дўстмурод бово» деди ичида ўзига-ўзи.

Лектор сўзининг охирида уларга соғ-саломатлик тилади. Кейин ҳамма билан бирма-бир хайрлашиб, қўшни колхоз хирмонига ўтиб кетди.

Шундан кейин оғзида толқони бордай жимгина ҳўп янчаётган болаларнинг овози чиқиб қолди. Матқобил амаки ҳам уларга илгаригидек дўқ-пўписа қилмас, болаларнинг гап-сўзлари жуда кўпайиб кетгандагина, бир-икки ўқрайиб қараб қўярди, холос.

Хирмон ишлари охишлаб қолди. Кўч-кўлон йиғиштирилишидан бир кун олдин Матқобил ревком раиси иштиракида минг бир ҳисоб билан хирмон ишчиларига ғалла тақсимлади. Катталарга саккиз пуддан, болаларга тўрт пуддан дон бериларди.

— Тошбувининг ўғлига бир пуд қўшиб бер! Аҳволи оғир, алқайди, — деди Ғойибназарга навбат келганда Дўстмурод бобо Матқобилга.

У гап-сўзсиз Дўстмурод бобонинг айтганини қилди. Ғойибназар ўзини Матқобил амакининг олдида жуда ожиз ва ноқулай ҳис этди.

Зум ўтмай, Галахирмонжойни машоқчилар босиб кетишди. Булар орасида юз-кўзларини чанг босган Тошбуви билан ўғли, Энақиз ва унинг хаёлпараст қизи ҳам бор эди...

Тўртинчи боб

Тошбуви кўнгили ёриб қўшнисига бир гап айтай дедию, мусулмончилик, совчи-повчи деб қоладими, деб тилини тийди. Ғойибназарга маслаҳат солай деса... Гоҳида ўғлига раҳми келиб кетади. Онам хафа бўлмасин, деб оғзидан чиққан гапни ўрнига қўяди. Унинг бир-иккита ўртоғидан бошқа ҳеч кими йўқ. Уларнинг борига ҳам минг қатла шукурки, ҳар замонда келиб, қаттиқроқ кулсанг қулаб кетгудай шу кулбани обод қилиб кетишади. Улар ҳар келишганда Тошбуви холани ҳазил-чин ўртага олишарди. Утган куни ҳам шундай бўлди.

— Бу шотеракнинг бошини қачон иккита қиласиз? — деди бири.

— Сизни қийнаб юрмай деб шундоққина қўшнингизнинг қизини кўндириб ўтирибди, яна нима керак? — деди иккинчиси.

— Биздай, қиз топиб берарсиз, деб онасига ташлаб қўйганда нима қилардингиз? — ҳазиллашди яна бири.

Бу ҳазил-мутойибалардан Тошбуви хола шошиб қолар, қувончдан кўзлари ёшланиб кетарди. Бу гаплар Ғойибназарга қанчалик эриш туюлса-да, юрагини орзиқтирар, Қоракўзга етиш юлдуз қадар йироқдек туюлар эди.

Тошбуви, орага битта-яримта судилиб, ишга шайтон ораламасин, деган ўйда қўшнисига дилини ёрди. Кўнгли очик Энақиз ҳам индамай рози бўлди. Бўлажак қудасига ҳеч қандай шарт ҳам қўймади, қалин ҳам сўрамади. «Усиз ҳам уларнинг қилган хизматлари биз учун етарли», деб ўйларди у.

Киши юрагини ҳаприқтирадиган баҳор кечаларининг бирида Энақиз хола ҳовлисидаги эски ўчоқда кечаси билан Ғойибназар келтириб берган ўтинлар чирсиллаб ёнди. Катта қозонда қарироқ бўлса-да, семиз эчкининг гўшти узоқ қайнади. Қишлоқда гапни ҳеч кимга бермайдиган, унчалик кекса бўлмаса-да, одамлар «оқсоқол» деб атайдиган беш-олти киши қайнатма шўрвани ичишгандан сўнг, ҳар икки хонадоннинг вакилига панду насихат қилишиб, юзларига фотиҳа тортишди...

Қоракўз келганлардан яшириниб, ўтинхонада ўтирди. У бу кунни яширинча орзиқиб кутган бўлса-да, энди кўнгли алланечук ғалати эди, шу ғарибгина кулбасини, муштипар онасини ташлаб кетаётганидан беихтиёр кўзига ёш қалқди. «Ҳали тўй бўлаётгани йўқ-ку, фотиҳа гўйи қилишяпти», дея ўзини юпатган бўлар, бироқ қалбининг бир томони бўшаб қолаётгандек эди. У арча ҳиди анқиб турган ўтинхонадаги ҳар бир шох-шаббада бир сир мужассамдай, узоқ тикилиб қоларди. Ростдан ҳам улғайиб қолганини бугун сезди. Ахир уни тўй қилишяпти!..

Лекин бу қувончли ташвишлар уларнинг кўримсиз хонадонига нималар олиб келаркин? Тўй ҳаракати бошлангандан бери Энақиз холанинг тинчлиги бузилди. Кечалари ҳам ўзинча олло-таоллога нола қилиб чиқади. Уша воқеадан бери тоғалари билан ҳам юз кўришмас бўлиб кетишди. Бир ҳисобда шуниси ҳам маъқул. Обрў сиздан, жанжал қариндошдан, дегани ҳақ гап экан. Боридан йўғи тинч уларнинг. Лекин жим юришиб, бирор касофатни бошлашмаса бўлгани. Уларнинг қўлидан ҳар нима келадн.

Утинхонанинг шифтига осиб қўйилган исириқнинг ҳидидан кўнгли нохуш бўлиб қетди. Қорни ҳам очди. Ажабо, ҳовлида барча хатти-ҳаракат Қоракўз учун бўляпти-ю, ҳеч ким ҳолидан хабар олай демайди. Одамларнинг кулиши, гап-сўзларига қараганда ҳаммалари хурсандга ўхшайди. Отажони бўлганда, у киши ҳам қандай хурсанд бўлардилар. «Тўй қутлуғ бўлсин», деганларга отасининг ўғай акаси жавоб бермай, ўзлари: «Қуллуқ-қуллуқ», дердилар. Тегирмонга ҳам ҳаллослаб онаси эмас, отажони борардилар...

Одатда тегирмонга Қоракўз борарди. Аммо қишлоқда: «Қоракўзни Ғойибназарга унаштиришаётганмиш», деган гап чиққанидан кейин онаси қизини кўчага кўп чиқармай қўйди. Қоракўз ҳам одамлардан ўзини олиб қочарди.

Нон ушатиш бўлади, деганига уч кун қолганда онаси ўзлари ётадиган уйнинг тоқчасидаги пуф-пуфлаб асраб юрадиган буғдойни бир амаллаб қизи билан туширди. Қопни зўрға судрашиб, ташқарига олиб чиқишди. Бу ўтган йили терилган машоқдан эди. Ушанда онаси қизига ҳазилу чин: «Худо хоҳласа, шу машоқлардан ун тортиб, тўйингга нон ёпамиз», деган эди. Онасининг айтишича, фаришта омин деган экан... Мана энди, она-бола шу донни тегирмонга олиб боришмоқчи. Энақиз хола ранги ўчиб кетган рўмолини танғиб, йўлга тушди. Қоракўз онасини катта йўлга чиқариб қайтди.

Улар кўпинча от-улов сўрайдиган қўшнилари Ёмонқул бобо жуда ғалати одам. Бир қарасанг, ўзи ҳам кулиб, бошқаларни ҳам кулдиргани-кулдирган. Бир қарасанг, ҳаммани жеркиб, замонадан зорланиб юради. Ёмонқул бобо бировни ўзига эшиттириб ҳақорат қилса ҳам унга ҳеч ким индамайди. Каттаю кичик, ҳатто ўзидан катталар ҳам у кишини: «Ёмонқул бово», дейди. Айтишларича, онаси Ёмонқул бобони туққанидан сўнг вафот этган экан. Сўнгра одамлар чақалоққа: «Бу худонинг ёмон қули бўлди», деб, исмини «Ёмонқул» қў-

Ийшибди. Энг қизиғи йиғлаётган болага: «Жим бўл, Емонқул бово келяпти», десанг йиғидан тўхтайдди. Болалар кўчада ўйнашаётди, узоқдан бовони кўриб қолишса, тамом — ўша заҳотиёқ уй-уйларига ғойиб бўлишади. У эса болалар ўйнаётган жойга келиб, ҳеч ким бўлмаса ҳам бақириб-чақириб, уларни койийди, болалар тош ва чимдан қилган қапа-деворчаларни бузиб, сўнг уйига кириб кетади. Шундан кейин болалар қайтиб ўйнагани чиқишмайди. Агар улар чиққудай бўлса, худонинг эринмаган бандаси Емонқул бово ҳам қайтиб чиқади.

Ўша куни онаси тегирмондан қайтмасидан Тошбуви хола уларникига бир қоп ун олиб келди. «Қизгинам, энагинам», деб Қоракўзни узоқ ўпди. Кўзларига ёш ҳам келди.

Бехосдан ўтинхонанинг эшиги очилди. Қоракўз чўчиб тушди. Эшикда Емонқул бобонинг қизи Гуландом кўринди.

— Бизникига юраркансиз, энам айттила,— деди у қўлидаги парвардани санар экан.

— Вой, ташқарида одамлар бор-ку?

— Одамлар уйга кириб кетишди.

— Отанглар қаерда?

— Шу ерда, самовар қайнатяптила, ҳайла.

— Уришмайдиларми?

— Ёўқ, энди сиз катта келинчак бўляпсиз-ку, қандай уришадилар?

— Секинроқ гапирсанг-чи, муштдек қизча бўла туриб, уялмайсан-а!

Улар боғ орқали сойга тушиб, Гуландомларникига кетишди.

— Ғойибназар акани кўрдим,— деди Гуландом яна ёқимсиз тиржайиб.

— Кўрсанг нима бўпти, хўш, ўзгариб қоптими? — деди Қоракўз уни атайлаб гапиртириш учун.

— Ҳеч нима, кўрдим-да,— деди яна ўша оҳангда

Гуландом. — Янги қалпоқ кийиб оптила. Бирам ярашибдики! Кўрсангиз, ҳушингиздан кетиб қоласиз!

— Йўғ-э, — деди қизиксиниб Қоракўз.

— Оҳ, бир кўрсангиз эди. Сочларини қирдириб олганларига қошлари бирам қора бўлиб кетибдики, энам! «Иккиси Юсуфу Зулайҳо бўлади», дедилар.

— Бўлди, бўлди! Қўй бундай гапларингни. Сен айтган гапларингга мен уялиб кетдим. Уялмайсанми шунақа гапларни гапиришга?!

— Эшитганимни айтдим-да, опа, ўзингиз сўрадингиз-ку? Хафа бўлманг, — деди хижолатомуз Гуландом.

— Бошингга тушганда сен ҳам кўрасан.

Шундан кейин Гуландом жимиб қолди: Улар қўшни хотинлар чиқариб берган шўрвадан ичишди. Вақт алламаҳал бўлиб қолганда уйга туртина-суртина онаси кириб келди.

— Юр, қизим, — деди у Қоракўзни уйғотар экан. — Одамлар кетиб, оппон-соппон бўлди, юр!

Она-бола уйғача индамай келишди:

— Тоғанг келмади, болам, ўзи келмагандаям майлия, хотинини ҳам юбормабди, — деди онаси аянчли оҳангда.

— Шунга хафа бўласизми? Қўйинг, келмаса келмасин. Қайтага бирор жанжални бошлаб кетарди, — жавоб қилди Қоракўз.

— Ешсан-да, катта бўлсанг биласан, болам. Одамларнинг гап-сўзини айтмайсанми? «Биттаю битта акаси тўйга келмабди», дейишади. Келганларнинг кўпи сўради. Ер ёрилмади, кириб кетсам. Ҳеч кимни худо жигаридан тиригида жудо қилмасин. Қариндош-уруғнинг бор-йўғи, меҳр-оқибати тўй ёки азада билинади. Бошимга тук битиб, аёл бошим эркак бўлиб, тепа сочим гелпак бўлиб, энди бир маърака кўрдим: Шунгаям жондай акам келмади. Худо нонимни олди, энди кўлачаним бугун берсин. Бахтимга, кўз тикканим — сен омон бўл. Қўшганинг билан қўша қарингни!

Гойибназарларнинг уйи ҳам қушнинг уясига ўхшаб қолди. Она-бола куйиб-пишиб, ёзда бўладиган тўйнинг ташвишида эдилар. Энг муҳими — ун билан гуруч машаласи ҳал бўлди. Энди Гойибназар Самарқандга бориб, икки қоп каллақандми, парвардами олиб келиши керак. Бир қопи ўзларига, бир қопини қуда томонга беришади. Сўйишга қўй беришда ҳам она-боланинг боши қотиб қолди. Улар соғиб, сутини ичиб юрадиган эчкини эмиб катта бўлган қўзи семизгина. Аммо уни сўйишга беришга иккаласининг ҳам кўзи қиймайди. У оиланинг бир аъзосига ўхшаб қолган. Туғилганидан икки кун кейин унинг онасини Ирғайчининг даштида бўри тортиб кетган эди. Шунда Исмоил чўпоннинг ўғли Гойибназарларшикига йиғлаб келган эди. Отаси қўйни ташлаб, Қоратолсойга ўт ўргани кетган экан, қайтиб келса, ўгли бўри тортиб кетган қўйнинг бошида йиғлаб ўтирибди. Қони қайнаб кетган Исмоил ўглини таёқ билан бир солибди. Бечора бола бўридан қўрқиб, зўрға турган экан, қушидан кетибди.

Гойибназар онаси билан қўй келиш вақти ўтаверганидан безовталаниб, қир томон чиқишди. Узоқда эшакка нимадир ўнгариб, овозининг борича-ҳўнграб кимдир келарди.

— Бировнинг қўйини бўри тортиб кетибди-да, — деди Тошбуви ачиниб.

— Узимизники бўлиб чиқса-чи? — деди беҳосдан Гойибназар.

— Туф, де, оғзингдан шамол учирсин. Бор-йўғи учта қўйнинг биттасидан ажралгинг келяптими?

Бола Тошбуви хола билан ўглини кўриб, баттар ҳўнграб юборди. Гойибназар қулоқлари осилиб, қон оқиб келаётган сумови қўйини узоқдан таниди. Онасининг тепа сочи тик бўлиб кетди.

— Қилғиликни қилиб қўйиб, яна нега ҳўнграйсан, жувонмарг! — деди Тошбуви жаҳлга миниб. — Сен ноинсофлар камбағалнинг молини ўлдирмасанг, бирор

жойинг камайиб қолади. Моли кўпларникига ўқ ҳам тегмайди.

— Нима қилай, холажон, оч бўри экан. Ит ҳам йўқ эди, сал қолди ўзимни ҳам еб қўйишига! — деди бола йнғи аралаш.

— Қўзиси қани? — сўради Ғойибназар ҳафсаласи пир бўлиб.

— Қўзисини қувиб ушлай олмадим. Келтириб бераман, акажон, — деди бола Ғойибназардан қўрққанича кўз ёшларини артаркан.

... Ҳа, бу бечора сумовининг қўзиси. Нима берсанг еяверади. Шунинг учун семизгина. Онаси ҳам ўзига ўхшаган жуда ювош қўй эди. Шунинг учун ҳам бўрига ем бўлган. Шундай ширин тўқлини сўйиб бўладими?..

Бешинчи боб

Энақиз хола ўтиннинг ғамида эди. Ғойибназар фотиҳа тўйига деб олиб келиб берган ўтиннинг қолгани ҳам тўйгача бўлган келди-кетти билан тугади. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин, илон йили ҳар галгидек бу сафар ҳам ёмон келди. Ўт-ўлан, арпа-буғдой нари турсин, ҳатто тоғда ҳеч ким қарамайдиган шох-шаббанинг ҳам баракаси учди.

— Болам, Мойлиқўтонда қуриган арча шохи дурустгина дейишяпти. Бориб, бир боғлам териб келсаммикан? Бўлмаса, тўйда ўтин етмай, уятли бўлиб қоламиз-ов? — деди Энақиз қизига. — Сен борсанг ҳам бўлар эди-ю, бироқ энди бошинг боғлиқ. Яхши бор, ёмон бор.

— Биров кузатиб ўтирибди дейсизми, ёнимга дугоналаримдан бирортасини олиб, тезда бориб келамиз. Мойлиқўтонга бормасак, сал берироқдан, Нурмон бобонинг кулбаси атрофидан қайтармиз, — жавоб қилди Қоракўз.

— Қўрқаман болам, сени юборишга. Худобезори Қамариддин сенга ҳам, Ғойибназарга ҳам тиш қайраб юрганмиш, деб эшитдим. Илоҳим, қариганда куни биз-

дан баттар бўлгур тоғанг ҳам боласини: «Тек тур», демаса. Жигарим бўлса ҳам қаргадим. Жон-дилимдан ўтиб кетди. Ноҳақни худо топади. Илоҳим, Юсуф пайгамбарлар яхшиликка йўйсин, кечалари ҳар хил тушлар кўриб чиқаман.

— Қўнглингизни бўлманг, энажон! Худо бир озор берган одамига қайтиб игнани ҳам раво кўрмасмиш. Нозик момо шундай дегандилар. Бағри ярим одамларни худо ҳам, пайгамбарлар ҳам билар эмиш.

— Айтганинг келсин, болам! Агар ўтин теришга борадиган бўлсанг, битта-яримта дугонанг билан бирга боргин. Фотиҳа тўйда бечора Нурмон бобонгга тугун қилиб ҳам жўната олмадик. Эшитса хафа бўлади. Отанг раҳматлик, у кишини жуда яхши кўрардилар. Дуойи фотиҳасини олиб келасан.

Қорақўз ҳамроҳ истаб, икки қўшниникига кириб чиқди. Иккиси ҳам ўтинга кетишган экан. «Тезроқ юрсангиз етиб оласиз», дейишди уйдагилар.

Мойлиқўтонга ўтин териш учун улар жуда кўп келишган. Бу қўтонда ётган отарнинг қўю сигири сутлиёгли бўларкан. Шунинг учун ҳам қўтонни Мойлиқўтон деб аташади. Бунинг боиси қўтон атрофининг серўтлигида бўлса керак. Қўтон этагида, сойнинг кун ботиш томонидаги ясси тепаликда пастаккина кулба бор. Кулбада тўқсон икки ёшли Нурмон бобо исмли чол яшайди. Қорақўз эсини таниганидан бери бу одам ҳақида ҳар хил афсоналар эшитади. Нурмон бобо ҳақида унга қўшнилари Нозик момо гапириб берганди.

Айтишларича, у кишининг ҳеч кими йўқ экан. Нурмон бобо эсини таниганидан бери тоғу тошда яшаркан. Қизиқ, нега у киши бунчалик чидамли-я? Бир ўзлари зеркиб кетмасмиканлар? Мойлиқўтонга борадиган йўл у кишининг уйи ёнидан ўтади. Овчилар ва ўтинчилар Нурмон бободан қўрқиб, бу атрофга йўлашмайди.

Қимсасиз ва кенг узун сой кундузи ҳам қўрқинчли туюлади. Сойда чигирткалар ва номини ҳеч ким бил-

майдиган қурт-қумурсқаларнинг чириллаши ҳукмрон... Санглоқда илонизи бўлиб оқаётган тиниқ сув ора-сира кўзга ташланади. Санглоққа келиб туташган сойлар кўм-кўк қамишзор билан қопланган. Бир вақтлар улардан ҳам тўлиб-тошиб сув оққан экан. Қамишли сойларнинг деярли ҳаммасида тўнғиз яшайди. Кун чиқишдаги ана шу Сирлисойда Гойибназар аканинг отини тўнғиз ҳуркитиб юборган. Нонларини болалардан бири ўғирлаб олган. Доимо бирга ўтинга чиқишганда Гойибназар шу воқеани эслайди. Шунда нонларини йўқотиб, ро-са очиққан бўлсалар керак-а? У жуда қизиқ. Очиқса ҳам ҳеч қачон бировга айтмайди. Бир неча кун оч қолса ҳам индамай юраверади. Сабабини сўрасангиз: «Одамлар кўл-оёқларини қилч кесиб кетганда, танасига ўқ санчилганда бардош берганлар. Бунинг олдида очиқиш ҳам гапми?» — дейди. Қизиқ, бунчалик бардошли-я?

Узоқдан Нурмон бобонинг чордеворга ўхшаган, пешайвонсиз кулбаси кўринди. Уйнинг эшиги тоққа қараган. Орқа томонида қамишдан тўр қилиб тўқилган «де-раза»си бор. Тўрнинг четидаги ипини пастга тортсангиз, очилиб, хонага ёруғлик киради. Қўйиб юборсангиз — ёпилади.

Уйнинг ёнида оқимтир яктак кийган Нурмон бобо кўринди. Узоқдан афсоналардаги сеҳрли чолларга ўхшайди. Қади кўтарганча сой томон келарди. У кадисни ёнига қўйиб, сой бўйига ўтирди. Қўлини соябон қилиб, пиёда келаётган қизга диққат билан тикилди. Кейин салласини олиб, қайтадан ўради-да, узун ва оппоқ соқолларини силаб қўйди.

— Ассалом алайкум, Нурмон бово! — деди Қорақўз хаяжондан бир оз тутилиб, жаранглаган овозда.

— Ваалайкум ассалом, кел, қизим! Барвақт йўлга тушибсан? Энақиз яхши юрибдими? — деди Нурмон бобо Қорақўзни таниб.

— Худога шукур, бовожоп. Сизга салом айтиб юбордилар!

— Саломат бўлсин, болаларининг ҳузурини кўрсин. Айтгандай, ўтган-кетганлардан тўй қилдиларинг, деб эшитдим, тўғрими, болам?— сўради Нурмон бобо Қоракўзга тикилиб.

— Ҳа,— деди Қоракўз хижолат тортиб.

— Эгамназарнинг ўғли билан жуда кўп ҳамсуҳбат бўлганман. Худди ўғлимдай бўлиб қолган. Охиридан суюнтирсин, эс-ҳуши бутун бола. Бахтинг бор экан. Қўша қаринглар! — деди Нурмон бобо қўлларини юзига сийпаб, фотиҳа тортар экан. Қоракўз Нурмон бобонинг олдига худди шу гапни айтиш учун келгандай, бир оз хижолат тортди. Сўнг нима қилишини билмай, онаси берган тугунчани Нурмон бобога узатди.

— Энам бериб юбордилар, — деди қимтиниб.

— Барака топсин, менн йўқлаган бўлса, уни хуло йўқласин, эл-юрт йўқласин! Мен таҳорат қилиб чиқаман, сен тугунчани уйга олиб чиқ. Чой қўйсанг ҳам майли. Йкковлашиб чой инамиз, эваман десанг токчада қурут бор,— деди Нурмон бобо яна саяласини ечаркан.

Қоракўз Нурмон бобонинг кўлидан кадини олиб, сувга тўлдирди-да, уй томон юрди. У уйнинг олдидаги катта, лекин қуриб қолган арнага беихтиёр узоқ тикилиб қолди. Арча чиройли, эртақлардаги афсонавий дарахтларга ўхшарди. Нимаси биладир у Нурмон бобога ўхшаб кетарди... Хона саранжом-саришта. Бурчакда қуриган арна шохлари. Қулбадан арчанинг муаттар ҳиди анқиб турибди. Сон-саноқсиз токчаларда катта-кичик тошлар, ёғонлар. Бир томондаги токчаларда ёғоч идиш-товоқлар, катта-кичик кадилар.

Қоракўз ўчоққа офтобани қўйиб, ўт ёқиб юборди. Арча шохлари хушбўй ҳид таратиб ёнарди. Қурут олиб чиқиш учун яна уйга кирди. Қадиларнинг ичини бирин-кетини кўриб чиқди. Бехосдан қўли совуқ ва юмшоқ бир нарсага тегиб, эти жимирлаб кетди. Бир оздан сўнг кадининг ичидан оқимтир илон бошини чиқарди. Сўнг яна кириб кетди. Қоракўз отилганча ташқарига

чиқди. Бир оз ўзига келгач, ҳаракатидан ўзи уялиб, яна уй томон юрди. Ичкари уйга киришга юраги бетламай, даҳлиздаги кадиларни кўра бошлади. Кўпи бўш, биттаси оғирроқ эди. Хайрият, ичида беш-олтита қурут бор экан. Қоракўз тўртта қурутни олиб, шоша-пиша яна ташқарига чиқди. Катта тол товоққа офтобадаги бир оз илиган сувдан қуйиб, қурут эза бошлади. Қоракўз азалдан қурут эзиб, хаёл суришни яхши кўради... Қизиқ, у Ғойибназарларникига борса қандай яшайди? Бировнинг уйи, бунинг устига онасини ташлаб-а? Ҳаммалари бирга яшашса нима қиларкин?

Офтобанинг шарақлаб қайнагани хаёлини бўлди. Қўрқа-писа яна даҳлизга кириб, кўкат аралаштирилган қуруқ чой олиб чиқди. Жўмрагига сариқ тунука қопланган чойнакка чой дамлаб, чўққа яқин қўйди. Нурмон бобо сойдан чиққунга қадар қуртова ҳам тайёр бўлди.

— Ичкаридаги шолчани олиб чиқиб, анови зарангнинг соясига сол. Заранг дарахтининг соясида ўтирган, ётган одамнинг руҳи тетик бўлади, — деди Нурмон бобо яктагининг енги билан юзларини силар экан.

— Илон бор экан, бово, кўрқяпман киришга!.. — деди Қоракўз хижолат бўлиб.

— Ия, менинг илонимни кўриб қўйибсан-да. У ҳеч кимга тегмайди. Шу уйнинг илони, кечалари кўрпанининг устига чиқиб ётади. Кундуз кунлари битта-яримта одам кўриб, кўрқиб юрмасин деб кадига солиб қўяман. Очикса ўзи чиқади. Ов қилиб, яна кириб ётади, — деб уқтирди Нурмон бобо. — Тагин бировга айтиб юрмагин.

Қоракўз бир зум ҳайратда қотиб қолди. Нурмон бобо кўзига янада афсонавий ва сеҳрли кўриниб кетди. Сўнг уйга кириб, токчада тахлоглиқ турган шолчани олиб чиқди. Қуртовага ўзи олиб келган юмшоқ нондан тўғради. Сўнг бирга ўтириб, қуртова ича бошлашди.

— Жуда ширин қуртова бўпти-да, умрингдан барака

топ. Юмшоқ нон ейиш менга камдан-кам nasib қилади. Гоҳида ноним тугаб қолса, чиришнинг томирини қури-таман-да, туйиб нон қилиб ейман. Одам ўрганиб қоларкан. Аммо кўп есанг шишириб юборади. Бу сахий тоғларда инсон боласи оч қолмайди, — деди Нурмон бобо ёғоч косани кўрсаткич бармоғи билан ялар экан.

— Бово, бир ўзингиз зерикиб кетмайсизми? Қишлоққа кўчиб тушсангиз ҳам бўлади-ку? Одамлар ҳашар қилиб уй қуриб беришади, — деди Қоракўз Нурмон бобонинг очилиб гаплашаётганидан бир оз дадил тортиб.

— Илгари эътибор бермаган эканман. Энди ўрганиб қолдим. Ойқорни ёлғиз қолдириб кетгим келмайди, — деди бобо гапни чўзишни истамагандай.

— Нега бир ўзингиз Ойқорда қолиб кетгансиз-а, Нурмон бово? — сўради Қоракўз Нурмон бобонинг ўзи билан очилиб суҳбатлашаётганидан руҳланиб.

— Сўраб нима қиласан, қизим, энди барибир фойдаси йўқ. Замон яхши бўлиб кетди. Шу тоғларга тобеги эканлигимдан кўнглим таскин топади. Илгари тоғлар талон-торожлик маскани бўлиб келган. Энди уни ҳукумат қўриқлаяпти. Айтгандай, эшитдингми, тоғдаги бутун ҳайвон ва паррандаларга дон-дун олиб келишармиш. Ана, ҳукуматнинг ғамхўрлиги! Ёпирай, етти ухлаб, тушимга кирмаган гаплар. Элни тўйғазиб, қуш ва ҳайвонларга озиқ-овқат бериш... Ана, Ленин деган одамнинг шарофати. Ана, пайғамбарлик...

— Айтишларича, сизни император деган одам қувғин қилган дейишади. Шу ростми, бово?

— Қувғин қилмаган, қилолмаган. Нега энди мени ўз юртимдан қувғин қиларкан? Ортимдан одамлар қўйди. Ушлолмади. Мен ўзим туғилган, ҳар бир тоши сирдош бўлган она тупроқда қўлга тушармидим? Ақлли одам ўз Ватанида душман қўлига тушмайди. Ўз юртида душман қўлига тушган одам ҳам душман. Мени мана шу бағри кенг Ойқор асраб қолди! — деди жаҳл аралаш Нурмон бобо.

— Нима, сиз айб иш қилганмидингиз? — қўрқа-писа сўради Қоракўз.

— Нима айб? Қанақа айб иш? Мен фақат савоб иш қилганман, билдингми! Савоб иш! Сенга ҳаммасини айтиб бермасам қўймайдиганга ўхшайсан. Уша сен император деган одам ўрислар Самарқандга келгандан сўнг поездига ёқиш учун Бахмал, Зомин ва Фориш тоғларидан минг йиллик арчаларни кестиришга фармон берди. Буни эшитиб, бутун халқ оёққа турди. У аҳмоқ император Кавказни бўйсундириш учун ҳам ўрмонларни кестирган. Ахир, арчасиз тоғнинг тоғлиги қолармиди? У юраги суғуриб олинган одамга ўхшаб қолмайдими? Уша бекфаросат оқ пошшодан қўрққанлар, унга хизматга ўтганлар бунга индашмади. Аммо меҳнаткаш халқ қарши чиқди. Бахмалда оқ пошшонинг бу фармониغا қарши чиққанларга мен бош бўлдим. Ахир, биласанми, қизим, арчани кесгандан сўнг тоғда сув ҳам қуриydi. Бутун мавжудот қирилиб кетади. Одамлар олис-олис манзилларга кўчиб кетишга мажбур бўладилар. Кўп жойларда шундай бўлди ҳам. Қишлоқлардан ўтин қирқишга ҳеч ким чиқмади. Табиатни вайрон қилиш учун отилиб чиққанларни аввал инсофга чақирдик. Кўнмагач, арчага осиб ўлдирдик. Кейин оқ пошшо арча кесишга маҳаллий халқни ёлламай, қўшин олиб келди. Подшо аскарларни арчазорларни ёппасига кесиб, сойларда оқизиб, олиб кета бошлади. Илгари мана шу сен кўриб турган сойлар тўлиб-тошиб оқарди. Арчалар камайгандан сўнг сув ҳам камайди, бу яқин орада саноқлигина булоқлар қолди... Биз барибир арча кесувчиларга қарши курашдик. Айтишларича, император менинг бошим учун, қанчалигини билмайману аича тилла қўйган эмиш. Илгари арчазорлар ўша — сизларнинг уйлариңизгача бориб туташган эди. Ҳаммасини қирқиб кетишди. Фақат тоғнинг юқори қисмидагина арчалар қолди, холос. Қилмишим эвазига оқ пошшо бутун қариндош-уруғларимдан жудо қилди. Лекин бўйин эгмадим. Табиатни хўрлаган, унга азоб

берган одам бир умр ёлчимайди, бўтам! Мана, ўша оқ пошшонинг ўзиям нима бўлди, охир-оқибат арчадай кесилди-ку!

Қоракўз чолнинг кўзида ёш милтиллаётганини кўриб, ерга қаради. Нурмон бобо кўз ёшларини эскириб, ранги ўчиб қолган яктагининг енги билан артди. Кейин бир-икки-хўрсиниб, тоққа узоқ тикилди. Қанчалик ғариб бўлмасин, бу чолга Қоракўзнинг ҳаваси келди. Лекин Нурмон бобо асосий гап — севгилиси Покиза ҳақидаги воқеани айтмади. Сўрашга Қоракўзнинг ҳам юраги бетламади. Кейин хаёлига бенхтиёр Нозик момонинг гапи келди. Унинг тўғри-нотўғрилигини Нурмон бободан сўрашга қарор қилди.

— Худонинг кароматини кўраман десанг — тоққа чиқ, деб бежиз айтишмаган машойихлар. Тоғдан туриб, ёлғиз ўзинг ҳаётни, одамларни кузатасан, кўп нарсани кўрасан, тушунасан. Бу ёруғ дунёда ҳар бир элга бир давр келади. Шунингдек, ҳар бир одамга ҳам. Ҳамма нарса ризқу ниятинг бутунлигига боғлиқ, — деди Нурмон бобо.

Қуёш Ойқордан анча кўтарилиб қолган эди. Қоракўз идиш-товоқларни сойга олиб тушиб, ювиб келди. Дастурхонни ўраб, тоқчага қўйди. Унинг тараддудга тушганини кўриб, Нурмон бобо ҳам ўрнидан қўзғалди.

— Агар қўрқмасанг, Қаршиучган чўққининг этагига бор. Қуриган шох-шабба мўл, дейишадди. Бечора Қарши ўша ерда ҳалок бўлгандан бери одамлар камқатнов бўлиб қолишди. Мен ҳам бу томондан ҳай-ҳайлаб тураман. Қўрқсанг, менинг кулбамга қараб қўй. Қайтганингни менга хабар қилиб кет. Тоққа ўтганларнинг ҳаммаси қайтганидан сўнг ухлайман. Бирортаси қайтмаса кечаси билан уйқум келмайди. Омин, бўтам, қўшганинг билан қўша қаригини! Бахтинга фаришталар ёр, пирлар мададкор бўлсин! — деди Нурмон бобо меҳр билан юзига фотиҳа тортар экан.

Қоракўз чўққига яқинлашган сари Нурмон бобонинг

кўримсиз кулбаси кичрайиб борарди. Чўққидан қараганда у ёнғоққа ўхшаб кўринаркан. Қоракўз Нурмон бобонинг Покиза исмли севгилисига ҳақида ўйларди...

Айтишларича, Нурмон бобо ёшлигида Покиза исмли гўзал қизни севар экан. Буни қизнинг ота-онаси билиб қолиб, император боши учун шунча оғирликда тилло қўйган одамга қизларини беришга қўрқишибди. Бу хабар, оқ пошшо аскарларига ҳам етибди. Улар Покизанинг оёқ-қўлини боғлаб олиб кетишибди. Нурмонни қўлга тушириш учун Покизани Қаршиучганда арчага оёғидан осиб қўйишибди. Аскарлар навбат билан уни саваллашибди. Бу хунрезликни олисдан кузатиб турган Нурмон бобо охири чидай олмабди. Уқ-ёйли йигитлари билан душман устига ташланибди. Жангда пошшонинг таллай аскарлари нобуд бўлибди, қолганлари эса қочиб қутулибди. Покиза ҳам ёй ўқидан ҳалок бўлибди. Нурмон бобо унинг кўкрагига санчилган ўқни минг алам билан суғуриб олса, ўзининг ўқи эмиш. Унинг дод-фарёдидан бутун Ойқор ларзага келибди. Бошини тошларга урибди. Одамлари ҳалок бўлган подшо аскарларини Қизилтошдаги айиқлар маконига элтиб ташлашибди. «Табиати хўрлаган одам табиат жонзотларига ем бўлиши керак», дейишибди улар. Нурмон бобо эса Покизани кўтариб, Ойқорнинг олис ва абадий музликлари томон кетибди. Айтишларича, Нурмон бобо севгилисини кўмай, инсон оёғи етмайдиган музликларда узоқ сақлабди. Сўнг муз барханларини ковлаб, қабр ясабди. Унинг жасади ҳозир ҳам ана шу музликлар қаърида эмиш. Қорлар эриганда шишадек тиниқ муз остидан ухлаётгандай бўлиб, Покиза кўринармиш...

Бу ҳақда Нурмон бободан ҳеч ким сўрай олмас экан. Покиза ҳақида сўраб-суриштирганлар билан у киши сира ҳам гаплашмасди. Қоракўз ҳам Нурмон бобонинг кўнглини ранжитишни истамади. Шундан сўнг Нурмон бобо олтмишдан ошгунга қадар бирор аёл ёки қизга

гапириш нари турсин, кўз қирини ҳам ташламаган экан.

Нурмон бобо айтганидек, Қаршиучган чўққининг этагида шох мўл экан. Қоракўз тезда бир орқа ўтин терди. Қоронғилик сойларга қорамтир пардасини ёйиб улгурганда Қоракўз Нурмон бобонинг кулбасига яқинлашди.

— Қизим, қайтдингми? Қўрқмай боравер, ҳали тоғдан кўп ўтинчилар қайтгани йўқ. Энангга салом айт! — деди бобо қирдан туриб баланд овозда.

Унинг овози тоғу тошларда акс-садо бериб, қандайдир афсонавий оҳангда янгради. Қоракўзнинг кўз олдида олис ва абадий музликлар қаърида уйқудагидек жим ётган Покиза намоён бўлди. «Нурмон бобонинг овозини тоғлар Покизага ҳам олиб борса керак», деб ўйлади Қоракўз. Унинг ҳам бутун вужуди муздек бўлиб кетди. Ўзини тутиб, Нурмон бобога бирор оғиз жавоб ҳам айтолмади. Кела-келгунча: «Нурмон бобо хафа бўлмадимикан?» — дея ўйлаб кетди.

Атроф жимжит. Сувнинг ёқимли шилдираши ва Қоракўзнинг оёғидаги эски калишнинг шалоплашидан бошқа тиқ этган товуш эшитилмайди. Тоғнинг камданкам одам пайқайдиган сеҳрли, киши қалбидаги нозик ҳис-туйғуларни уйғотиб юборадиган товуши бўлади. Бу сеҳрли овозда тоғдаги бутун мавжудот ва ўсимликлар дунёсининг овози бордек. Тоғдан узоқлашган сари одамни аллақандай юк босгандай, ҳозироқ кимдир етиб келиб, ушлаб оладигандек туюлаверади.

Қоракўз ўнг қўли билан бошидаги ўтин боғини ушлаганча чап қўли билан пешанасидаги терни сидириб қўяди. Бир боғ ўтин учун шунча ташвиш-тахлика. Негадир хўрлиги келиб кетди. Қачон барҳам топар экан бу оворагарчиликлар? «Ҳадемай барҳам топади», деб пи-чирлади ўзига-ўзи. Бейхтиёр кўз ўнгида қоп-қора қошларни чимирилган, лабларини қимтиб, доимо ниманидир

Ўйлаб юрадиган Ғойибназар гавдаланганида у дадиллашгандай бўлди, ўтин ҳам енгилдек туюлди.

Сойга қирлардагига нисбатан қуюқ ва оғир қоронғилик чўкди. Тошлар орасидан адашган каклик париллаб кўтарилди. Адашган шеригини чақириш учун тўдабоши каклик тез ва қисқа-қисқа сайраб қўйди. Бир зумда бу овозлар ҳам тинди Яна сувнинг майин ва ёқимли шилдираши сойда ўз ҳокимлигини ўрнатди. Ора-сира эшитиладиган тоғ мавжудотларининг чириллаши сувнинг шилдирашига қўшилиб, кишини сархуш хаёллар оғушига етаклайди.

Дабдурустан тошлар шақирлади. Қоракўз чўчиб тушди. Қўрқувдан қўли бўшашиб, ўтини ерга тушиб кетди. Боғи узилди шекилли, шохлар ҳар томонга сочиллиб ётарди. Қоракўз қўрқиб жойида анчагача туриб қолди.

Ен томондаги эркак кишининг пичинг аралаш хунук кулгиси эшитилди. Қамариддин...

Қоракўз нафрат билан, Қамариддин эса қандайдир ёқимсиз нажот кўзи билан бир-бирларига тикилиб, анчагача жим туришди. Қоракўз қаҳри келганидан нима дейишини ҳам унутиб, сочилган шохларни тера бошлади.

— Қоракўз! — деди Қамариддин титроқ овозда Қоракўзнинг қўлидаги шохни ушлар экан. — Бир дақиқа қулоқ сол, ахир мен ҳам одамман-ку! Гапларимни охиригача эшит, илтимос! Сўнг нима десанг ҳам майли!

Бу гапларни у шу қадар ялинчоқлик билан айтдики... Негадир Қоракўзнинг унга раҳми келиб кетди.

— Фақат тезроқ гапир, қоронғи бўлиб қолди. Энам уйда ёлғиз, — деди Қоракўз қўлидаги шохни ерга ташлаб, унга шафқат назари билан тикилар экан.

— Сени яхши кўраман, Қоракўз! Менинг учун сен бир томонун сендан бошқа бутун дунё бир томон. Сен эса мен билан гаплашишни ҳам истамайсан. Нима, менинг бирор кишини яхши кўришга ҳаққим йўқми? Нима, мен

иблисманми? Раҳм қил! Уша Ғойибназардан қаерим кам? Сен меники бўлишинг керак; Қоракўз! Ишонаман, сен меники бўласан! Тўғрими, Қоракўз? Тўғри дегин, хўпми? Тўғри-я?..

Унинг кўзларида шашқатор ёш оқар, чўккалаб, икки қўлини кўтарганча ёлворарди.

— Тур-э, йигит деган ҳам шунақа бўладими? Сенинг қилмишингдан мен уялиб кетдим, — деди Қоракўз унинг хатти-ҳаракатидан таажжубга тушиб.

— Бўлмаса, айт, севаман, дегин! Хўпми? Севасан-а? Севгансан-ку, фақат айтолмай юргандинг-а? Шундайми?

— Урнингдан тур, аввал! Уялмайсанми? Аҳволнинг шу бўлса, сенга тушган хотиннинг ҳам шўри, — деди Қоракўз ҳайрат аралаш кулгисини тийиб.

Қамариддин гуноҳкор болалардай икки қўлини осилтириб, ўрндан турди. Енги билан кўз ёшларини артиб қўйди. Қоракўз унинг бу ҳаракатидан ҳайратда, нима дейишини билмай, анчагача жим турди. Бунинг ҳаммаси ҳиссиёт қулига айланган тутуриқсиз проданинг найранги эди. Лекин қанчалик ёмон кўрмасин, шу дақиқада Қоракўзнинг негадир унга раҳми келиб кетди.

— Сенга нима дейишимни ҳам билмай қолдим, Қамариддин. Ҳамма нарсага тушуниб, кўриб-билиб туриб шундай деяпсан. Ваҳоланки, сен билан мен қариндош бўлсак ҳам, тубдан бошқа-бошқа одамлармиз. Оиламизга энангнинг ўтказган зуғумлари ҳам етарди-ку! Илтимос, Қамариддин, сен мени тинч қўйгин энди! Сизлар қариндош бўлатуриб раҳмларнинг келмаса, ҳалиям бегоналарга худо тўзим берсин.

— Айт, сени яхши кўрсам нима қилай? Ўзимни осайинми?

— Сен ҳам айт, мен ҳам сени ёмон кўрсам нима қилай? Мен ҳам ўзимни осайинми?

— Кўзимга бутун дунё, бутун ҳаёт — сен бўлиб қолгансан! Билиб қўй, хунимга зомин бўлма! Тошларга

ўйиб: «Мен Қоракўзни севардим, у мени ўлдирди», деб ёзаман-да, ўзимни чўққидан ташлайман!

— Худди эртақ айтаётганга ўхшаяпсан, Қамариддин. Менимча, сен муҳаббатни тилингга олмасанг бўларди. Инсон ҳис эта олмаган нарсаси ҳақида гапирмаслиги керак. Сенинг гапларингга нима деб жавоб қайтаришимни ҳам билмай қолдим.

— Узимни ҳозироқ ўлдирсам ишонасанми?

— Қўй энди шунақа гапларингни. Ота-онангга раҳминг келмайдими? Ундан ташқари, ўлимдан қўрқмайдиган одамлар бошқача бўлади.

— Нима-а? Шохи бўладими, шохи борми ўша Ғоибингни?

— Кеч бўлди, энам мени қидириб йўлга чиққандир. Менга раҳминг келмаса ҳам, аммангга раҳминг келсин. Мард йигит бўлсанг, ўтинимни боғлашиб юбор.

— Йў-ўқ! Гапни бошқа ёққа бурма! Мен ҳамма нарсани, шу фисқу фасодга тўлиқ қишлоғингни, безрайиб турган тоғни, бутун борлиқни ёмон кўрганим эвазига сени яхши кўраман! Сен ҳали гўдаксан. Мен сени севиш эвазига бутун ҳаётдан совидим! Инсофга келарсан, деб узоқ ва машаққатли сукут сақладим! Мен ҳақимда нима деб ўйласанг ўйлайвер. Ақлдан озган дейсанми, жинни дейсанми — сенинг ишинг. Лекин шуни айтиб қўяй, муздек танангни бўлса ҳам бир қучаман!

— Бас деяпман сенга-а! Учир овозингни!..

— Учирмайман, ўйнашингга айт! Келиб ўтинингни боғлашсин!..

— У сенга ўхшаб ҳуда-беҳудага санқиб юрмайди, билдингми? Кет, кўзимга кўринма!..

— Ҳа-а, демак, сен ҳам ифлос экансан-да? Тўртта чўпни деб санқиб юрибсан-ку?

— Сен ҳам мендек етим бўлиб бошингга шундай кунлар тушганда биласан!

— Нима-нима? Ҳали сенми бировга тили-жағи тегмаган отамни, ўз тоғаннинг ўлишини истаб қолган!

Кўрсатиб қўяман сенга! Ҳа-а, тўйимга ўтин ташияман, тезроқ ўтин олиб борсам, эртароқ эрга тегаман дегин! — дея қаҳр билан унга яқинлашди Қамариддин.

— Сен ота-она, қариндош-уруғни билармидинг?

Қамариддин сохта хатти-ҳаракат билан шаштидан тушди. Унинг авзойи бузилганлигини пайқаган Қоракўз ўтинни йиғиштирган бўлиб, тошга энгашди. Бирдан ташланган Қамариддин Қоракўзни маҳкам қучоқлаб олди. Иккиси ҳам йўлнинг ўнг томонидаги кичкина сойликка зарб билан ағдарилди. Аввал Қоракўз, унинг устидан Қамариддин йиқилди. Йиқилиши биланоқ Қоракўзнинг оёқ-қўли бўшашиб, кўз олди қоронғилашиб кетди. У харсангнинг устига йиқилган эди. Қамариддин ҳамон уни қўйиб юбормас, бош-кўзи демай, тўғри келган жойидан ўпар эди. Қоракўз жон алфозда унинг баданини тишлади. Қамариддин алам билан чинқириб, ўрнидан туриб кетди. Зарб билан урилган тарсакидан Қоракўз бир зум ўзини йўқотиб қўйди. Қамариддин елкасини ушлаганча сўкиниб додларди. Қоракўз бутун кучини тўплаб ўрнидан тураркан, қўлига илинган тошни олди. Бехос бошига тушган зарбадан Қамариддин гурсиллаб йиқилди...

Галахирмонжойга етганида қаршисидан онаси билан Ғойибназарнинг товуши эшитилди. Қоракўз уларни кўриб, кўнгли бўшаб кетди. Қўйилиб келаётган кўз ёшларини улар яқинлашгандагина зўрға тийди.

— Вой, болажоним-э, намунча ҳаялламасанг? Йўлингга кўз тикавериб ўлиб бўлдим-ку? Намунча юзларинг иссиқ, терга пишиб кетибсан-а? — деди Энақиз қизини бағрига босаркан.

— Қаршиучганга борган эдим, кечикиб қолдим, — деди Қоракўз Ғойибназарни кўриб, маъюс ерга тикилар экан.

— Нима қилардинг, ҳамроҳинг бўлмаса Қаршиучганга бориб! Оти ўчсин у ерни, шу атрофдан териб қайтсанг бўларди-ку? Кўп бўлмаса озроқ бўлар!

Бекорга ҳам борибсан, бугун Ғойибжон ўтин олиб келди.

— Нима қилардингиз, Қоракўз, ўзингизни уринтириб, бизни уялтириб? — деди Ғойибназар ўтинни орқалар экан.

Қоронғида Энақиз хола ҳам, Ғойибназар ҳам Қоракўзнинг юзи ҳаяжон ва қўрқувдан оқариб кетганини, йиғидан қизарган кўзларини пайқашмади. Қоракўз Ғойибназарни кўриб, бир оз таскин топгандай бўлди. Ихкиси ҳам жимгина кетар, фақат Энақиз хола уларни зериктирмаган киши бўлиб, алланималарни сўзлаб борарди. Улар Энақиз холадан яшириб аҳён-аҳёнда бир-бирларига қараб қўйишар, гоҳида беихтиёр кўзлари тўқнашиб кетарди. Қоракўз бўлиб ўтган воқеа тўғрисида ҳеч нима демади. Уларнинг кўнглини оғритгиси келмади, шекилли.

Улар катта йўлга тушганда қорли чўққиларни элас-элас ёритиб уч кунлик ой кўринди.

— Янги ой! — деди энтикиб Энақиз хола. — Илоҳи емин, эндиги йил, эндиги ой, эндиги шу кунларга эсон-омон, бағри бутун, тўрт кўз тугал етайлик!

Улар ҳам оналарининг хатти-ҳаракатини такрорладилар.

Энақиз хола улардан ўн-ўн беш қадам олдинда борар, говни очиш баҳонаси билан анча илгарилаб кетган эди...

— Бир оздан сўнг чиқасизми? — сўради Ғойибназар шивирлаб.

— Эртага, — жавоб қилди қиз ҳорғин оҳангда.

— Қачон?

— Тўрт кунлик ой чиққанда!

— Хўп! Бугун сиз тоққа кетганингизда ўтин олиб келдим. Учқўл томон бормай, Мойлиқўтон томонга борганимда кўришар эканмиз. Энди сиз сира-сира тоққа ёлғиз чиқманг, хўпми?

— Хўп!

— Ҳозир бориб нима қиласиз?
— Ухлайман.
— Чарчадингизми?
— Ҳа!
— Яхши тушлар кўринг!
— Сиз ҳам!
— Ўзингизни кам кўрганимдай тушимга ҳам кам кирасиз. Яхши кўрган одамингни тушингда кўролмайсан, деганлари тўғри экан...

... Қоракўз индамай уйлари томон юрди. Ғовни ёпиб, кириб кетди. Ғойибназар унинг ҳамма ҳаракатларини кузатиб турди. У кириб кетганидан кейин ҳам ўша томонга қараганча туриб қолди. Кейин оғир-оғир қадам ташлаб уй томон юрди.

Олтинчи боб

Бугун кун бир оз чўзилгандай туюлди. Қоракўз билан ой чиққандан сўнг қаерда учрашишларини келишиб олмаганини ўйлаб, Ғойибназарнинг боши қотди. «Нима, бу ер жатта шаҳар эдими адашиб кетсак! Қачон чиқса ҳам ўша икки та ёғоч қўйиб қўйилган ғовдан чиқади-ку, пойлаб ўтиравераман», дея ўйлади ўанча.

Уларнинг орқа дарчасидан Қоракўзларнинг уйи шундоққина кўриниб туради. Ғойибназар учун шу дарчадан Қоракўзларнинг уйга тикилиб ўтиришдан яхши иш йўқ. Айниқса, шанба ва якшанба кунлари бу ҳол кўп такрорланади. Шу кунларда Қоракўз узун ва толим-толим сочларини ҳафсала билан ювади. Шунда унинг сочлари шалола билан ўйнашаётган мажнунтолни эслатади...

Аҳён-аҳёнда оппоқ елкалари кўриниб кетади. Шунда Ғойибназар узоқда бўлса ҳам ҳозир Қоракўз қараб қоладигандай ерга тикиларди... Олмаси бирор ишга буюриб юбормасин учун, аввал ҳамма ишларни тинчитиб, сўнг дарчанинг олдига чўккаларди. У Қоракўз сочларини

ни тараб, тоғорадаги сувни ариққа тўкиб келгунга қадар тикилиб ўтираверарди. Бир куни нима бўлди-ю, буни Қоракўз сезиб қолди. Тоғорасини кўтариб, секингина ошхона томонга ўтиб кетди...

Якшанба куни эрталаб Энақиз хола Ғойибазарларникига келди. Илгарилари Энақиз холанинг ўзи бозорга борар, бозорлиғини бирорта от-уловлидан бериб юбориб, ўзи пиёда қайтарди. Унинг пойи пиёда бозорга қатнашига Ғойибназар барҳам берди.

Чошгоҳга яқин Ғойибназар бозордан қайтди. Энақиз холанинг бозорлиғини ўзи айтганидан ҳам зиёда қилиб келди. Тайинламаган бўлса ҳам, энди чиққан гилосдан олиб келди... Бозордан қайтаётиб беихтиёр Қоракўзнинг соч ювишини эслади. «Кеча ўтинга бориб соч юволмаган, бугун албатта ювади», дея хаёлидан ўтказди у. Уйига кириши биланоқ дарчанинг олдига келди. Қоракўз эндигина соч ювишга киришган эди. Ғойибназарнинг юраги ҳаприқиб кетди. Бугун бўладиган учрашувга сочини юваётган бўлса керак...

Ғойибназар тўрт кунлик ойнинг чиқишини кузатиб, Ойқорга, сон-саноқсиз юлдузларга қаради. Тоғнинг орти қизармасди. «Бугун ой чиқмай қолса-я?» — дея ташвишланди у. Булутларнинг қалинлиги учун ойнинг чиқиши билинмаётгандир. Зум ўтмай қоялар учидаги кўкиш булутлар ўз кучини йўқотди. Ойқор орти нимқизил рангга кира бошлади...

...Қоракўз умри бино бўлиб Ғойибназар билан биринчи марта учрашувга ваъдалашди. Бу ҳам тасодифан, кутилмаганда юз берди. Улар илгари доимо бирга бўлишган. Ўтин теришга ёки ўтлоққа қўзи ҳайдаб чиқиш олдидан ваъдалашишарди. Лекин... унда бошқача эди, энди бошқа. Унда бирор киши кечикиб чиқса ҳам, иккинчиси эътибор бермасди. Энди-чи?.. Қоракўзларнинг уйида соат йўқ. Рўза пайтларида Энақиз хола оғиз очар пайтини билиб келиш учун Қоракўзни Абдуражаб муаллимникига юборар ёки сўфининг азонини пойлар эди.

Бугун Энақиз хола ҳам янги гап топиб келди: Қамариддин ўтинга борганда чўпонлар ушлаб олиб уришган эмиш.

— Бола тушмагурнинг оёғи суюқ-да, — деди Энақиз хола жиянига ачинган бўлиб.

— Узидан ўтган бўлса керак-да, — деди Қоракўз Ойқорга тикиларкан.

Ойқорнинг орти ёришди. Қоракўзнинг ҳам қалби ёришгандай бўлди... Кейин келинчакнинг қошидай бўлиб, ой кўтарилди... Қоракўз илиқ ва сархуш ҳислар оғушида эди.

— Хавотир олмай ўтиринг, энажон, қўшнимизникига чиқиб келаман. Тикаётган дарпардамни Гуландомнинг энасига кўрсатаман, деган эдим, — деди у ҳаяжонини босиб.

— Тезроқ келгин, ҳаяллаб қолмагин тағин, — таъкидлади онаси.

Қоракўз ғов томон юрди. Зум ўтмай «Ўриснинг қири» га чиқди. Қизиқ, бу ерни ҳамма «Ўриснинг қири» дейди. Айтишларича, бу тепаликни бир рус ўрмончиси обод қилган экан. У келиб, тоғдаги жониворларни отиш ва дарахтларни кесишни таъқиқлабди. Бундан бутун қишлоқ аҳлининг боши осмонга етибди. Аммо, шундан кўп ўтмай, оқ подшодан Ойқор арчаларини кестириш тўғрисида фармон келибди. Рус ўрмончиси ҳам Нурмон бобога ўхшаб, арчаларни кестиришга қарши чиқибди. Бундан хабар топган губернатор уни Сибирга сургун қилдирибди. Қишлоқ одамлари губернатордан кўрқиб, у обод қилган тепаликка оёқ босишмабди...

Улар учрашиб турган шу тепаликда ўрис бобонинг уйи бўлган эди. У қаздирган ҳовуз ва ўтқазган садақайрағочлар ҳалиям турибди. Улар анчагача жим қолишди. Қимдир нимадир дейиши керак эди. Бунга биринчи бўлиб Ғойибназар журъат этди.

— Нега кўзингиз бунчалик қоп-қора? — деди у энтикиб, худди Қоракўзни биричи кўраётгандек.

— Энам ҳомиладорлик пайтларида бир деҳқоннинг энди чиққан ҳандалак еяётганини кўриб, томоғлари тушган экан. Шунинг учун кўзим қора бўлиб қолган экан, — деди Қоракўз тутила-тутила энтикиб.

— Жуда хасис деҳқон экан-да, бирор тилим ҳам бермабдими-а? — деди ачинган бўлиб Ғойибназар.

— Сиз учун бермагани яхши эмасми?— деди Қоракўз ерга тикилиб.

— Деҳқон бово бизни ҳам ўйлаган экан-да, — дея жавоб қилди Ғойибназар.

— Узингиз ҳам айтинг-чи, нега ўнг қулоғингиз қизларникидай тешик?— деди қаҳ-қаҳ уриб куларкан Қоракўз унинг ўнг қулогини кўрсатиб.

— Қандай кўрдингиз, қоронғида кўринмайди-ку?

— Илгари кўрганман.

— Ешлигимда йиғлоқи бўлган эканман, шунинг учун қулоғимни тешишган,— жавоб қилди хижолатомуз Ғойибназар.

— Шунинг учун ҳам ҳеч йиғламас экансиз-да?

— Йиғлоқ, шўх болалар катта бўлса босиқ бўлиб қолармиш. Энам шундай дейдилар. Ундан ташқари, йиғи планини ҳам ошиғи билан бажарган бўлсам керак.

— Гоҳи-гоҳида йиғлаб ҳам туриш керак. Бўлмаса, одам бағритош бўлиб кетади.

— Йиғлаш кўпроқ қизларга ярашади-да!

— Майли, агар истасангиз сизнинг ўрнингизга ҳам мен йиғлайман!

— Йўқ... Мен ҳеч қачон сизнинг кўзингизда ёш кўришни истамайман. Истамайман, Қоракўз!

Қоракўз индамади. Шундан сўнг иккиси ҳам жимиб қолдилар.

— Кеча Нурмон бобо билан суҳбатлашдим, — деди Қоракўз Ойқорга тикилиб.

— Нималарни суҳбатлашдиларинг?

— Император қувғин қилганларини айтиб бердилар.

— Покнза тўғрисида-чи?

- Ҳеч нима демадилар.
- Сўрамадингизми?
- Мен билан гаплашмай қолишларидан қўрқдим.
- Мен сўраган эдим.
- Ростданми?
- Ҳа!
- Нима деган эдилар?
- Ҳеч нима. Менга жаҳл билан бир қараб, ўрниларидан туриб кетдилар. Хайрлашмадилар ҳам. Шундан кейин узоқ вақт у кишига кўринишга қўрқиб юрдим.
- Ушанда Нурмон бобонинг ўрнида сиз бўлганингизда нима қилардингиз? — деди Қоракўз кутилмаганда.
- Ғойибназар унинг бу саволидан анчагача ўзига келолмади. Тоққа, янги ой нурида билинар-билинмас жилваланаётган абадий музликларга узоқ тикилиб қолди. Сўнг оёғи билан ер чиза бошлади...
- Йў-ўқ, — деди чуқур хўрсиниб, — ундай бўлмайди, Қоракўз. Биз..
- Нурмон бободан Нозик момонинг эртагини сўрадим, — деди Қоракўз Ғойибназарни оғир аҳволга солиб қўйганидан ўзи ҳам хижолат чекиб.
- Нима дедилар? — дея яна хўрсиниб сўради Ғойибназар.
- Бу гапда ҳақиқат бор, дедилар.
- Ғойибназар индамади. Қоракўз рўмолининг учини тишлаб ўйнади.
- Қамариддинни ўтинчилар уришибди-а? — деди Ғойибназар нима деярини билмай.
- Ҳа, эшитдим, — деди Қоракўз.
- Кеча сиз ўтинга борган томонда уришган экан. Кўрмадингизми?
- Кўрган эдим.
- Йўғ-э, ўзи кимлар урганини билмай қолган эмиш. Энаси мендан кўрибди.
- Йўқ, мен урган эдим!
- Йўғ-э, қандай қилиб?!

— Қандай қилиб бўларди? Йўлтўсарлик қилмоқчи бўлди.

— Нега шу вақтгача айтмай юрибсиз?

— Айтишнинг кераги йўқ. Гап-сўз кўпайиб кетади. Узиям уялганидан ҳеч кимга айтолмайди. Энам эшитсалар борми?..

— Тавба! Қизиг-а? Шуни айтадилар-да, ёмоннинг бир қилиғи ортиқ, деб.

— Унинг ҳамма қилиғи ортиқ.

— Қани энди, замон кўтарса-ю, ғажиб ташласанг!

Улар яна жимиб қолишди. Ойқорнинг бир неча кўтонларида гулхан ёнди. Ой осмонда шитоб билан сузарди. Ой тобора кўтарилган сари тоғ бағри қорамтир тусга кирар, чўпонларнинг гулханлари равшанроқ кўринар эди...

— Нурмон бобо нега Покизанинг жасадини узоқ вақт кўмай олиб юрган экан-а? — деди Қоракўз ой нурида равшанроқ товланаётган музликларга тикилиб.

— Улган одам жанозаси ўқилгунча ҳамма гални эшитиб ётар эмиш. Нурмон бобо ўша пайтда Покиза билан бор-йўғи уч марта кўришган экан. Шу уч учрашув уларни бир-бирига сеҳрлаб қўйибди. Нурмон бобо севгилиси жасадини кўмишни ҳеч ақлига сиғдиrolмабди. Уни узоқ вақт музликлар орасида сақлаб, юрагидаги дард-аламини айтибди. Сўнг муздан лаҳад ясаб, кўмибди. Айтишларича, у ерга Нурмон бободан бошқа ҳеч ким боролмасмиш. Покиза музлар орасидан кўрнннб тураркан. Нурмон бобо унинг қайта тирилишига ишониб яшармиш. Гапимни эшитиб ётсин, деб унга жаноза ҳам ўқитмабди.

— Қандай яхши... Ғойибжон ака, балки муҳаббат деганлари шудир?

— Балки...

— Покизага ҳавасим келяпти! «Салом, Покиза!» дея олдига борамизми? Руҳи шод бўларди. Айтдингиз-ку, у жанозасиз кўмилган деб, албатта эшитади.

— Қўйинг, ундай деманг. Тақдирингиз ўхшамасин!

Қоракўз бир дам маъюс тортиб қолди. Ой музликлар ва чўққилардаги турли шаклга кириб қолган қорларга сайқал бериб, кўтарилиб борарди. Ойқор ортидаги булутлар оппоқ ва беғубор бўлгани учун ҳам чўққилар бор қадди-баста билан кўзга ташланади...

Кечки салқин тушиши билан тоғ томондан эсадиган ёқимли шабада хушбўй тоғ ўсимликларининг ҳидини димоққа уради. Қоракўз бундай ёқимли тунларни доимо бир ўзи ўтказарди. Лекин бугун улар учта: Ойқор, Ғойибназар ва Қоракўз. Унинг юраги сархуш ҳисларга тўлиб-тошар, бутун мавжудот уни кузатиб тургандай ҳаяжонланарди.

— Энди шу учрашувимиз ҳеч такрорланмайди-а, Ғойибжон ака? — деди Қоракўз унга меҳр билан тикилар экан.

— Нега ундай дейсиз, Қоракўз, биз доимо бирга бўламиз! — деди Ғойибназар тўлқинланиб.

— Келаси йил шу пайтда учрашганимизда бир ёшга улғайган бўламиз, холос.

— Биз қаримаймиз, Қоракўз!

— Нега?

— Негалигини билмайман-у, лекин қаримаймиз!

Улар яна жимиб қолишди. Атрофдан турли-туман ҳашаротларнинг тинимсиз чириллаши эшитилади. Ойқорда сўнгги гулхан милтиллаб, сўнди. Тоғни гулханлар қоплаганда, киши кўзини қамаштиради. Бундай пайтда чўққилардаги қорлар ёруғликда гоҳ ёниб, гоҳ қорайиб кўринади. Гулханлар сўнгани сари ой ёгдусида қорлар яққол кўрина бошлайди.

— Гулханлар ҳам сўнди, энди хайр, — деди Қоракўз майин шовуллаётган теракзордан кўзини узмай.

— Кузатиб қўяман, — деди Ғойибназар.

— Яқин-ку, дарров етиб оламан. Ҳеч ким йўқ.

— Еллар-чи?

— Еллар ожиз, кучи етмайди, — майин эркаланиб кулди Қоракўз.

— Барн бир сочларингизга кучи етади-ку?

— Ҳар кимнинг ўз кучи етадигани бўлади. Сиз уззу-кун дарчадан мўралаб кузатган сочингизни еллар тортқиласа нима қилибди?..

Ғойибназар хушнуд кулди:

— Гуноҳ қилган бўлсам, бир қошиқ қонимдан кечинг, Қорақўз!

— Йў-ўқ! Шунчаки айтдим-да. Бу гуноҳга кирмайди.

— Энди, майли. Юринг, энангиз кутиб қолгандир. Вақт ҳам алламаҳал бўлиб қолди. Элтиб қўяман.

Қорақўз унга итоаткорона бўйсунди. Улар анчагача жим юришди. Жимликни бу гал Ғойибназар бузди. Бор кучини тўплаб, анчадан бери ўйлаб юрган гапини айтди:

— Шеърга жавоб ёздирингизми?

— Ҳа, шеъргами? Ёздим, йўқ, ёзмадим. Ёзиб бераман...

Сўнг Қорақўз тез-тез юриб кетди. Ғов ғийқиллаб очилиб-ёпилди. Қорақўз ғовнинг олдида, Ғойибназар қирда бир зум бир-бирларига қараб қолишди. Ғойибназар Қорақўз уйга кириб кетгунга қадар ва кириб кетганидан сўнг ҳам ортидан узоқ тикилиб турди.

Нозик момонинг: «Етти ёки ўн тўрт пуштан сўнг инсон қайта туғилармиш», деган гапи хаёлига келди. Қорақўз бу гапга жуда қаттиқ ишонади. Нима учундир бу афсона Ғойибназарнинг онгига ҳам ёшлигидан сингиб қолган. Ёшлиқда юракка ўрнашган эътиқодни ҳеч унутиб бўлмас экан. У борган сари чуқурлашиб, ҳақиқатга айланиб боравераркан... Улар бу тўғрида кўп ўйлашар, лекин ҳеч кимга айтишмасди. Энди у Нозик момонинг хотирасидек абадий бўлиб қолган эди.

Ой Ойқор чўққиларидан анча узоқлашиб қолган, сокин ёз оқшомининг салқини бутун қишлоқни ўз оғушига олган эди. Ой гобора кўтарилиб, қорли чўққилардан узоқлашар, Ойқор борган сари тиниқ тортарди...

Еттинчи боб

Тўйнинг ўтишидан кутиши ёмон, деганлари тўғри экан. Оғир бўлса ҳам бир кун ўтиб кетар экан. Тўй куни Қоракўз яна Гуландомларникига чиқиб кетди. Гуландом тўйхонада бўладиган ҳамма гап-сўзларни оқизмай-томизмай етказиб турди.

— Мاستон холани кўрдим, — деди у бир келганда юзини туртиб чиққандай кўринадиган пучуқ бурнини енги билан артиб. — Аёлларнинг айтишича, тўйга қуппа-қуруқ, икки қўлини бурнига тиқиб келибди. Ҳеч кимга гапирмай қовоғини солиб ўтирган эмиш. Қамариддин маст бўлиб келиб, ҳамманн сўкиб кетибди. Отаси келмабди. Хотинларнинг айтишича, отаси: «Одамлар тоға ўтирган томнинг устига чиқмайди, отаси ўрнида айтганимни қилмади, илоҳи борган жойидан тинчимасин, бутун уруғимизни шарманда қилди», дебди.

Бу гаплар қанчалик азобламасин, Қоракўз дардини ничига ютарди. Ахир у... ўзи ва онаси учун ягона меҳрибон онага қадам қўймоқда. Қоракўз шу ҳақда ўйлар, кўз олдидан отаси кетмасди. Йиғламаса ҳам кўзларига ёш қалқиди. Кўз олди қоронғилашиб қаршисида отажони тургандай бўлиб кетди.

— Отажон, сизга айтдимми, Нозик момо ўлиб қолдилар. Уша куни мени сўрабдилар. «Қоракўзни кўролмадим, айтинглар, мен ундан минг қатла розиман, мендан рози бўлсин», дебдилар. Эшитиб йиғлаб юбордим. Ҳаммадан кўп йиғладим. Нозик момо қишлоғимиздаги энг яхши одам эдилар. Ҳеч ким менга у кишичалик насиҳат қилмаган эди, отажон! Мени тўй қилишяпти! Қўшимиз Тошбуви холанинг ўғлига... Унинг отасини биласиз, қизил аскар бўлган. Етимтоғда босмачилар отиб кетган. Илгари сизга айтганман, у ҳам отасидек жасур қизил аскар бўларкан. Кеча энам арпа унидан бўғирсоқ қилдилар. «Отанг раҳматлик бўғирсоқни яхши кўрардилар, ҳаёт бўлганларида чой билан ердилар», дедилар.

Келмасангиз ҳам мен сизга ўн дона бўғирсоқ олиб қўйдим. Энамга айтганимда: «Яшириб қўй, худо хоҳласа, ўғил кўрсанг, соч олар тўйда сочала қиласан», дедилар...

Узини йўқотиб қўйган Гуландом пиқиллаб йиғлаб юборди. Қоракўз ўзига келди. Юзларидан тер қуюлар, сочлари тўзиб кетганди.

— Нима бўлди, Гуландомжон? Қўрқиб кетдингми? Қўй, йиғлама! Мен шундай... Утирган жойимда ухлаб, алаҳлаб қолибман, — деб уни юпатишга тушди Қоракўз.

— Қўрқиб кетдим, — деди Гуландом қалтираб йиғлар экан.

— Қўй, қўрқма. Мен ўтирган жойимда ухлаб қолиб, туш кўрибман-да... Тагин бировга айтиб юрмагин!

— Йўқ, айтмайман, — деди кўз ёшларини артар экан Гуландом.

Бир оздан кейин Гуландомнинг онаси келиб, Қоракўзга «никоҳ суви» ичириб кетди.

...Уни барча келинлардай оқ ёки саман отга миндириб, «Ёр-ёр» билан олиб кетишмади... Беш-олтита хотинхалаж Қоракўзга таниш ашулаларни айтишиб, Қоракўз ёшлигида кўп келадиган, аммо кейинги пайтларда уялиб, умуман кирмай қўйган қўшни хонадон ҳовлисига етаклаб келишди...

Қоракўз кўп йиғлади... Умрида ҳеч бундай йиғлаган эмас. Илгари онасининг ёлғиз қолишини ўйламаган эканми, ўйлаганда ҳам у қадар сезилмаганми... Қоракўзни олиб чиқишаётганида онаси бор овози билан ҳўнграб йиғлаб юборди. Она-бола қучоқлашиб йиғлашди. Кейин аёллар Қоракўзни онасидан ажратиб, олиб кетишди. Онаси:

— Бўйларингни, тўйларингни отагинанг кўрса бўлмасмиди, болажоним! — деганда Қоракўзнинг юрак-бағри эзилиб кетди.

Уни Ғойибназарларникига олиб келишганида ҳам ҳамон унсиз йиғларди. Қувонч билан қайғу аралашиб

кетганда шундай бўлар экан. Одам ўзини йиғидап тўхтата олмас экан.

Ховлидан йигитларнинг чапанича сўкинишаётгани, шалоплатиб ювинишаётгани эшитилиб турарди.

— Ҳа, жувонмарглар шовулоқ¹ учун ҳам шундай қилишадими? — деди кампирлардан бири.

— Нима қилишибди? — сўради иккинчиси.

— Қиз томоннинг йигитлари куёвнавкарлардан шовулоқ сўрашибди. Битта қўзи билан етмиш сўм пул беришибди. «Йўлнинг оқ, йўлдошинг ҳақ бўлсин», деб қуда томоннинг аёллари куёвнинг бошига ун сочаётганда йигитлар шовулоқни оз бердинг деб, куёв навкарларнинг устига нос сепишибди. Ҳаммасининг кўзига нос кириб кетибди-да.

— Вой, уйнингга буғдой тўлгурлар-эй!

Қоракўз паранжининг ичида уларнинг ҳамма гапини эшитиб турар, Ғойибназарнинг кўзига ҳам нос кириб кетдимикан, дея ўйларди. Кампир ва хотин-халажлар бир-бирларининг гапларини маъқуллашиб уйга киришди. Қизил читдан қилинган чимилдиқ ичида унсиз йиғлаб Қоракўз ўтирарди... Кейин улар икки киши бўлишди. Чимилдиққа носдан қизариб кетган кўзларини уқлаб Ғойибназар кириб келди...

Тоғ бағриларида ғалла кеч пишгани туфайли ўрим давом этарди. Ғойибназар тўй ўтганидан тўрт кундан кейин ўримга чиқиб кетди. Колхоз даласида эндигина арпа ўрилиб, буғдойга тушилган эди. Тўйга қишлоқдан фақат икки киши — Юсуф дўм билан Қоракўзнинг Самандар тоғаси келмади. Дўстмурод бобо елиб-югуриб хизмат қилди.

Ғойибназар бехос чинқирикдан чўчиб уйғонди. Ёнида тинқора сочларига чулғаниб Қоракўз ухлаб ётар, аҳён-аҳёнда алаҳсирарди. «Бунчалик ҳам кўҳлик бўлмаса, —

---

¹ Шовулоқ — куёвнавкарларнинг қиз томон йигитларига зиёфат учун ош-сув бериши.

деб ўйлади у. — Ёки киши ухлаган пайтида шундай гўзал бўлиб кетармикан? Тимқора, толим-толим сочлар, пайваста қалам қошлар, оппоққина бодом қовоқлар юрагингни ўйнатиб юборадн. Нафас олганда бежиригина кўкраги оҳиста кўтарилиб тушар, ўтли лаблари пичирлаб, алланима деяётгандай бўларди. Бу гунча лаблар ҳозиргина гилос егандек қип-қизил. Лабнинг остидаги қорамикдай хол фақат шу гўзал учун яратилгандай. Наҳотки илгари шу гўзалликларни сезмаган бўлсам? Бу гўзаллик менга нима келтирар экан?..»

— Покиза опажон, қутқаринг! Жон опажон, қутқаринг, садағангиз кетай, опажон! — Қоракўз қўлларини даст кўтариб қичқирарди.

Гойибназар бир зум шошиб қолди. Сўнг тезда Қоракўзнинг бошини кўтариб, бағрига олди.

— Қоракўз! Нима бўлди! Кўзингизни очинг!

— Қўрқиб кетдим, — деди Қоракўз, оғир нафас олар экап.

— Нимадан? Нимадан қўрқдингиз?

— ... ёмон туш кўрибман.

— Чилла вақти шундай бўлар-бўлмас нарсалар тушга кираверади, дегандилар-ку энам. Шунгаям қўрқасизми?

— Билмадим. Покизани кўрибман! У ётган музликлар ёнармиш-у, эримасмиш. Оппоқ қорлар бутунлай қорайиб кетган эмиш. Покиза ҳам қоп-қора бўлиб қолганмиш. Гапираман, десам, овозим чиқмас, қора от миниб олган Покизага талпинармишман. Иссиққа чидай олмай, ўзимни унга томон отибман. У эса мендан тобора узоқлашармиш. Олис-олисларда сиз ҳам кўриндингиз. Назаримда, Нурмон бобога ҳам кўзим тушди.

— Покизани кўп эсламанг деб минг марта айтаман сизга! Худо биледи ўзи борми-йўқми, эслаганингиз эсланган. Ётар чоғи ҳам у тўғрида алланималар дегандингиз.

— Илоҳи Юсуф пайғамбар яхшиликка йўйсин, қўрқиб кетяпман.

— Бир оз сув ичинг, ўзингизга келасиз, — деди Ғойибназар токчадан шокосани олиб, унга узатар экан.

Шундан кейин уларнинг уйқуси келмади. Нохуш тушни унутиш учун тонгга қадар суҳбатлашиб ётишди.

Тонг гўзал эди. Қишлоқни қоқ иккига бўлиб ўтадиган шарқироқ сойнинг овози баралла эшитилади. Гўё у: «Одамлар! Ойқор бағридаги барча гўзалликларни, мажнунтолларнинг сирли шивирлашию какликлар сайроғини, оҳунинг мунгли ноласию тоғу тошлар акс-садосини бор гўзаллиги билан олиб келдим! Ундан бебаҳра қолманг, иқболимга шошилинг! Эрталаб сувга салом берган одамнинг ҳар бир кунин обод ўтармиш», деяётгандай эди.

Қоракўз Ғойибназарни эрта тонг ўроққа кузатди. Улар нохуш тушни унутгандай эдилар.

...Балки шу мудҳиш воқеа бўлмаганда уни умрбод унутишармиди? Матқобил амакининг жон талвасасида олиб келган хабарни ҳаммани тентиратиб қўйди. Одамларнинг ўроғи қўлида, ичган суви томоғида қолди. Ҳамма ўз жойида қотиб турар, фарзанди, ака ёки укаси армиядагилар эса ниқиллаб йиғлашарди. Ғойибназарнинг ёдига беихтиёр ўша даҳшатли туш келди...

Уруш бошланибди!!

Шундан кейин ҳеч кимнинг қўли ишга бормади. Ҳамма совуқ кайфият билан жимгина қишлоққа қайтди.

Тошбуви билан Қоракўз Ғойибназарни кутиб ўтиришган экан. Йиғламаса ҳам Қоракўзнинг кўзидан ёш оқарди. Тошбуви қозон бошига қараб юрди... Ғойибназар уни меҳр билан бағрига олди... Қоракўзнинг қон-қора кўзларидан қуйилаётган ёш Ғойибназарнинг дала ўтларининг ҳиди анқиб турган кўйлагини жиққа ҳўл қилди.

— Энди нима қиламиз? — деди у ёшли кўзларини тикар экан.

— Нима ҳам қилардик, барчага келган ташвиш.

— Донмо, отамдай қизил аскар бўламан, деганингизда қувонардим! Сизга ҳавасим келарди. Наҳотки энди

ўша қувончларим қайғу бўлиб қайтса! Шунда фааришта омин деган экан. Нега қизил аскар бўламан дедингиз-а? Нега шуни орзу қилдингиз? Балки шундай демаганингизда уруш бўлмасмиди?...

— Худо тилга солган экан-да, Қоракўз? — Нима учундир унинг сўзлари тўлқинланиб, ожизроқ чиқди на- зарда.

— Мен нима қиламан? Менга кўзини олайтирганлар бўридек гажиб ташлашади-ку! Мени ҳам ўзингиз билан бирга олиб кетасиз!

— Ўзингизни босинг, Қоракўз! Ҳозир одам ўзини ўйлайдиган вақт эмас! Эсингизда борми, мактабимизда ҳамма етим болаларга кийим-кечак беришгани. Шунда мендан: «Бу кийим-кечакларни ким юборган-а?» — деб сўраган эдингиз. Мен: «Давлат бобо», деган эдим. Роса кулишган эдик. Уша давлатимизни ўйлашимиз керак. Ушанда менинг ботинкам йиртилиб қолган эди. Уйдан чиқишимиз билан меф уни ечиб, қўлимга олардим. Сўнг қорда оёқ яланг мактабга қараб чопардим. Оёғим совуқ қотса йўлдаги булоқларга тикиб иситиб олардим. Сиз менга раҳмингиз келиб, орқамдан чопиб борардингиз. Ботинкамни энам уста Тиловқобил бобога олиб борганда тикиб бермаган экан-да. Шунда мактабда бирдан янги ботинка, пальто бериб қолишди. Кийиб олиб, роса ўй- надик-а? Янги ботинкалар кийиб, эскисини қўлтиқлаб мактабдан қайтаётганимизда олдимиздан девона бобо чиқиб қолди. Мен ботинкамни унга бериб юбордим. У бизни роса алқаб: «Агар келин-куёв бўлсаларинг, мени тўйларингга айтинглар», деган эди. Роса кулишган эдик. Агар биз урушга бориб босқинчиларни йўқ қилма- сак, болаларга кийим-бош ҳам беришмайди. Кейин улар қишда мактабга боришолмайди. Сиз, икки энам бир уй- да яшайсизлар, мен ҳар куни сизларга хат ёзаман! Сиз ҳам ҳар куни хат ёзасиз!..

Қоракўз ҳўнграб йиғлаб юборди. Сўнг юзини ёстиққа босди. Товуши чиқмай қолди. Ғойибназар хира дераза-

дан тоққа тикилди. Ой қорамтир булутларни ортда қолдириб, шаффоф осмонга интиларди. Ой кўтарилгани сари тоғ бағри ҳам қорамтир тусга кирар, унга тикилган кишининг юраги сиқиларди.

Ғойибназар уни даст кўтариб ўрнидан турғазди. Қоракўзнинг юзлари ёнар, бутун вужуди титрарди. У энди йиғламас, атрофга маъносиз боқарди.

— Рўмолингизни ўранг! — деди Ғойибназар майин оҳангда. — Кун бўйи овқат емаганга ўхшайсиз. Рангингиз ҳам синиқиб қолибди. Энам сўрига жой қилиб, кутиб ўтирибдилар. У бечоранинг юрагига ҳам қил сиғмайди. Бирга ўтириб овқатланамиз. Юринг!

Улар олдинма-кейин ташқарига чиқишди. Тошбуви овқатни сузиб, кутиб ўтирарди. Қатикли ун оши совиб қолган эди. Улар жимгина ўтириб, овқат ича бошлашди...

— Ҳамма аскарликка ёзилаётганмиш.

— Ойқор ошиб, Панжакентга қочиб кетаётганлар ҳам йўқ эмас, — деди бўш косани дастурхоннинг четига қўяркан онаси.

— Бугун уч-тўрт киши уйга келмай, тўппа-тўғри даланинг бошидан тоққа қараб кетди...

— Уларнинг ичида Қамариддин ҳам бор дейишяпти-ку, — деди ажабланиб Тошбуви.

— Ундан фақат хоин чиқарди.

— Юсуф дўм ҳам ўғлини Душанбега ўқишга юбсрибди, дейишяпти?

— Қочирган бўлса керак-да!

— Тавба, не замонлар бўляпти-да. Ёки охират дега ни шумикин-а?

— Дунё бундай охиратлардан кўпини кўрган, эна! Лекин бу уруш кўплар учун охират бўлади. Шундай охиратлардан сўнг барча баробар инсофли бўлса-да!

— Уша Юсуф дўмнинг ўзи одамларга бош-қош бўлиб, бошқаларни урушга жўнатади, — гапга қўшилди бир оз ўзига келган Қоракўз.

— Қилади у, қилади. Аслида шундайларни биринчи урушга юбориш керак, — деди қаҳрини яширмай Тошбуви.

— Қўйинг, хайфи уруш кетсин бундайлар, — деди Ғойибназар.

— Қўй, ундақа дема, эшитиб қолса бизга кун бермайди, — деб ўглини койиган бўлди Тошбуви.

— Қишлоғимизга ҳарбий комиссарлик вакили келаркан. Йигитлар билан келишиб қўйдик. Ҳаммамиз бирга жўнайдиган бўлдик, — деди Ғойибназар хаёлчан оҳангда.

Ҳамма бир зум жимиб қолди. Бу сукунат оғир ва кўрқинчли эди, жимликни Тошбуви бузди.

— Кетасанми? — деди у ўглига жиддий ва аламли термилар экан.

— Ҳа, — деди у гуноҳкорона ерга тикилиб.

— Жуда бўш-баёв, оқкўнгилсан-да! Урушда бундайлар панд ейди. Раҳматли отанг шундай дердилар. «Қулдан — уй, куёвдан — ўғил бўлармиди», деганларнинг оғзи қулоғига етадиган бўлди.

Шу пайт ғовда Энақиз пайдо бўлди. Ҳаммалари ўринларидан туришди. У йиғламсираб худди ҳозир кетиб қоладигандек Ғойибназарни қучоқлади. юз-кўзларидан ўпди. Кейин ўзини зўрға тутиб турган Қоракўзн... Қоракўз онасига совиб қолган қатиқли ош келтирди.

— Боя йўқлаб чиққандим, йўқ экансиз, — деди Тошбуви орадаги юракни сиқувчи вазиятни йўқотиш учун.

— Энаойнинг урчуғини йигираётган эдим. Тугамаса ҳам элтиб бердим. Шундай кунда юракка урчуқ йигириш сиғади, дейсизми?..

— Ҳа, одамлар ўзларини йўқотиб қўйишди. Ишқилиб, охиридан суюнтирсин!

— Айтганингиз келсин, айланай қудажон!

Улар узоқ ўтирдилар. Ҳаммалари зимдан Ғойибназарга тикилишарди. Ғойибназар эса ўзини гуноҳкор ҳис этар, уч мазлумани йиғлатиб кетаётганлигини эслаб, юрак-бағри эзиларди.

Саккизинчи боб

Радиодан Сталин гапирди. Одамлар мактабнинг олдидаги эски радиокарнай атрофига тўпланишиб, уни диққат билан эшитишди. Кейин қишлоққа ҳарбий комиссарлик вакили келди. Йигитлар унинг қаердалигини суриштиришарди.

— Юсуфникида эмиш, — деди улардан бири.

— Бошқа жой қуриб кетган эканми?

— Қим биледи дейсиз! Уруш бошланган кунидеқ ўғлини қочириб юборган одамнинг уйида ҳарбий комиссарлик вакили меҳмон бўлса, бу қандай гап!

— Билмаган одам ҳақида ундай демаслик керак!

— Бориб айтамыз, оёғидан судраб олиб чиқамиз! Давлат идораси вакили бизни расмий жойда қабул қилсин!

— Тўғри айтасан!

Ўн-ўн беш чоғли йигит Юсуфнинг нақшдор дарвозаси олдида туришарди. Ғойибназар бу гап-сўзларга қўшилмас, бор дардини ичига ютарди. Эртага урушга кетишни, кулбасидагиларнинг кунини Юсуф ва шунга ўхшаган қариганда сўфи бўлганларга қолишини эслаб, унинг ортидан ҳам бирор сўз айтишдан ўзини тиярди. Тўғри-да, қуруқ гап билан иш қилиб бўлмайди-ку! Амалда, пок юрак билан ҳақиқат учун курашиш керак! Одамлар гапингни тинглайдиган бўлгунга қадар сукунат сақлашинг лозим, чунки мушук йўқ жойда ҳаминша сичқон подшо бўлган.

Олдидаги йигитлардан бири дарвозани катта тош билан уриб тақиллатди. Зум ўтмай тақир боши ялтираб, қисик кўзларини зўрға очиб, дарвозада Юсуф пайдо бўлди.

— Келингла, йигитлар, келингла, сизларни йўқлаб турган эдик, — деди ўзини меҳмон келганда шошиб қолган кўрсатиб.

— Нима, Душанбега ўқишга жўнатасизми? — деди кимдир.

— Борсаларинг жўнатаверамиз, — деди у қизариб.

— Душанбега ўзингиз боринг, тулкилик курси очилганмиш! Камини ўқиб оласиз! — деди Камолжон исмли ота-онасиз йигит.

— Қўйсаларинг-чи, энди, йигитлар. Комиссарлик вакили борми? Бўлса чақириб юборинг! — деди баланд овозда йигитлардан бири.

— Шу ердалар, кираверинглар! Қабул қилаверадилар, — деди қўрққанидан ўзини йўқотиб қўйган Юсуф.

— Чақир, деяпмиз сенга, қанақа одам ўзи у вакилинг?! Уйда ўтирадиган пайтми ҳозир?

Йигитларнинг авзойи бузуқлигини кўрган Юсуф индамай уйга кириб кетди. Бир оздан сўнг дарвозадан у билан бирга озгин, қорачадан келган, чакка суяклари туртиб чиққан, кўринишдан жуда оддий офицер формасидаги киши чиқиб келди.

— Кечирасизлар, йигитлар! Сизларни куттириб қўйлим, — деди офицер. — Юринглар, қирга чиқиб гаплашамиз.

Офицер олдинга тушди. Қолганлар унинг кетидан эргашиди. Юсуф Ғойибназардан кўзини олиб қочарди. Кутилмаганда кўзлари тўқнашиб қолди. Юсуф беихтиёр кулиб, жаврай кетди.

— Ҳа, Ғойибназар ука, эшитдик, уйланибсан. Қутлуғ бўлсинга борамиз деб юрибмиз! — деди у кўришишга чоғланиб.

— Ундан ҳам муҳимроқ ишлар чиқиб қолди-ку, Юсуф ака, — деди Ғойибназар қўлини узатар экан.

— Ҳа, бу баччағар фашист дегани чатоқ чиқди. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин.

— Бахайр бўлади, Юсуф ака, ниятимиз бутун.

— Гапинг тўғри, ука. Кимки бировга чоғ қазиса, ўзи тушади. Юсуф бошқа гапирмади, Ғойибназар ҳам

индамади. Офицер эскириб кетган чарм папкасини ёзиб, аллақандай рўйхатларни титкиларди. Сўнг йўқлама қилиб, рўйхатда борларни белгилаб чиқди. Ҳамма билан навбатма-навбат гаплашиб, чақирув қоғозларини улашди. Шундан кейин Юсуф кўринмади. Битта-ярим-таси сўкиб юборишидан кўрқди шекилли, тезда ғойиб бўлди.

— Келаси душанбага ҳарбий комиссарликка, — деди офицер йигитлар билан бирма-бир хайрлашаркан, — сафарга пухта ҳозирлик кўриш керак. Икки кунлик озиқ-овқат ва иссиқ кийимлардан кўпроқ олинглар.

Ғойибназар жўнашга тайёргарлик кўрарди. Онаси толқон туйди, Қоракўз кийим-кечак ювди. Оиласидан урушга одам жўнамаётган қўни-қўшнилар қурутми, туршакми — топганини олиб чиқишди.

Ғойибназарга шу пайтгача кенг кўринган, ўртасидан кичкина ариқча оқадиган ҳовлиси, пешайвонсиз уйи тор кўриниб кетди. Ариқча уларнинг ҳовлисидан Қоракўзларнинг мўъжазгина боғига ўтади. Икки ҳовлида ҳам ариқчанинг бўйига ошқовоқ экилган. Қоракўзларнинг ошқовоғи сал эртагироқ эди. Бугун онаси: «Омонлиқ, сомонлиқ, ҳеч кўрмайлик ёмонлик», деб биринчисини узиб, ошқовоқ сомса қилиб келибди... Ҳовлиларидаги кичкина бўлса ҳам эгилиб соладиган нокка маза кирмаган бўлса ҳам Энақиз хола бешта-олтита узиб келибди. Ғойибназаржоннинг оғзи тегиб кетсин, дебди.

Қишлоқ подаси тоғдан қайтди. Энди болалар подани қийқириқ ва шоду хуррамлик билан қарши олишмас, кунлар ҳам чўзилиб кетгандай туюларди. Ғойибназарнинг кўз ўнгида тоғ ҳам бир оз кичрайганга ўхшаб кўринди. «Лекин ҳали душманни тўсишга қодир», деб ўйлади тоққа ҳавас билан тикилиб.

Ёшлиғида онаси унга: «Ўтмишда қишлоғимизга босқинчилар босиб келганда одамларнинг жонига шу тоғ ора кирган экан», дер эди. Шу-шу, эсини таниганидан бери, у тоғни яхши кўради. Эрта душанба деган кунни

тушликда ҳамма бирга овқатланганини ҳисобга олмаса, улар бафуржа гаплаша олишмади.

— Сўнгги марта Мажнунтолсойга борайлик. Кейин Дўлानазорга ўтамиз, — деди кечга яқин Қоракўз маъюс.

Ғойибназар нтоаткорона бўйсунди. Оналарининг бири қўғирмоч қовуриб, иккинчиси толқон туяётганда улар сой оралаб тоққа кетишди. Мажнунтолсойга етишганда, чўққилар ортидан тўлишига икки-уч кун қолган ой кўринди.

— Тўлишига ҳали бир неча кун бор экан-а? — деди Ғойибназар.

— Ҳа, — оҳиста жавоб қилди Қоракўз.

— Одамлар бу йилни илон йили дейишяпти. Илон йилида доимо бир фалокат бўларкан. Ҳеч бўлмаса, подшо ўзгарармиш.

— Назаримда ой ҳам совуққа ўхшаяпти. Доғлари кўпайиб кетгандай.

— Унга ҳам қийин, ахир! Бу зимистон кечаларни ёритиш осонми?

— Лекин барибир у бахтиёр!

— Нега?

— Унинг ҳеч кими урушга кетмайди.

— Ҳеч кими урушга кетмаса, ҳам ўша қонли жангларни кўриб азобланаётгандир.

— Қайдам...

— Дунёдаги барча яхшилик ва хунрезликларнинг якка-ягона гувоҳлари Ой билан Қуёш экан.

— Ой бўлиш ҳам қийин. Қуёш бўлиш ҳам.

— Юлдуз бўлиш ҳам! Дунёда енгил иш йўқ!

— Мажнунтолсойдан Борсакемас чўққисига чиқсак, Покиза ётган музликларга етиб бўлармикан?

— Нега яна Покизани эслаб қолдингиз?

— Агар уни биз эсламасак, ким эслайди?

— Шу бугунча эсламай турайлик, кейин эслармиз.

— ...Мажнунтолларни бирам яхши кўраманки, кўрсам юрагим алланечук бўлиб кетади. Назаримда ҳар

бир мажнунтол битта қизга ўхшайди. Гўё улар илгаря қиз бўлганлару сайрга чиқишганда аллақандай сеҳр мажнунтолга айлантириб қўйган.

— Менинг хаёлпарастгинам!

— Нимани гапирай бўлмаса?

— Тўғри, ниманидир гапириш керак.

— Ўзингиз гапирмайсиз, гапирсам хаёлпараст дейсиз, — деди Қоракўз хафа бўлгандай.

— Майли, бугун нимани гапирсангиз ҳам розиман, эшитаман. Ғариб Нурмон бобо ва ҳур Покизани эслаб, сукунат қаъридаги қорли чўққилар ва мажнунтоллар билан ёнма-ён, уларнинг абадий пок севгиси олдида бош эгайлик. Кеча йигитлар ҳаммамиз бориб Нурмон бобо билан хайрлашиб, фотиҳасини олиб келдик. «Мен ўлсам, Ойқор ва Қуёшнинг чиқиши кўриниб турадиган тепаликка кўминглар!» — дедилар кўзлари ёшланиб. Бирам раҳим келиб кетдики!

Қоракўзнинг кўзлари чақнаб кетди. Кейин бирдач маъюсланди. Боши эгилди. Ғойибназар уни ўзига қаратди, оловдек юзларини кафтига олди. Уни кечаю кундуз ўйлатадиган, тунларни бедор ўтказдирадиган тинч қора кўзларда ёш милтилларди...

— Бунчалик эзманг мени, Қоракўз!!!

— Нима қилай? Сизсиз яшашни тасаввур эта олмайман, айтинг, нима қилай? Сиздан бошқа ҳеч кимим бўлмаса. Энамларни айтмайсизми? Уларнинг кўзларига қандай қилиб қарайман? Мени ҳар кўрганларида сизни эслаб эзилишади...

— Тўғри, Қоракўз, қизи юк кўтарса онасининг бели қайишади. Ҳаммадан уларга қийин. Сизга улардан ҳам қийин. Менинг ҳам ўрнимни босишингиз керак. Қолхозда ҳам ҳамма иш хотин-қизларга қолади. Қишлоқнинг эски қашқирларидан эҳтиёт бўлинг!

— Хўп, эҳтиёт бўламан!

— Уруш кўп одамларни инсофга келтирса ажаб эмас.

— Қайдам.

— Дўланасойга ўтамизми?

— Тўхтанг, Покизанинг алаmidан қадди дол бўлиб қолган мажнунтоллар билан бир оз сирлашиб, суҳбатлашиб ўтирайлик. Илоҳим, қайтиб келганингиздан кейин ҳам шу ерда — Ойқорда, мажнунтоллар соясида ўтириб суҳбатлашайлик.

— Айтганингиз келсин!

— Қанийди, тезроқ кела қолса! Опам: «Худо бизни бошидан суюнтирмади, албатта охиридан суюнтиради», дейдилар. Еки Нозик момо айтганидай...— Қорақўз у ёғини айтмади. Айтишни ўзи ҳам, эшитишни Ғойибназар ҳам истамаётганини сездим.

— Энди дўлана тераман,— деди Қорақўз улар Дўланасойга тушишганда.

— Нега?

— Данагидан кўзмуночқ қилиб бераман. Қўлтиғингизга тикиб қўясиз, бало-қазодан асрайди. Энам шундай дедилар. Сиз термайсиз, фақат мен тераман.

Ғойибназар бўзга чалқанча ётиб, унинг дўлана теришини узоқ томоша қилди. Ой ёруғида унинг бодом қовоқлари, қимтилган лаблари ва ҳатто пастки лабининг остидаги холи ҳам кўринар, Ғойибназар унинг хатти-ҳаракатларини кузатган сари вужуди ёнаётгандай туюларди. Қорақўз дўланаларни нимчасининг чўнтагига соларкан, қош-кўзларига суртар, дуо ҳам ўқиб қўярди.

— Менга ейиш учун дўлана териб бермайсизми?— деди Ғойибназар меҳрдан энтикиб.

— Вой, эсимдан чиқибди, ҳозир териб бераман. Ҳозир!

У яна дўлана шоҳларини эгди. Чап кафти дўланага тўлганда ортига қаради. Ғойибназар дўпписини тутиб турарди. Қорақўз дўланаларни дўппига солди. Ғойибназар дўппини унга тутди. У дўппидаги қип-қизил дўланага юзини босди. Ғойибназар уни даст кўтариб олди, тепаликка чиқа бошлади. Қорақўз юзларини Ғойибназар-

нинг кўксига босиб яширмоқчи бўлар, бутун вужуди оташдек ёнарди...

— Дўланангиздан бермайсизми? — деди Ғойибназар тепаликка чиққанда ҳам уни ерга қўймай.

Қоракўз унга бир дона дўлана тутди.

— Нега битта, ахир биз иккитамиз-ку? Тўймадим, — деди у иккала дўланани ҳам данаги билан ютиб юборар экан.

У дўланани дўпписи билан тутди.

— Йўқ, қўлингиз билан бир жуфтдан берасиз. Қачон тўйдирсангиз сўнг тушираман.

— Тўймасангиз-чи?

— Тўймасам ўзингизни...

— Қандай қилиб?

— Мана шундай қилиб...

... Табиат борлиғини тунга бағишлаган. Худди улар ўзларини бир-бирларига бағишлагандай... Дўланазор беозор ва оҳиста шовиллайди. Унинг ўртасидан ўтувчи сойда ой ёғдуси жажжи тошлар билан ўйнашади. Пастга томон шиддат билан оқаётган сой тошларни олис-олисларга олиб кетмоқчи бўлади, аммо улар сеvimли сойини ташлаб кетгиси келмагандай, бир-бирининг пинжигига суқилишади. Қояларда акс-садо бериб, қўрқиб кетган каклик сайради. Тошларни шақирлатиб қай томонгадир ҳурккан оҳу отилди...

Улар ишқ оташида маст эдилар... Борлиқ фақат ишқдан иборат эди... Муаттар ҳидларга чулғаниб, тонг ота бошлаганда улар қишлоққа қайтдилар.

Олис манзилга суйган одамингни кузатиб қолишдан даҳшатли нарса йўқ экан дунёда. Ҳар қанча бўлса ҳам, Қоракўз ўзини тутди. Йиғламаса ҳам кўзидан ёш оқар, артаверганидан икки енги жиққа ҳўл бўлиб, кўзлари ачишар эди. У иложи борича кўзидан ёш оқаётганини билдирмасликка ҳаракат қилар, аммо удалай олмасди.

Ғойибназар ҳамма билан, энг охири Қоракўз билан хайрлашди. У бетиним ва бесас йиғларди.

— Қачон келасиз? — деди у ёшли кўзларини артар экан.

— Тезда... насиб қилса, тезда ғалаба билан қайтамиз! Ишонинг, биз ғалаба билан қайтамиз, ғалаба қиламиз!

— Қачон?

— Насиб қилган куни.

— Мен сизга ҳар куни хат ёзаман. Шеърингизга жавоб ҳам ёзаман. Уйлаб қўйибман, тезда ёзиб жўнатаман. Йўқ, йўқ. Бугун кечаси ёзаман.

— Эртага биз йўлда бўламиз, бирор манзилга етгандан сўнг адресимни ёзиб юбораман. Сўнгра албатта юборасиз.

— Йўлда ҳар куни хат ёзасиз-а?

— Ҳа, ёзаман, сизсиз ўтган ҳар бир дақиқамни, йилларга тенг бу дақиқаларнинг қувонч ва қайғуларини ёзаман, Қорақўз!

— Мана, дўлананинг данагини ипга тизиб қўйдим, ўнг қўлтигингизга тикиб қўяркансиз.

— Хўп, албатта айтганингизни қиламан, Қорақўз. Раҳмат сизга!

У яна унсиз йиғлай бошлади. Ғойибназарнинг лабида унинг кўз ёшларининг таъми қолди...

— Ма, раҳматли отангнинг пичоғи. Шаҳиднинг қуроли одамни шаҳидликдан асрайди. Йўқотма! — деди Тошбуви ўғлига қинга солинган пичоқни узатар экан, кўзи ёшлашиб. — Албатта Жиззахга тушиб, отангнинг қабрини зиёрат қилиб кет.

— Хўп, эна! Қорақўзни сизга топширдим, эна-а!

— Хайр, болам!

— Хайр, ўғлим!

— Хайр, Ғойибжон ака!

— Шеърнинг жавобини кугаман, Қорақў-ў-ўзи!

— Албатта юбораман, Ғойибназар ака-а!

— Хай-и-и-р!..

Туққизинчи боб

Ғойибназар кетгандан сўнг Қоракўзнинг кўз ўнгилда Ойқор ҳам мунғайиб қолгандай туюлди. Қоракўз парижонхотир эди. Ғойибназар кетганининг тўртинчи куни у қўшни жувонлар билан ўроққа отланди.

— Келинлик чилланг чиқсин, сўнг борарсан, болам,— деди Тошбуви Қоракўзнинг ўримга отлаганидан хабар топиб.

— Ёш-қари — ҳамма ғалла ўримига чиқяпти. Бундан сўнг далада фақат хотин-қизлар ишлайди. Ғойибназар акамларнинг бригадаларида ўроқчилар етишмаётган эмиш, — жавоб қилди Қоракўз Ғойибназарни эслаганидан кўнгли бўшашиб.

— Майли, бора қол, ишқилиб, эҳтиёт бўл. Яхши бор, ёмон бор, дегандай, — дея тайинлади Тошбуви.

Қоракўзларнинг бригадасига эркаклар билан басмабас айтишадиган, гали келса ёқалашиб ҳам кетадиган Зуҳра хола бошлиқ эди. Табиатан эркакнамо бу аёл билан раисдан тортиб ҳосилотгача — ҳамма ҳисоблашиб гаплашарди. У андишали аёлларни жинни суймас, арзнамаган гуноҳи учун жеркиб ташларди. Аммо ўзи чарчашнималигини билмас, қора шомгача ишлар, у тинмагунга қадар ҳеч ким пайкалдан чиқмасди. Уроқчилар сафига ҳар куни хотин-халаж келиб қўшилар, Зуҳра холага ўхшаган беш-ўнта «тиш қоққан» аёллар уларга ўроқ ўришни ўргатишарди.

Ўримда бир-ярим кексаларни ҳисобга олмаганда, эркаклар деярли йўқ эди. Аёллар ғаллани ўриб беришар, донни янчиш ва районга жўнатиш эркаклардан иборат хирмон ишчилари зиммасида эди.

Ҳар куни фронтда бўлаётган воқеалар муҳокамаси билан бошланиб, қуёш қорайгунга қадар давом этадиган ўрим мавсуми сурувлар тоғ яйловларидан қайтмасидан тугади. Чўпонлар ҳам ангорнинг сомондан бўшагини кутиб, сурувларини тоғ этакларига тушира

бошладилар. Чорвада ишлайдиган аёллар фермаларига, бошқа аёллари эса яна оила ташвишларига шўнғиб кетишди. Чўпонларнинг ҳам ангордан кўнгли тўлмайди. Галла ўриб тугалланмасидан ангорни машоқчилар ва сомон ташувчилар босиб кетади. Қачонки уларнинг оёғи ангордан узилгач, сурувни ёйгандай бўласан. Очарчиликдан юрагини олдириб қўйган халқ бир дона бошоқни ҳам, хас-чўпни ҳам қолдирмайди.

Қоракўз бу хатида ой-куни яқинлашаётганини, оналари шундай кунда Гойибназарнинг уйда бўлмаганидан афсусланишаётганини ёзди. Кейин ҳафсала билан ёзилган шеърни яна бир марта, сўнгги марта ўқиди:

Қаромиқдай қаро кўзлар,
Қаро қошга интизор. 16,1
Қаро куннинг қиличлари,
Қалбима берманг озор...

Хатни эрталаб онасидан бериб юборди. Тошбуви билан Энақиз кун алмашиб, икки уйнинг қатигини бозорга олиб боришади. Қатиқнинг пулига ярим кило арпа уни беради. Гойибназар армияга кетмасдан аввал ғамлаб берган буғдой ҳам охирлаб қолди. Улар иложи борича ҳар бир дона буғдойни тежашади, ўзлари ейишмаса ҳам Қоракўзга тутишади. Улардан бири гоҳида: «Биз бир ўзимизни боқишимиз керак, сен — икки кишини», деганда Қоракўз уялиб кетади...

Қиш қаттиқ келди. У бундай кунларда одатдагидек дераза олдида ўтириб, кўзга кўринган нарсаларни кузатишни яхши кўради. Гойибназарлар уйининг орқа томонида ҳам худди Қоракўзларнинг кулбасидагидек дарча бор. Кичкинагина деразанинг устидан икки тавақали эшикча ўрнатилган. Бу ўша — Қоракўз соч ювганда Гойибназар кузатадиган дарча. Қани энди ўша кузатадигани? Изларига интизор қилиб кетди-ку! Бунчалик ҳам қисқа экан тотли кунлари! Гойибназарнинг қўллари теккан дарча, айтгин, у қачон келади? У ўзича пичир-

лаб дарчанинг оқариб кетган ёғочларига лабини босди... Эшикча кичик бўлишига қарамай, нақшиндор. Қайна-насининг айтишича, уни Ғойибназарнинг бобоси ясаган экан. Бу дераза уларнинг уйидаги деразадан бир оз баланд. Қалинроқ тўшак солинмаса, ўтирганда ташқари кўринмайди. Қорақўзларники жуда яхши эди. Ўтирдинг, иягинг дераза раҳига тегади. Атрофни томоша қилиб ўтириб, ухлаб қолганингни билмайсан.

Бу деразадан у оппоқ қорда отасининг қабрини анча қийналиб топади. Онаси билан улар ҳар гал ҳайитда қабр бошига боришар ва узоқ ўтириб қолишарди. Онаси алланималарни айтиб йиғларди. Қорақўз ҳам аввалига бир оз йиғлар, сўнг иягини тиззасига қўйиб, жимгина ўтираверарди. Кейин онаси уни қучоқлаб йиғлар: «Сизнинг умрингизни Қорақўзга берсин, худойим», дерди. Отаси вафот этган дастлабки йилларда онаси қабрнинг тупроғидан сувга солиб, тинитиб ичаркан. Шундай қилса одам кўникармиш. «Ер бағри совуқ, бора-бора юрагинг муздай совиб кетаркан. Ҳаммасидан, тирик ажралганнинг куюги ёмон экан», дерди онаси.

Қорақўз ҳар кеча сон-саноксиз тушлар кўрар, бироқ кўпи эсидан чиқиб кетарди. Аммо ўша — Покиза ва абадий музликлар ёнган туш негадир кўз олдидан кетмайди. Тоққа қараганида доимо шу туш ёдига келади. Ҳа, айниқса тоққа қараганида! Тенг ярми қорга беланиб, худди учи осмонга санчилиб тургандай кўринадиган Ойқорнинг абадий музликлари бир бошдан кўмир тусига кираётгандай бўлар, кўз олди қоронғилашиб, бутун вужудини совуқ тер босиб кетарди. Бекор ҳам тушини Ғойибназарга айтди. Унинг ҳам кўнгли хижил бўлиб кетди.

Айниқса, ёлғиз ўзи қолганда туш уни исканжага олади. Сўнгги пайтларда унинг юраги сиқилар, ҳеч кимга билдирмай йиғларди. Буни сезган онаси билан қайна-наси ташвишга тушиб қолишди. Энди улар Қорақўзни ёлғиз қолдиришмасди.

Қоракўз ҳар кунн Ғойибназарнинг кийимларини бир-ма-бир кўриб чиқар, у яхши кўрадиган ҳамма буюмларни ушлаб кўрарди. Ғойибназар туяга ўхшатадиган чўққиларга узоқ тикиларди. «Ана шу ётган туянинг қаҳри келса, шамол ва бўрон турармиш», дерди у ёшлиғида. Агар бўрон туриб қолса, улар ликволашиб ўша «туя»га илтижо қилишарди.

Ғойибназар туя шаклидаги тоғларга қараб, ўзи тўқнган шеърини ўқир, Қоракўз эса жимгина тингларди:

Туяларим! Айг, тиссин бўрон,
Бунчалик кўп қийналмасин жон!   16
Хужумига бўлгин сен қалқон,
Ором олсин борлиқ ва инсон!

Қани энди ўша, ҳамма нарсадан гўзал ва беғубор паллалар... Энди ўшандай дамларнинг қайтиш-қайтмаслиги қил устида... Кўп ҳолларда шундан сўнг бўрон тиниб қоларди. «Илгари, қадим-қадим замонларда одамлар орзунинг отини худо деб атаганлар... Орзу — бу покликдан иборат энг гўзал ва нафис туйғудир!» У эса Ғойибназарнинг гапларига маҳлиё бўлиб тикилиб ўтираверар, ёқимли ва такрорланмас туйғу билан айтаётган сўзларини жон қулоғи билан тингларди.

«Эй художон, ишқилиб, Ғойибжон акам эсон-омон келсинлар! Бўйимдагидан соғ-саломат қутулайин! Фашист деган ваҳшийларнинг тезроқ кули кўкка совурилсин!..» Бу илтижоларини у эрта тонгдан қора тунга қадар унсиз такрорларди...

Қоракўз тўлғоқ тутиб, узоқ қийналди... Тошбуви келишининг бошидан айлантириб, супра ўгириб олди. Энақиз пахта ўраб чироқ ёқди. Бола ўнгансин учун кўрпага юмалатишди.

Ховлидан почталъон чолнинг чақиргани эшитилди. Тошбуви кўчага чиқди. Шоша-пиша хатни олиб, уй томон чопди. Чол эса айтар гани оғзида, ағрайганча жойида туриб қолди.

— Хат! Қорақўз болам!.. Ғойибжондан хат!.. Кўзингни оч, болагинам, қайлигинг ўз қўли билан ёзган хат! — дер эди у Қорақўзнинг пешанасини, юзларини силаб.

... Қорақўз титроқ қўлларини хатга узатди... Чақалоқ ингалаб юборди...

Тошбуви билан Энақиз шошиб қолишди. Уғил экаңи, Гали оғзида қолган почталъон хижолатдан қизариб ғовға қараб юрди. Қуриган ўрикнинг шохидаги сассиқпопишакнинг чўзиқ кукулаши, сойнинг одамлар кўникиб қолган шарқираши ҳам бир зум тўхтагандай эди. Улар ўз ташвишлари билан банд, елиб-югуришарди...

Қорақўз тезда ўзига келиб қолди. Сўрига ёнбошлаганча Ғойибназарга хат ёзишга тугинди.

«Ассалом, Ғойибназар ака! У туғилди. Уғил. Энамлар исмини отаси тезроқ келсин, отажонининг орқасидан қўзидай чопқиллаб эргашиб юрсин, деб Отақўзи қўйишди. Ҳеч нарсага тушунмаса ҳам кечаю кундуз у билан гаплашиб чиқаман. «Дадангиз қачон келадилар!»— деб сўрасам, индамай тураверади. Энамларнинг айтишича, қўйиб қўйгандек сизга ўхшармиш... Энг узоғи билан у гапирадиган бўлгунга қадар келинг! Бўлмаса: «Дадам қани? Қачон келадилар?»— деса, нима дейман! У ҳам сизга кўп саломлар айтяпти. «Дадам тез-тез хат ёзиб турсинлар», деяпти.

Қишлоғимизда очарчилик авжига чиқиб кетди. Баҳор келиши билан одамлар ўзини кўкка уришяпти. Очликдан толиққан одам бирдан кўк еса шишиб кетаркан. Шундай бўлиб, қишлоғимиздан ўн бир киши нобуд бўлди. Дўстмурод бобонинг ҳам битта боласи ўлиб қолди. Уэлари ҳам оғир касал эмиш. Сизни кўп сўрармишлар. У кунни хотини бир коса қатиқ сўраб уйимизга келувди. Энам қатиқни бозорга олиб кетган эдилар. Нима қилишимни билмай, «ёмон куннинг яроғи», деб яшириб қўйган қурутлардан тўртта бериб юбордим. Бечора кетакетгунча алқаб кетди. «Илоҳим Ғойибназар эсон-омон

қучоғингизга қайтиб келсин», деди. Уялиб кетдим. Сизни эслаганидан бирам қувондимки!

Аммо энам келиб, койидилар. «Икки дона берсангиз ҳам бўларди, ҳозир биров бировга нарса берадиган вақтми?»— дедилар. Кейин: «Майли, ой-кунингиз яқин, савоб иш қилибсиз. Худо хоҳласа, эсон-омон қутулиб оласиз», дедилар. Қувониб кетдим. Мана, айтганлари келди... Энамлар сизнинг узоқдалигингиздан жуда ташвиш чекдилар. Кўзи ёриётган аёлнинг эри бошида бўлмаса, армонда бола тез туғилмасмиш.

Худога шукур, биз унчалик оч қолганимиз йўқ! Энамлар икковлашиб урчуқ йигиряптилар. Ҳар куни қатиқни бозорга олиб борадилар.

Ҳадемай, арпа ўрми бошланар экан. Ҳамма хотин-қизлар ўримга чиқади, дейишяпти. Энам: «Болангнинг эти сал қотсин, кейин чиқарсан», деяптилар.

Энди сизга энамлардан, Отақўзижондан, мендан, ҳамма-ҳаммадан салом.

Йўлингизга кўз тикиб, Қоракўз».

... Ғойибназардан Отақўзи туғилганидан кейин хат келмай қолди. Қоракўз онаси ва қайнанасининг безовта бўлаётганидан эзиларди. Кунлар оғир ўтарди. Қоракўз қўшни болалардан Ғойибназардан дарак топадигандай, мактабнинг олдидаги радио нималар деганини суриштирар, тунлари мижжа қоқмай чиқарди. Айниқса, шундай уйқусиз тунларда ўша даҳшатли туш яна ўз исканжасига олар, бор вужуди билан ўзини овунтиришга ҳаракат қилар, аммо оғир хаёллар тинчлик бермасди.

Бироқ умид ҳаммасидан устун чиқарди, Отақўзининг ёқимли йиғиси қалбини эзаётган ташвишларни бир зумга чекинтирарди.

Далалар сарғайиб, кўкиш тўнини еча бошлади. Ой-қорда ҳам борган сари қор камайиб борарди. Тошбуви қўшни қишлоқдаги нафаси сувни тескари қайтарадиган аллақандай ромчига ром очтирди. «Ўғлингиз тирик,

қуршовда ёки ярадор бўлган! Ромда бугдой бутун кўриняпти. Ризқи бутун экан. Қайтиб келади» дебди.

Буни эшитиб, Қоракўз қувониб кетди. «Қайтиб келади, қайтиб келади, қайтиб келади...» Бу сўзларни шунчалик кўп такрорлардики...

Эртага ўрим бошланади, деган куни уларникига Сулаймон ўнбоши, Юсуф ва ҳамма Элмурод ҳосилот дейдиган чўлоқ одам келди.

— Тошбуви опа, ўзингиз биласиз, ҳозир ҳамма иш кексалар ва хотин-қизларга қолган. Ўзингиз ҳам кучдан қолдингиз. Энди келингиз ўроққа чиқсин,— деди ўнбоши салом-аликдан сўнг маслаҳатомуз.

— Эмизикли боласи бор. Чилласи чиққанига энди ўн кун бўлди. Сал боласининг эти қотсин, деган эдим, Сулаймонқулжон! — деди Тошбуви нажот оҳангида.

— Уримга чиқадиганларнинг деярли ҳаммаси болали аёллар. Хирмон бошида болабоғча бўлади,— деди Сулаймон.

— Болабоғчага берадиган боламиз йўқ, айланай. Ўзимиз қараймиз. Борса борар. Ишқилиб, орада бир кун, ярим кунга жавоб бериб турасиз-да, ўргилай! — деди рози бўлиб Тошбуви.

Улар кетишди. Юсуф индамай келиб, индамай кетди.

Қоракўз қўшни хотин-халажлар билан қишлоқнинг кунботиш томонидаги ғаллазорга чиқарди. Уроқчилар орасида келинчаклар кўпчиликни ташкил этарди. У аламини ишдан оларди. Ғойибназардан хат келмаётганини эслаб бутун вужуди бўшашиб кетар, лекин умид ва ишонч яна меҳнатга ундар эди.

У ҳар куни ўроққа бетартиб хотин-халажлар тўпида бориб, шу тўпда қайтарди. Айрим шилқим аравакашлар ва хирмон ишчилари ёши бир жойга бориб қолган бўлса-да, уларга гап ташлашар, беҳаё сўзлар айтишарди. Шундай пайтларда Қоракўз қўрқиб кетар, бирорта аёлни маҳкам ушлаб оларди. Эркакнамо, қўйлагини липпасига қистириб олган, ҳеч нимадан қайтмайдиган аёллар

улар билан басма-бас айтишар, оғзидан боди кириб шоди чиқарди. Уларнинг бу хатти-ҳаракатидан қиз-жувонлар уялиб, бошқа томонга кетиб қолишарди.

Уфққа гуташ сарғиш далаларда қўшиғи қулоққа элас-элас чалиниб, қиз-жувонлар ўроқ ўришарди. Урим пайтида қизиқ-қизиқ гап-сўзлар бўлиб турарди. Эркаклар камчил эмасми, ўроқчи аёллардан бирортаси, ҳали мўйлови сабза урмаган аравакаш бола билан ҳазил-ҳузул қилиб қўяр, буни кўриб қолган бошқа бир ўроқчи бу гапни ҳаммага тарқатиб юборарди. Шунақа гап-сўзлардан энди биттаси бости-бости бўлганда, иккинчиси чиқарди.

Ҳеч нимадан тап тортмайдиган бояги тонфадаги аёллар Қоракўзни ёқтиришмасди. Қоракўз уларнинг мазабемаза ҳазил-мутойибаларига қўшилмас, бирор фурсат бўш вақт топса, ёлғиз ўзи хаёл суриб ўтирарди. Улар Қоракўзга аччиқ-тиззиқ гаплар айтишса ҳам, камситишса ҳам, у индамай ўтираверарди.

Бу бригада ўрган ғалла боғларини хирмонга Хўжа исмли сап-сариқ, жингалак сочлари пешанасига гушиб турадиган бола ташийди. Аёллар бу ёқимтой болани ортиқча эркалатишар, у эса бундан хижолат бўлиб, қизариб-бўзариб жимгина ўтирар ёки нарироққа кетиб қоларди. Хўжа Қоракўзни жуда ҳурмат қилади. Бирор фурсат бўш вақти бўлса, Қоракўз ўрган ғаллани боғлашга кўмаклашади. Қоракўз унинг ортиқча илтифотидан хижолат бўлар, бошқалар эса ҳасад қилишарди. Қоракўз икки-уч марта ундан ёрдам бермасликни илтимос қилди. У шундай пайтларда индамасдан, ориқ от қўшилган араваси томон кетар, мўлтираганча Қоракўзнинг хатти-ҳаракатларига тикилиб ўтирарди.

Унинг ҳаракатлари Ғойибназарни эслатар, шундай пайтларда Қоракўзнинг юраги алланечук бўлиб кетарди. Бунча ҳам қилиқлари ўхшамаса...

Ўнинчи боб

Бу гап унинг қулоғига чалиниши билан аъзойи баданига игна санчилгандек бўлиб, жойида ўтириб қолди. Саросимада гапини ким айтганлигини ҳам пайқамади. Ўзига келганида ўроқчилар ундан узоқлашиб кетган, ҳамма ўзининг ташвиши билан банд эди. Одамлар бунчалик бемеҳр! Раҳм-шафқат деган нарса борган сари кўтарилиб боряпти. Бу совуқ гап унинг ҳаётини барбод этажаги ҳеч кимни ташвишлантирмаса керак. Тўгри-да, ҳозир биров учун биров қайгурадиган пайтми?

Шундай кунда кимдандир меҳр-шафқат кутиб ўтириш... Қани энди шу гапни чиқарганларнинг тилларини суғуриб олса! «Ғойибназар немислар томонга ўтиб кетибди». Аёллар орасида шу совуқ гап ўрмалаб қолди. Уруш бўлаётган жойдан минг-минг чақирим узоқда, район марказида бўладиган гапни одамлар билан ойдан сўнг эшитадиган тоғлар қаъридаги қишлоққа бу хабар қандай етиб келди экан-а? Еки ростдан... Йўк! Мумкин эмас! Оналари эшитса нима бўлади энди? Ёлғон! Ахир одамлар Ғойибназарнинг кимлигини билишадикун! У кимлигини немисларга ҳам кўрсатиб қўйган! Ҳа, ҳа! Кўрсатиб қўйган!

Одамлар ундан ўзини олиб қочаётгандек эди. Ҳамма уни зимдан кузатарди. Тикилаётган ҳамма кўзлар уни азобларди. Кўз эмас, ништар эди бу нигоҳлар. Эй, худ! Агар борлигинг рост бўлса, уни бунча қийнайсан? Одам бўлиб бировга озор бермаган мазлумани бунчалик ғам-алам дарёсига ғарқ этасан? У сендан шуни кутганмиди? Нахотки, раҳминг келмаса? Ахир ғам-аламни ҳам, қувонч ва бахтни ҳам ҳаммага баравар улашсанг бўлмайдими? Шунча қийноқлар ўрнига урушда бегуноҳ ёруғ дунё билан хайрлаша олмай ҳалок бўлганларнинг биронтаси ўрнига жонини олиб қўя қолсанг бўлмасмиди? Сен ҳам қутулардинг, у ҳам!..

Қоракўз аламини меҳнатдан олар, бошқа ўроқчилар дам олиб ўтирганда ҳам у бугдой ўраверарди. Унинг ёнига фақат қўрқа-писа Гуландом келар, Қоракўз ўрган бугдой боғларини тўдалашга кўмаклашган бўларди. Қоракўз уни гапга солар, аёллар нима ҳақда гапиришаётганини суриштирарди. Гоҳида ўралашиб Хўжа келиб қолар, яна гап-сўзсиз араваси гомон қайтиб кетар эди.

Бу воқеани у қандай эшитган бўлса, шундайлигича ичига ютди. Ишқилиб, бу хабар оналарига етган бўлма-син. Қоракўз икки-уч кунда озиб, қорайиб кетди. Кўнглига қил ҳам сиғмасди. Бу нарса Отақўзига ҳам таъсир этди. Қоракўз оналарининг бу гапдан дарак гопишганини зимдан сездди. Қоракўзнинг назарида эрта-индин бир эмас, икки хонадон ҳам тупроғигача ёниб кетадигандай эди...

Уйда зерикарли, юракни сиқадиган ҳаёт бошланган эди. Қуллар оғир ва аянчли ўтарди. Кампирлардан бири уйда қолиб, Отақўзига қарар, бири бозор-ўчаргами, ўтин-чўпгами кетарди. Уйда қолиш кўпинча Энақизга тўғри келар, ишга чечан Тошбуви оила ташвишлари билан елиб-югурарди.

Бугун Қоракўз ишдан эрта қайтди. Тоби бўлмади. Боши айланиб, икки-уч марта ўтириб қолди. Уйга келганида садақайрағоч билан сўрига боғланиб қилинган беланчақда Отақўзи ухлаб ётар, онаси ҳам сўрига чўзилган эди. У оҳистагина онасининг ёнига чўкди. Онасининг гамдан эрта ажин тушган, лекин бари бир ёшликдаги чиройини намоён этиб турган юзига тикилди. Лаблари алланималар деб пичирларди. Илгаридан шунақа, онаси ётганда ўзича гапириб, аллакимларни қойиб, кимларнидир алқаб чиқади. Қоракўз бунга ёшлигидан кўникиб қолган. Бечора онаси отаси ўлгандан кейин шундай бўлиб қолган экан.

Қоракўз ариқчада юзини юваётганида онаси уйфонди.

— Ҳа, болам, барвақт қайтибсан? — деди Энақиз тўзиб кетган сочларини тўғрилар экан.

— Тегишимни ўриб тугаллагандим, ҳисобчи рухсат берди, — дея жавоб қилди Қоракўз тоби қочганини билдирмаслик учун.

— Кўпам ўзингни уринтирма, толнқиб қоласан. Бунинг устига эмизикли боланг бор.

— Шундай кунда меҳнат қилмай бўладими, эна! Ғаллани чигиртка еб кетяпти. Уримни тезроқ тугаллаш керак. Уруш бўлаётган жойларда даҳшатли очарчилик эмиш.

— Бултурги илон йилининг касофати-да бу. Зорманда чигиртка ўтган йили ҳам ғаллага мўр-малаҳдай ёпишган эди.

— Қўзижон ухлаяптими? — деб сўради Қоракўз ўғли томон талпиниб қараркан.

— Бугун кун билан ухлади. Ҳеч бунчалик кўп ухламасди. Уйғотиб, бир оз ўйнатиб ўтирай деган эдим, гужғужлаб яна ухлаб қолди.

— Кундузи кўп ухласа кечаси билан ухламай йиғлаб чиқади.

— Нима қилай, болам, ширин уйқусини бузгим келмади. Кечаси уйғонса ўзим қарарман.

— Йўқ, энажон, кечаси кўп ухламаган кунлари эрталаб кўзлари қизариб чиқади. Гоҳида эса ишга кетаётганимда уйқуда бўлади, эмизолмай кетаман.

— Гапинг тўғри, болам.

— Қимдир келяпти шекилли, — деди Қоракўз юзини рўмоли билан артаркан. — Энаммикан?

— Юришига қараганда эркак кишига ўхшайди-ёв. Қани, қарай-чи.

Говда Самандар пайдо бўлди. Она-бола бу кутилмаган учрашувдан ҳайрон қолдилар.

— Ҳа, яхшимисизлар? — деди Самандар уларнинг тарадудланиб тикилиб турганидан ўзини таажжуб-

танган кўрсатиб ва орадаги ноқулайликни йўқотишга интилиб. — Яхши ўтирибсизларми?

— Келинг, тоғаси, келинг. Худога шукур, бир нави,— деди Энақиз сўридаги пўстакларни қоқиб, қайта соларкан.

— Яхши юрибсанми, Зулайхо? Бизникига бормайдан? Жигар деган бунақа бўлмайди. Билсанг, мен ҳам, энанг ҳам ғанимат,— деди у насиҳатомуз, сўрига ўтирар экан.

— Ҳа, боради, тоғаси. Сизникига бормай кимникига боради. Борса борадиган жойи. Ўзингиз яхши юрибсизми? Мастоной омон-эсонмилар?

— Худога шукур, наридан-бери юрибмиз. Бу уруш дегани ҳам чўзиладиган кўринади. Бир кўнгилларингни сўраб чиқай дегандим.

— Қуллуқ, сизни худо сўрасин, тоғаси. Тирикчилигимиз ўтиб турибди, акажон. Уруш деган бало тугай қолсайди!..

— Бу-у, Ғойибназар тушмагур ҳам бундақа бўп қопти. Шундай экан, бирорта дўхтир билан гаплашиб, испарапка-писпарапка қилиб, қайтиб келаверса бўлардику? Урушда қатнашган, деб дарров раисми, ҳосилотми қилиб сайлашарди. Бизнинг ҳам елкамизга офтоб гегарди...

Она-бола ялт этиб бир-бирига қарашди. Иккаласи ҳам эшитган, иккаласини ҳам беаёв кемираётган мудҳиш дард юзага урганди... Самандар ўз гапидан завқланди шекилли, она-боланинг аянчли ва ночор кўриниши, ёш тирқираган кўзларига парво ҳам этмади.

— Бу сен ифлосларнинг қўлидан келадиган иш! Бу ифлос гапни ҳам сен ва сенга ўхшаган маразлар тўқиб чиқаришган! Йўқол бу ердан, аблаҳ! Йўқо-ол! Сен аблаҳ шу мудҳиш хабар билан табриклагани келгансан! Йўқо-ол!

Энақиз хола қотиб турарди. Самандар жаҳл билан ўрнидан қўзғалди. Отақўзи чириллаб йиғлаб юборди...

— Овозингни ўчир, хоиннинг хотини! Аҳволларинг қалай, деганимга айбдор бўлдимми? Ҳали эринг учун сени ҳам отишади. Бу кун ҳам кўплик қилади сен нон-кўрларга!

Унинг гапларини майда-чуйда кўтариб говдан кириб келаётган Тошбуви ҳам эшитди.

— Нима, нима? Нима дединг? Боланг ўлиб, бағринг куйгур! Қим хоин?! Ўзинг, Ойқордан ошириб қочириб юборган ўғлинг хоин! Йўқол бу ердан! Етим-есирларни тинч яшагани қўясанми, йўқми? Илойим, хоин деган оғзингга тупроқ тўлсин! Мен сендай виждонсиз эмасман, номард! Болам ўлса ҳам фахрланиб, кўксимни тоғдек кўтариб юраман! Лекин сенга ўхшаганлар унинг қабр тупроғига ҳам арзимайсан! Йўқол, итдан тарқанган!..

Самандар: «Сенларга кўрсатиб қўяман», дегандай важоҳат билан чиқиб кетди. Қоракўз боласини кўтарганча йиғлаб уйга кирди. Тошбуви қарғаниб, подадан қайтган эчкиларни боғлар, Энақиз эса сўрида мунғайиб ўтирарди. Кечаси билан аламдан тўлғаниб чиққан Қоракўз тонг ёришмасдан яна ишга кетди. Ишдан қайтганида қайнанасининг чехраси очиқ эди.

— Ҳозир райондан келдим. Военкоматга бордим. «Бизга бундай хабар келгани йўқ», дейишди. Бу ифвогарлар на узоқдагини, на яқиндагини, на ўликни, на тирикни тинч қўйишади. Худо-худованди карим, болам эсон-омон, бағри бутун қайтсин-да!— деди Қоракўзни кўриши билан Тошбуви. — Шундай деганларнинг оғзига тош билан урардим.

— Вой, энажо-он! Тилингизга шакар-эй, — деди Қоракўз йиғлаб. — Военкомга бордингизми?

— Ҳа, бордим. Ҳаммаси ёлгон экан. Илойим, тухмати оғзидан чиқиб ёқасига тармашсин, бу гапни Юсуф дўм билан Самандар совуқдан бошқа ит ҳам чиқармайди.

— Бу ўшаларнинг иши, энажон! Одамларнинг айги-

шича, Самандар билан Юсуф аллақандай катталарни
Ўриклисойда икки кун меҳмон қилибди.

— Илойим, янаги меҳмондорчиликка етмай жонинг
узилгурлар-эй! Одамлар нима ташвишдаю улар нима
билан овора! Бундайларга худонинг ўзи кўрсатади.

— Илоҳим айтганингиз келсин, энажон!

Ўн биринчи боб

Меҳнат гаштли эди. У ўзини бу азоблардан фақат
меҳнат асраб қолишини биларди. Бошқа ўроқчилар ўр-
ган ғалла боғларини хирмонга аравакашлар ёки хир-
мон ишчилари гашиса, у ўзи таширди. Гоҳида ғимирлаб
ўша сап-сарик Хўжа пайдо бўларди.

Аёллар бир оз дам олишга чиқишганда у боғлиқ учун
ёввойи ялпиз ўргани Маржонбулоқсойга тушиб кетди.
Сойнинг киши танасини яйратиб юборадиган сўлим сал-
қини димоққа ялпизнинг ёқимли ҳидини уради. Бу ҳид
унга Дўланасойдаги сўнгги тотли кечани, ўша кечадаги
умрда фақат саноқли марта бўладиган, лекин нималар
дейилгани сира ҳам эсда қолмайдиган ширин дақиқа-
ларни эслатди...

У бўлиқ ўтлар билан қопланган сойдан бир боғ ялпиз
ўрди. Сўнг боғни бошига қўйиб, тепаликка кўтарилди.
Тепаликка яқинлашаркан, кимдир исмини айтиб чақи-
раётганини эшитди. Илдамроқ юриб, қирга чиқди. Қич-
қирганча Хўжа чопиб келарди.

— Қоракўз опа-а-а, сизга ха-а-ат! Катта конвертда
Ха-а-ат!..

Қоракўз энтикиб кетди. Боғни маҳкам ушлаганча
қадамни тезлатди. «Айтдим-ку, у тирик, деб. Ҳа, у ти-
рик! У қайтиб келади. Уни ҳаммамиз — мен, Отақўзи,
оналари, Ойқор кутяпти!.. У албатта қайтиб келиши
керак. Агар ҳаёт ҳақиқий ҳаёт бўлса, фақат шундай
бўлиши керак. Бўлмаса, бутун дунё тугайди. Ойқор

ҳам, ундаги асрий музликлар ҳам, ҳамма-ҳаммаси ёниб кетади...»

— Почталъон ўзингиздан бошқа ҳеч кимга бермас эмиш! Мен укалари бўламан, менга беринг дегандим, кўнмади! — деди Хўжа ҳовлиқиб. — Командирдан эмиш, ҳойнаҳой, Гойибназар аканинг қаҳрамонликларини ёзган бўлса керак. Ҳаммага эшиттириб ўқиб берамиз! Яшасин Гойибназар ака-а-а! Қишлоғимиз қаҳрамони-и!

Уроқчиларнинг кўзи Қоракўз билан каттакон сумкасини титкилаётган хат ташувчи чолда эди. Ҳамманинг қандайдир муҳим хабарни кутаётгани юзидан билиниб турарди. Нигоҳлар қаршисида ўзини йўқотаёзган Қоракўз оғир ўйлар туғенида хат ташувчи чолга яқинлашди.

— Эгамназарова Зулайхо, қавс ичйда Қоракўз. Сизмисиз? — деди чол ҳижжалаб адресни ўқир экан.

— Ҳа, ҳужжатимда Зулайхо, лекин отим Қоракўз,— деди Қоракўз тутилиб, чол худди хатни бермайдигандай.

— Униси билан ишим йўқ. Бу испис пўшта, мана бу қоғозга қўл қўй, кейин хат сеники,— деди чол қирмизи қаламини лаби билан ҳўллар экан.

Қоракўз ҳаяжондан титраган қўллари билан чол кўрсаткич бармоғини қўйиб турган жойга имзо чекди. Хатни олиб, конвертга тикилди. Хатни кўкрагига босганча адир томон юрди. Бир амаллаб ўзини босиб олди. Титроқ қўллар минг бир умид билан конвертни очди... Ростдан ҳам командирданмикин ёки...

— Урисчалаб ёзилган бўлса керак, ана Исмат аравакаш келяпти. Шунга ўқитиш керак, — деди тўпланиб турганлардан кимдир.

Қоракўз конвертни очиб, имзосига қаради. «Капитан Русов» деб ёзилган. Демак, командирдан.

— Командирдан экан, русчалаб ёзилган! — деди у хатни узатар экан.

Урушдан бир оёғидан ажралиб қайтган Исмат ара-

вакаш хатни ғурур билан олиб, кўз югуртириб чиқди. Кейин томоғини қириб қўйди, баланд овозда ўқий бошлади.

«Ҳурматли синглим Қоракўз!

Мен бу хатни сенга Ғойибназар даволанаётган ерости госпиталидан ёзипман. Ғойибназардан сабрсизлик билан хат кутаётганингни сезиб турибман. Уруш — тасодифий ҳолат, деган эди ўртоқ Сталин. Урушдаги воқеалар тасодифий ва кутилмаган бўлса-да, ғалаба тасодифдан келмайди. Нимагадир эришиш учун нимадандир кечиш керак.

Кечадан бошлаб кўзини очди. Госпиталнинг деразасига қараб-қараб қўяди. Қуёшни соғинган бўлса керак. Биз жангга киришдан олдин доимо медальон алмаштирардик. У сенинг исм-фамилиянг ёзилган медальонини менга бериб қўйган эди. Медальонни кўрсатиб, қўлим билан хат ёзиш ишорасини қилдим. У бошини қимирлатиб, «ҳа», деган ишора қилди. Балки у узоқроқ даволанар. Аммо унинг ўрнига мен ва сен жанг ва меҳнат қилишимиз керак!

Навбатдаги хатни Ғойибназардан кут!

Ҳурмат билан рота командири: капитан Русов».

Қисқа сукут чўкди. Қимдир қарсак чалиб юборди. Бу Хўжа эди. Кейин унга ҳамма қўшилди. Қоракўз қувонч ёшларини тиёлмас, қарсак чалаётганларга меҳр билан тикиларди.

— Ўртоқлар!— деди Исмат аравакаш илгаригидай баланд овозда.— Командирнинг сўзларини эшитдиларинг! Бу гаплардан сўнг жим туриб бўлмайди. Бугун ҳаммамиз меҳнат нормамазни уч баравар қилиб бажарамиз! Нима дейсизлар, тўғрими?!

— Тўғри айтади!..

— Чироқ ёқиб бўлса ҳам ишлаймиз!..

— Табриклаймиз, Қоракўз!..

— Ғойибназарни немислар томонга ўтиб кетибди, деган ифвогарларга лаънатлар бўлсин!

— Лаънат шундайларга!

— Бундайларни судга бериш керак!

Одамларнинг гала-говури тинмас, ҳамма ўзгача ғайрат билан ишга киришиб кетган эди. Қоракўз хатни нимчасининг чўнтагига солиб, ўроғини қўлга олди. Қуён ботиб, Ойқор бағри қорайиб бораётган бўлса ҳам, ҳеч ким уйга қайтиш ҳақида ўйламасди. Қишлоққа хабар кетган бўлса керак, кузатиб олиб кетадиганларнинг ҳам ҳеч кими келмади. Қоракўзнинг руҳи қушдек енгил эди. Назарида, ғаллазорнинг устида учиб, буғдой ўраётган қушга ўхшатарди ўзини. Уроқнинг зарбидан аҳён-аҳёнда учиб кетадиган буғдой доналари командирнинг сўзларини ёдга соларди. У иложи борича ғалланинг донини тўкмай ўришга ҳаракат қилар, мўлжални аниқ оларди.

Зум ўтмай, Ойқорнинг қорли чўққиларига чўғ ташлаб ой кўринди. Қоялар учи рақибга санчилган ханжарнинг учидай қизғиш тусга кирди. Кўккўтонда чўпон гулхани милтиради. Ой ёғдуси сарғиш ғаллазорни ҳам бир оз хирароқ бўлса-да, ўз рангига бўяди. Ой нур сепган бошоқлар чайқалаётган денгизни эслатар ва унинг қайтмас тўлқинлари Ойқор бағрига сингиб кетаётгандек эди. Араваларнинг бетартиб ғичирлаши, ўроқчи аёлларнинг сойнинг шарқирашига улашиб кетган қийчувлари кишини аллақандай сирли дунёга олиб киради. Аммо далада одамлар кўп бўлишига қарамай, аллақадерда бўри увлайди. Қишлоқдан бунга жавобан итларнинг жаҳл билан ҳургани эшитилади. Зуҳра холанинг айтишича, бўри кўп увласа элда нотинчлик узоқ давом этармиш...

Ҳеч ким қишлоққа қайтиш ҳақида ўйламасди. Қайтага, ҳазил-ҳузулга фурсат тополмай юрган ўспиринлар ва қиз-жувонларнинг ҳиринг-ҳирингларига баҳона топилган эди. Бу ҳазил-мутойибаларни босиб кетадиган белўроқларнинг шарақ-шуруғи афсоналардаги жанг майдонларини эслатарди. Ниҳоят, қишлоққа кетадиган

аёллар ўроқларини хирмонбошига топшириб, кўзаларда қолган сувни талашиб ювина бошлашди.

— Дўланасой билан кетмаймизми? — деди Қоракўз ўроғини кўтариб ўзи томон келаётган Гуландомга.

— Вой-эй, айиқлар еб қўяди-ку? — деди Гуландом астойдил қўрқиб.

— Дўланасойда айиқ нима қилади! Айиқлар фақат Қизилтошда бўлади. Улар қишда, қачонки очиқишса қишлоққа яқинлашади.

— Бўлмаса, қизлар билан бирга борайлик?

— Вой, нимадан қўрқасан, ой сутдек ёруғ-ку?

— Бари бир қўрқяпман. Ана, Хўжа келяпти. У ҳам бирга юрсин бўлмаса. Балки Дўланасойда ёмон чўпонлар бордир.

— Майли, Хўжага бориб айта қол. Учаламиз бирга кетамиз.

Ойнинг тўлиб-тошиб сочаётган ёгдусидай, ҳамма ҳар томонга тарқалди. Хўжа бир оз олдинроқда, Қоракўз билан Гуландом орқароқда Дўланасойга қараб юришди. Дўланасойга тушадиган қирга чиққанларида сойнинг оромбахш салқини юзларига урилди. Мажнунтолларни оҳиста юлқиб оқаётган сой шарқирайди. Қутилмаган ва юракни орзиқтириб юборадиган туйгулардан Қоракўзнинг қалби жунбишга келди...

— Салом, тоғла-а-ар! У тири-и-к! У ҳаё-ёт! Ҳадемай келади-и-и!

Тоғлар акс садо берди. Садо баланд-паст бир неча бор такрорланиб тинди. Гуландом билан Хўжа жимгина ва ҳайрон бўлиб Қоракўзга тикилиб туришарди. Уларнинг кўзига Қоракўз тоғлардай афсонавий ва улуғвор кўриниб кетди шекилли, иккиси ҳам унинг измини кутиб туришарди. Лекин улар Қоракўзни бу қадар тўлқинлантирган қудратли кучни англай олмасдилар...

— Дўланазорга кетдик! — деди Қоракўз сойга тушар экан.

Улар ёлғизоёқ сўқмоқ йўлдан арча шоҳларини уш-

лаб сойга тушишди. Қоракўз таниш дўланани топди... Унинг ғадир-будир танасига қақроқ лабини босди...

— Раҳмат сенга, дўланажон! Уни жангу жадаллардан омон сақлабсан! Худоё, доимо кўм-кўк бўлиб яшнаб тургин! Дуо қилиб тур, у эсон-омон қайтиб келсин! Албатта, у ғалаба билан қайтиб келади. Шунда иккимиз келиб, шоҳларингга ялпизлардан гулчамбарлар тақамиз! Илоҳим, уни бало-қазолардан асраган шоҳларинг синмасин, ям-яшил баргларинг сарғаймасин!

Гуландом билан Хўжа ҳамон қўлларини осилтирганча, унинг хатти-ҳаракатларидан ҳайратланиб, қотиб туришарди.

— Энди дўланага сув қуямиз,— деди Қоракўз тўзиб кетган сочларини тўғрилаб, ўрнидан тураркан.

Қоракўз билан Гуландом ҳовучлаб, Хўжа эса дўппи-сида сув таший бошлади. Кейин Хўжа тош билан ариқча қазиб, дўлананинг остига сув олиб келишга киришди.

— Энди чўмиламиз-а, Қоракўз опа?— деди Гуландом рўмолини қўлига олиб, Хўжага кулиб қарар экан.— Бор, сен пастроқда чўмил, лекин кетиб қолма.

Хўжа хижолатдан қизариб, сой бўйлаб пастга қараб кетди. Қоракўз чўмилишга унчалик майли бўлмаса ҳам, Гуландомнинг раъйини қайтаргиси келмади. Муздек сув танини яйғатиб юборди... Улардан пастроқда чўмилаётган Хўжа бошини чиқарганча сувда чалқанча ётарди.

— Ҳей, уятсиз, тур энди,— деди Гуландом Хўжага бир-иккита майда тош отар экан.— Уялмай ётишини қара!

— Тош отма деяпман сенга-а! Узинг уялмай илгарини ўғил болалар билан чўмилардинг, энди жуда уятли бўлиб қолибсанми?

— Ажаб бўпти, хўп бўпти! Хўжа — болалари жўжа! Уятсиз!

— Ҳа, ҳа, ҳозир чиқай, жўжани санатиб қўяман сенга-а!— деди Хўжа уларнинг ўтиб кетишини кутиб, сувдан чиқмай тураркан.

— Етиб бўпсан, чиқиб кийингунингча биз қишлоққа етиб оламиз! — деди Гуландом Хўжага афтини бужмайтириб.

— Вой, Гуландомжон, қўйсанг-чи! Уғил болани бунчалик хижолат қилиш гуноҳ бўлади. Ўзи уялиб кетди бечора, — деди Қоракўз Гуландомни етаклар экан.

— Тезроқ кетайлик, чиқса мени сочимдан тортади, — деди Гуландом Қоракўзни судраб чопар экан.

— Қоронғида тошга чалишиб йиқилиб кетамиз. Мен айтаман, сенга тегмайди. Ўзинг айтган эдинг-ку, бирга олиб борайлик, деб. Энди бир ўзини ташлаб кетамизми?

— Ҳа-ҳа, Гуландом эчки! Қоракўз опам бўлмаганларида аждаҳодек еб ташлардим сени! — деди ортдан етиб келган Хўжа.

— Қаранг, Қоракўз опа. Айтдим-ку, ана, мени қийнайди энди, — деди Гуландом Қоракўзнинг пинжига тиқилиб.

— Хўжанинг эси бор. Қизларни қийнамайди, шундайми, Хўжасон? — деди Қоракўз энги билан юзларини артаётган Хўжага.

— Бу ўзи шунақа. Текканга тегади, тегмаганга кесак отади. Сал сочидан тортсанг йиғлайди.

— Энди ундай қилмайди. Эси бор қиз бўлади, — деди Қоракўз Гуландомнинг сочларини силар экан.

— Хўжа — болалари жўжа, деб айтмаса бўлди. Мактабда, болаларнинг ичида ҳам шундай дейди, — деди қизариб Хўжа.

— Энди айтмайди. Айтмайсан-а, Гуландом? — сўради Қоракўз.

— Ҳа, айтмайман, — деди жиддий оҳангда Гуландом.

— Ана, ярашдиларинг. Агар энди ким биринчи бўлиб хафа қилса, менинг иштирокимда суд қиламиз.

— Жуда яхши бўлади, — деди қувониб Хўжа.

— Мен ҳам розиман, — деди Гуландом.

Кейин улар сой ёқалаб Сутлибулоққа тушиб кетди.

лар. Ой Ойқорнинг нурли чўққиларидан анча олислаб қолган, чўпонларнинг қизгиш гулханлари ҳам камайиб борарди. Тоғ худди ўз тўшагига оҳиста ёнбошлашга чоғланаётган чўпонга ўхшарди. Қишлоқнинг тоққа тута-таш юқори томонида, харсанг тошли тепаликлардан ташадиган шаршара остидаги тегирмон қор босиб қолган қапага ўхшайди. Унинг бир маромдаги шовқинидан бошқа овоз эшитилмайди. Тегирмондан бир оз қуйироқдан бошлаб қишлоқнинг ўртасига боргунга қадар сой ёйилиб, товушсиз оқади. Сўнг яна тўпланиб, илгариги шарқироқ ҳолига қайтади. Соининг икки четида турна-қатор бўлиб тизилган теракларнинг барглари шамол бўлмаса ҳам оҳиста шитирлайди. Сутлибулоқдан пастдаги қишлоқда ҳам соининг суви билан яна тўртта тегирмон юради. Сой суви тугаган жойда қишлоқ ҳам тугаган, тегирмонлар ҳам...

Ёзнинг иссиқ, экин-тикинлар авж олиб ўсадиган пайтларида сув учун тез-тез жанжаллар бўлиб туради. Шундай пайтларда колхозлар ўзаро келишиб, мироб қилиб тайинланган одам соининг яккаю ягона ҳокимига айланади. Шимини тиззасигача қайириб олган Ғойибназар кечалари терга ботиб, сув ҳайдаб келарди. У бунинг учун миробнинг орқасидан бир ҳафта елиб-югурарди. Бу ерда унинг қиладиган «гуноҳ»и бир хўжалик учун сув сўраб, Қорақўзларнинг томорқасини ҳам суғурарди...

Қорақўз ҳам бундан уч йил бурун Ғойибназарга эргашиб, миробдан сув сўраш учун икки-уч марта келган эди. Шунда Ғойибназар сув девлари ҳақида аллақандай афсоналарни айтиб берган эди.

Қорақўз титкиланган хотиралари оғушида оғир хўрсиниб қўйди. Унинг оғир хаёлга чўмганидан таъсирланган Гуландом билан Хўжа ҳам ўз-ўзидан жимиб қолишди. Улар қишлоққа етиб келишганида Энақиз «Ўрсининг қири»га чиқиб, қизини бетоқат кутиб ўтирарди.

— Энажон, Ғойибжон акамнинг командиридан хат...

даволянапти эканлар. Шунинг учун командир хат ёзибди! — деди Қорақўз онасини кўриши билан ўзида йўқ мамнун бўлиб.

— Вой, айланай, айтганинг рост бўлсин! Тухматчиларнинг оғзи тупроққа тўлсин! — деди энтикиб онаси. — Биз ҳам хат келганини аравакашлардан эшитдик, аммо қўни-қўшнилари келганига анча бўлди. Сендан дарак йўқ. Безовта бўлиб, энди чиқиб турганим эди.

— Биз Дўланасой билан келдик. Шунинг учун бир оз кечикдик. Биласизми, энажон, командир! «Унинг ўрнига сизлар меҳнат қилинглари. Шунда ғалаба қозонамиз», дебди.

— Тўғри-да, озик-овқат, кийим-кечак бўлмаса урушиб бўладими?

— Аллақачон ўримни тугаллаб, сомон тўплашга киришиб кетар эдиг-у, ишчи кучи етишмаяпти-да. Бугун ҳамма уч норма иш бажарди. Аммо ҳали колхознинг Девқўрғон, Заркамар ва Новқадаги ғалласига ўроқ теккани йўқ.

— Шу хабарни эшитганимдан бери бир нарсани ўйлаб юрибман. Отақўзини болабоғчага топшириб, қайнанинг билан мен ҳам ўримга чиқсак, ҳали кампир бўлиб, белимиз букчайиб қолганимиз йўқ. Узимизнинг тирикчилигимизга яраймиз, нега энди колхознинг ишига ярамас эканмиз?

— Ростдан-а, шу гапингиз ростми, энажон? Қандай ажойиб иш бўларди. Ҳамма қойил қоларди! — деди Қорақўз онасини қучоқлаб ўпаркан.

Бу гап Тошбувиға ҳам маъқул келди. Уларнинг қувончи чексиз эди. Қорақўз ўтириб командирга хат ёзишга киришди. Ғаллакорлар, колхозчилар ҳақида бирмабир ёзди. Гойибназарнинг тезроқ тузатиб, хат ёзишини илтимос қилди.

Эрталаб она-болаларнинг тарадудини кўрган қўни-қўшнилари уларга ҳавас билан қараб қолишди. Уроққа чиқаётган кексалар сони кун сайин кўпайиб борарди.

Кексаларни қишлоққа яқин ғаллазорда қолдириб, ёш-ялангларни сойнинг нариги бетидаги Заркамар далаларига ўтказишди. Уроқчиларнинг ғайратидан ёз шабадасида майин тебранаётган кумуш далалар ларзага келди. Бутун борлиқда меҳнат, қўшиқ ва сойнинг шарқираши ҳукмрон эди...

Ўн иккинчи боб

Ўрим ҳам охирлаб борар, ҳамон Ғойибназардан хат келмас эди. Командир ҳам қайтиб хат ёзмади. Бунинг устига, Отақўзининг тоби қочиб қолди. У икки кечакундуз ухламай, йиғлаб чиқди. Энди ўримга фақат Энақиз борар, Тошбуви билан Қоракўз бола билан овора эди. Тошбуви болабоғчада кўзиккандир, деб бахшиқушноч қилдирди, муллага ўқитди, бўлмади.

Учинчи куни болани районга, касалхонага олиб боришди. Лаблари асабий пичирлаётган Отақўзи энди йиғламас, оёқ-қўллари совиб борарди. Унинг оёқларини ушлаб Тошбувининг ранги оқариб кетди.

— Бошига етибсан болани, одам бўлмайди, — деди у Қоракўзга совуқ назар билан тикилар экан.

— Ундай деманг, энажоп!..

Қоракўз бошқа ҳеч нима дея олмади. Қуйилиб келган ёшдан Отақўзи бир сесканди ва яна жимиб қолди.

— Аёлларни худо ўзи йиғлаш учун яратган! Хайрият, шу йиғи бор экан, бўлмаса нима қилар экансанлар! — деди Тошбуви Қоракўзнинг қўлидан болани олар экан, қадамини тезлатиб.

Докторлар Отақўзини ичкарига олиб кириб кетишди. Тошбуви билан Қоракўз касалхонанинг тош ётқизилган ҳовлисида тиқ этса эшикка тикилиб, узоқ кутишди. Анча вақтдан сўнг ҳамшира чиқиб, Қоракўзни чақириб кетди. Тошбуви ҳам кирмоқчи бўлган эди, қўйишмади.

— Уқиганмисиз? — деб сўради ундан истараси иссиқ ўрта ёшлардаги киши.

— Ҳа, еттинчини битирганман.

— Уқиган, ҳамма нарсани тушунган бўла туриб, нега шу кунгача болани касалхонага олиб келмадингиз? Уч кун бўлибди-ку, ахир касалга чалинганига!

— Нима, яхши бўлмайдими, акажон? Қайнанам... — дея олди Қоракўз кўзи ёшланиб.

— Йиғламанг, оқ-воҳнинг кераги йўқ. Шунинг учун мен тушунади, деб қайнанангизни эмас, сизни чақиртирдим. Биз зарур уколларни қилдик. Аммо натижасини айтиш қийин...

Орадан кўп ўтмай Отақўзини олиб чиқишди... Қоракўз қанчалик ўзини тийишга уринмасин, ҳўнграб йиғлаб юборди. Қасалхонанинг эски машинаси уларни қишлоққа ташлаб кетди...

Бу қувончлар қанчалик тез содир бўлган бўлса, шунчалик тез барҳам топди. Соининг кунчиқиш томонида омонатгина турган икки кулбани ҳам эрта-индин сой ювиб кетадигандек эди. Қабристоннинг қуёшга рўбарў томонидаги ягона қабр ёнида дўппайиб яна бир кичкина қабр пайдо бўлди...

Энди бу уйда яшаш қийин эди. Ғойибназар ва Отақўзининг бешафқат руҳи Қоракўзни азоблар, Тошбувининг дилни вайрон этадиган гап-сўзлари уни адои тамом қилган эди.

— Қадамнинг хонадонимни барбод қилди! — деди Тошбуви аламини ичига сиғдирилмай. — Елгизимнинг ёлғизини худо кўп кўрди. Елғиз қиз бехосият бўлади...

Қоракўз рўмолининг учини тишлаганча йиғисини зўрга тийиб, боғ орқали уйларига ўтиб кетди... Икки-уч кунда Энақиз ҳам мункайиб, кўзлари киртайиб қолди. У энди бурунги Энақиз холага ўхшамасди, қарийб ўн-ўн беш ёш қаригандай эди. Қоракўз онасининг дардига малҳам бўлишга интилди, лекин иложи йўқ эди.

Энақиз хола ҳам дардини ичига ютар, қизининг ҳар бир хатти-ҳаракати уни ташвишга соларди. Қизи телбанамо ва паришонхотир бўлиб қолди. Кечалари аллама-

ҳалда ўрнидан туриб кетади. Бетиним алаҳсираб чиқади. Ҳамма нарсага бефарқ қарайди, ҳеч бир гапни уқтириб бўлмайди. Энақиз хола елиб-югуриб, мулло Раҳматулла бободан таскин тумор қилдириб келди.

Бирор ҳафтадан кейин қўшни хотин-халажлар уни яна ўроққа олиб кетишди. Одамларга қўшилиб заҳри ёзилади, деб Энақиз хола ҳам индамади. Уроқчилар Заркамар ғаллазорларида ўримни тугаллаш арафасида эдилар. Бир томонда хашакчилар бригадаси сомон тўплашга киришиб кетган, сомони тозаланган майдонларда қишлоқ болалари чанга беланиб машоқ теришарди.

Қорақўз ёлғизликни истарди. Битта-яримта кўнгили сўраганларга ҳам қисқагина жавоб қилар, Ғойибназардан хат келмаётганини эслаб, баттар юраги сиқиларди. Гуландомнинг айтишига қараганда, аёллар орасида яна ўша, Ғойибназар ҳақидаги мудҳиш гап юрар, унга яна аллақандай фисқу фасодлар қўшилган эди.

Уроқчи аёллар навбат билан сойдан кўзада сув олиб чиқишарди. Навбат кунора, гоҳида икки кун ўтгач, келарди. Қорақўзга навбат келганда ўша, исмиям, ўзиям қизиқ Хўжа югуриб келар, гап-сўзсиз кўзани кўтариб сувга жўнарди. Шунини ҳам кўролмайдиган аёлларнинг диққатини тортмаслик учун Қорақўз ҳам индамай қўя қоларди. Бари бир ғийбатга ташна хотин-халаж буни ўзларича нимагадир йўйишарди. Хўжа эса кўзани олганига қувониб, сойга тушиб кетар ва зум ўтмай оғзига ялпиздан тиқин қилиб, муздек сув олиб келарди. Аёллар уни алқаб-алқаб сув ичишар, гоҳида олқишлар ҳам қўполлашиб кетарди. У эса: «Омин! Менга айтган савобларинг Қорақўз опамга тегсин!» — дерди. Қорақўз унга: «Ундай деманг, Хўжажон, уят бўлади», дерди. Кейин айтмайдиган бўлувди. Сўнгра яна бир марта ўзи билмаган ҳолда айтиб қўйди. Шундан кейин Қорақўз унга гапирмади.

Бу гал сув олиб келиш навбати Қорақўзга келганда Хўжа хирмонга кетган эди. Қорақўз индамай кўзани

олиб, сувга жўнади. Фаллазордан сойга тушган одамнинг баҳри-дили очилиб кетади. Гуп этиб димоғига ялпизнинг ҳиди урилди. Беихтиёр ёдига Мажнунтолсойдаги такрорланмас кеча келди... Юраги орзиқиб кетди. Қани энди, ялпиз ҳидидай у ҳам кела қолса, уни бутун ғам-ташвишлардан озод этса... Сойдай тўлиб-тошиб, атрофни гўзалликка буркаб келса. Келармикан?.. Келмасачи? Йўқ!.. Келади, албатта келади!..

У сой бош уриб оқаётган харсангга ўтирганча хаёлга чўмди. Сўнг шоша-пиша юзларини ювди. Юзини рўмолининг учи билан артди-да, кўзани сувга тўлдириб, изига қайтди. Қаршисида гуноҳкорлардай маъюс, кўзлари пирпираб Хўжа турарди.

— Опажон! Нега менга гапирмайсиз? Хафа бўлдингизми? Кечиринг мени. Энди ҳеч ҳам сиздан бесўроқ иш қилмайман, — деди у титроқ овозда.

Қоракўз бу кутилмаган учрашувдан таажжубда, қўлидан кўзаси тушиб кетди. Хўжа сойга юмалаётган кўзага қараб югурди. Кўзани қайтадан сувга тўлғазди-да, ялпиздан тиқин тиқиб олиб келди. Улар бир зум жим қолишди.

— Кўзани беринг, Хўжажон, — деди Қоракўз беҳол бўлиб.

— Мен олиб чиқаман, юравернинг, опажон, — деди Хўжа қилмишидан хижолат бўлиб.

— Йўқ, йўқ! Мени тинч қўйинг! Адойи тамом бўлганман! Айланай, Хўжажон, мени тинч қўйинг! — деди Қоракўз ялингансимон.

Кўзларидан оқаётган шашқатор ёш унга оқини булутлар сузиб юрган беғубор осмонни ҳам, ялпиз ҳидини анқитиб оқаётган сойни ҳам кўрсатмай қўйди. Боши айланиб, кўз олди қоронғилашиб кетди-да, ўзи ҳам нима қилаётганини билмаган ҳолда Хўжага осилиб йиғлаб-сиқтаб гапира бошлади:

— Ғойибназар акажон! Ахири келаркансиз-ку. Бунча ҳам соғинтирмасангиз! Кутавериб кўзларим тўрт бўлиб

кетди! Айтгандим-ку, ҳаммаси ёлғон, деб! Келишингизни билардим, ҳа, билардим... Бирам соғиндимки... Меши кечиринг, акажон! Отақўзижондан ажралиб қолдик...

— Қоракўз опа! Қоракўз опа, ўзингизни тутинг! Сизга нима бўлди?

Қоракўз Хўжанинг йиғламсираб айтган сўзларидан ўзига келди. У Хўжага суяниб гурар, ўзини тутиб олишга мажоли йўқ эди. Хўжа унинг илиқ кўз ёшларидан аллахил бўлиб кетди...

Қирда аёллардан кимдир кўринди... Қоракўзнинг ёшлари музга айланди. Иккиси ҳам турган жойида қотиб қолишди. Сўнг муз бутун танасини қоплади. У қўлида кўза, бефарқ қадам ташлаб, хирмон томон юриб кетди...

Ҳамма унга ҳам ҳайратланиб, ҳам таажжубланиб қараб турарди... Лекин у ҳеч кимга қарамас, ер ёрилса-ю, мана шу таъқиб қилувчи нигоҳлардан яшира қолса, дегандек, ердан кўзини узмай, шериклари томон борарди...

— Жуда ёшини топибсан-а? — деди аёллардан бири.

У қабққа юришини билмай, гангиб қолди. Уроқ ўраётган жойидан ҳам адашиб кетди. Қаҳрли тикилиб турган Тошбувига ҳам кўзи тушгандай бўлди. Бир умр ўзига умид ва ишонч бахш келаётган Ойқор уни босиб келарди. Аёлларнинг гап-сўзлари давом этарди:

— Ҳамма бузуқчилик шундай жим юрган писмиқлардан чиқади...

— Нима қилсин, ахир, эридан ўн олти кунлигида қолди.

— Нима, эрсиз қолган битта ўшами?

-- Ҳа-я, шуни айт!

— Эри сотқин бўлиб кетгандан кейин юради-да. Айтгандай, эшитдингми, сотқинларни қайтиб келсаям бари бир отиб ташлашармиш-а?

— Сотқинларнинг ўзини айтасан, бола-чақаларини ҳам қамашар эмиш-ку?

— Вой ўлай, ростданми?

- Қоракўзнинг ўғли бекорга ўлди дейсанми?..
- Вой, қотил-эй! Норасида гўдакда нима айб денг-а?
- Энди қилиб юрган ишини қара?
- Вой, юзингни мурдашўй ювгур-эй!..

... Бу совуқ сўзлар у ғаллазордан чиқиб, Мажнунтол-сойга етганида, тун қорамтир пардасини Ойқор узра ёя бошлаганида ҳам қулоқлари остида жаранглаб турди...

У дўлана томон талпинарди. Ана, ўша дўлана, ана... У дўлананинг ғадир-будир танасига ёнаётган юзларини босиб, ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Айт, дўланажон! У тирикми? Тирик бўлса, нега хат ёзмайди? Ахир сендан маржон қилиб бергандим-ку! Ёки уни бало-қазодан асрамадингми? Айт, энди мен нима қилай? Нима қилсам тўғри бўлади? Мени бадном қилдилар. Ўзимни оқлашнинг фақат битта йўли бор... У келса айтгин! Қоракўз Покизанинг олдига кетди, дегин, дўланажон! Хайр! Пок муҳаббатимизнинг ёлғиз ва тилсиз гувоҳи бўлиб асрлар бўйи яшагин!— деди у дўлананинг майда-майда баргларини ўпаркан.

... Унинг қўлларига қон илашли. Дўлананинг танаси юзларини шилиб кетган эди. У энди музли чўққилар томош интиларди...

Тоғу тошларда акс садо бериб қўрқинчли чинқирӣқ эшитилди.

— Қоракўз опа-а-а! Қаердаси-и-из!— дея бақирганча Хўжа унинг ортидан излаб келаётган эди.

Товушининг охирига йиғи улашиб кетар ва яна так-рорланарди. Қоракўз орқасидан кузатиб чиқишганидан қўрқиб кетди. Чақираётган ким бўлди экан? Бу ўша — Хўжа! Овоз Қизилтошдан келарди. У ерда нима қилиб юрибди? Айиқлар ғажиб ташлайди-ку! Нега келди экан-а? Кейин айиқлар яшайдиган ғор кўриниб турадиган қорли Учқўл чўққисига чиқа бошлади. Қизилтошдан тош бўрон кўчди. Тош бўронининг шовқинидан энди Хўжанинг овози эшитилмасди.

...У Учқўлга чиққанда қаршисидаги чўққидан бир

гала айиқ пастга қараб тош юмалатарди. Тошлар пастга тушгунча кўпайиб, дов-дарахтларни синдириб, сойга отиларди. Ниҳоят, унинг овози тинди. Айиқлар ёпирлиб пастга туша бошлашди.

Қоракўз бақирмоқчи бўлди. Лекин овози чиқмади... Ой ёруғида ним товланиб турган музликлар сари пойинтар-сойинтар қадам ташлаб юриб кетди...

«Алвидо, тоғлар! Ер юзида ҳамма бир-бирини севадиган бўлганда, одамлар орасидан нафрат ва хусумат йўқолганда, бизни абадий уйқудан уйғотинг! Биз шунда: «Салом, тоғлар!» — дея қайта туғиламиз!

Алвидо, энажон! Биз қайта яралганимизда албагга бағри бутун, тўрт кўз тугал бўлиб яшаймиз! Ахир, ўзингиз ҳам биласиз, Нозик момо ҳеч ҳам ёлғон гапирмайдилар!»

У музликка чиққан эди. Чақмоқ чақиб, момақалди роқ тоғу тошни ларзага келтирди... Музликлар ёниб кетгандай бўлиб, борлиқни қўрқинчли ёғду босди. Чўққи бағридан гумбурлаб қор кўчди... «Унинг ўрнига биз меҳнат қилишимиз керак! Навбатдаги хатни Ғойибназардан кут!..» Ҳа, ҳозир хат келган. Почтальон мени излаётган бўлса керак. Мен Ғойибжон акам учун ҳам меҳнат қилишим керак. Бўлмаса биз ғалаба қозонолмаймиз!» У нзига қайтмоқчи бўлиб, бор кучи билан музликдан учн чиқиб турган арчага ёпишди. Қор кўчкиси ҳаммасини теп-текис қилиб кетди... У ўзи севган ва бир умр қалбида ардоқлаб келган олис ва қорли тоғлар афсонасига қўшилиб кетди...

Бир неча кун кечаю кундуз эзиб, бетиним ёмғир ёғди. Санглоқлар қирғоғини ўпириб, сел оқди. Чўққиларнинг қорли кокиллари ҳам эриб, кичрайиб қолди. Уни тоғу тошлардан, сел кўпириб оққан сойлардан излардилар. Фақат Мажнунтолсой ва дўлानазорни қор кўчкиларидан тўсиб турадиган Учқўл қоясидан рўмолни топдилар.

Шундан сўнг мажнунтолларнинг танасида қора-қора

доначалар пайдо бўлиб, қадди янада эгилди... Дўлана-зор куз кирмай барг тўкди... Асрий музликлар алам билан эриди...

... У ҳақда тўқилган қўшиқ шундай бошланарди...

Изингни изладик боғлардан,
Исминг сўроқладик тоғлардан.
Сен-чи, топилмадинг, Қоракўз,
Бахтинг очилмади, Қоракўз!

Еллар: «У Ойқорда», дедилар.
«Етинглар жон борда», дедилар.
Биз-чи, етолмадик, Қоракўз,
Халос етолмадик, Қоракўз!

Рўмолинг қолди-ку, қояла,
Аламдан сой оқар соядан.
Сен мангу тириксан, Қоракўз,
Қалбларда тилимсан, Қоракўз.

* * *

Пок севгингни оқ қор қилиб,
Олиб чиқдинг Ойқорга.
Биз қолдик-ку зор-зор йиғлаб
Сени йўллаб озорга...

... Гойибназардан Қоракўзга хат келибди... Хат охирида тўрт қатор шеър ҳам бор экан. Ҳаммининг оғзида шу шеър!..

Қора кўзлар қародур,
Юракка ўт солодур,
Қоракўзни эсласам,
Юраккинам ёнодур...